

УКРАЇНА В МИНУЛОМУ

ВИПУСК VII

**Київ-Львів
1995**

**UKRAINA
IN ANTIQUIS**

VOLUMEN VII

**Kiivlae-Leopoli
MCMXCV**

УКРАЇНА В МИНУЛОМУ

ВИПУСК 7

**Київ-Львів
1995**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМЕНІ М.ГРУШЕВСЬКОГО
Львівське відділення**

Редакційна колегія:

**Костянтин БОНДАРЕНКО, Ярослав ДАШКЕВИЧ,
Мирон КАПРАЛЬ, Ярослав ФЕДУРУК**

Випуск підготовлено в межах виконання проекту
"Закономірності та динаміка розвитку національно-
визвольної боротьби на західноукраїнських землях
(40-50-х рр. ХХ ст.)", що фінансується Державним
комітетом з питань науки і технологій

Видається за матеріальним сприянням редакції "Літопису
Української Повстанської Армії" (Торонто, Канада) та
Фундації ім. О.Ольжича

Передруки і переклади матеріалів дозволені виключно
за згодою редакційної колегії

ISBN 5-7702-0559-8

© Я. Дашкевич, В. Ададуrow,
О. Павлюк та інші, 1995 р.

З М І С Т

СТАТТІ

<i>Ярослав Дашкевич.</i> Дослідження націоналізму. Вступні уваги.....	7
<i>Вадим Ададуров.</i> Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 рр.....	18
<i>Олександр Павлюк.</i> ЗУНР і політика Угорщини.....	33
<i>Ярослав Сирник.</i> До питання інтернування армії УНР у Польщі 1920 - 1924 рр.....	45
<i>Андрій Боляновський.</i> Переговори Української Повстанської армії з угорською армією (кін. 1943 - поч. 1944 рр.).....	52
<i>Ярослав Дашкевич.</i> Штрихи до політичного портрету Романа Шухевича. Есе.....	60

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

<i>Борис Монкевич.</i> Організація регулярної армії Української держави 1918 р. (Підготувала до друку Мирослава Дядюк).....	67
<i>Пантелеймон Василевський.</i> Кубань - дочка України.....	113
<i>Микола Литвин.</i> Документи Армії Крайової про військово-політичні протистояння на Заході України у роки Другої світової війни.....	129
<i>Костянтин Бондаренко.</i> Ще один документ з часів боротьби УПА....	152
<i>Орест Дзюбан.</i> Матеріали до історії антибільшовицького руху опору у Львові 1945 - початку 1946 рр.....	163
<i>Микола Дубас.</i> Документи з повстанського архіву.....	180
<i>Володимир Козачок.</i> Спомин про о. д-ра Гавриїла Костельника, катехета філії Львівської академічної гімназії.....	200
<i>Олег Голько.</i> Маршрутний лист.....	202
<i>Анатолій Русначенко.</i> З історії провокацій МГБ в Україні.....	207

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

<i>Костянтин Бондаренко. Прокоп М. Напередодні незалежної України. - Нью Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Львів: Наукове Товариство ім. Т.Шевченка (Бібліотека українознавства, т.62), 1993. - 646 с.....</i>	228
Summaries.....	232
Contents.....	238

ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛІЗМУ.
ВСТУПНІ ПОТАТКИ

Дуже хотілося б, щоб дискусії про націоналізм врешті-решт стали науковими і коректними, тобто, щоб вони не перетворювалися в публіцистику, в рекламу, чи, навпаки, в апіорне огульне засудження ідеології, бо, як відомо, ідеальних ідеологій ніколи не було. Тим більше не було ідеальної їх реалізації. Ми повинні при цьому рішуче відмовитися від міркувань по лінії аналогій ("ось, там було таке, тому, очевидно, й тут має бути таке саме"). Аналіз мусить бути конкретний, пов'язаний з певним означеним місцем і часом. Метод аналогій - найгірший у науковому мисленні. Не вестиму дискусію про визначення націоналізму, бо література питання налічує десятки книжок і сотні статей (наукових, напівнаукових, білянаукових)¹ - незалежно від ідеологічних трактатів на цю тему. Важливішою від дефініції є позиція і атмосфера, згідно з якими утворювалося таке, а не інше визначення. Ззовні це позиція:

- 1) ворожа, засуджуюча;
- 2) прихильна, апологетична;
- 3) нейтральна, об'єктивна - може, докладніше, псевдонейтральна і псевдооб'єктивна.

Вживаю термін "псевдо", бо на практиці байдужого, безстороннього відношення до націоналізму немає. Те, що назовні подається як ворожа позиція, насправді є також націоналістична, але з тактичних міркувань завуальована під "нейтральність", "об'єктивність" (про завуальований націоналізм див. далі). Націоналізм сьогодні - незалежно від того, чи його декларують у позитивному розумінні, чи засуджують - пронизує всі політичні ідеологічні позиції. Він є, практично, саме тим всепроникливим

¹ Тут і далі подаю літературу переважно чужоземними мовами, бо в українській науці, поза окремими винятками, така тематика далі є поза межами серйозних досліджень хоча б у ділянці етносоціології, етнології та політології. Чужоземні праці різних напрямків такі: *Lemberg E. Nationalismus.* - Hamburg, 1964. - Bd. 1-2.; *Smith A.D. Theories of Nationalism.* 2 nd. ed. - London, 1983; *Gellner E. Nations and Nationalism.* - Oxford, 1983; *Anderson B. Imagined Communities: Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism.* - London, 1983 (new ed. 1991); *Breuilly J. Nationalism and the State.* - Chicago, 1985; *New Nationalism of the Developed West: Toward Explanations / Eds. E. A. Tiryakian, R. Rogowski.* - Boston, 1985; *Szporiuk R. Nationalism and Communism.* - Oxford, 1988; *Berlin I. Der Nationalismus. Seine frühere Vernachlässigung und gegenwärtige Macht.* - Frankfurt a. M., 1990; *Motyl A. J. The Modernity of Nationalism: Nations, States and Nation-States in the Contemporary World // Journal of International Affairs.* - New York, 1992. - Vol. 45, no 2 (Winter). - P. 307-323; *Chatterjee P. Nationalist Thought and the Colonial World. A Derivative Discourse.* - Minneapolis, 1993.

інтегральним націоналізмом, для засудження якого (зокрема на українському матеріалі)² як найекстремістичнішої, найрадикальнішої течії використано море чорнила. Якраз тому - правилом контрасту - питання нації глибоко хвилює ренегатів (вони ціле життя намагаються забути свою націю) і космополітів (вони демонстративно підкреслюють свій анаціоналізм, національний індеферентизм, нігілізм - бо їх також надзвичайно хвилює питання нації). У моєму розумінні такі патологічні стани і переконання - це вже ділянка етнічного психоаналізу.

Дослідження націоналізму як ідеології і як суспільного феномену, який здійснюється на практиці, дійшло до такого рівня, що сьогодні ми можемо говорити не просто про теорії націоналізму, а про похідні від них теорії про теорії націоналізму.

Є кілька питань, на яких варто зупинитися окремо:

- 1) історія, зокрема, початки націоналізму;
- 2) місце націоналізму в різних полях суспільного життя;
- 3) типи націоналізму з таких точок зору:
 - а) декларованості - недекларованості,
 - б) різних стадій розвитку націй на рівні їх недержавного та державного існування,
 - в) етнічності - громадськості,
 - г) елітарності - дисперсності;
- 4) еволюція та значення націоналізму.

1. Історія націоналізму

Не підлягає сумніву, що "націоналізм" - не лише слово етимологічно похідне від слова "нація", але й те, що націоналізм виникає одночасно з перетворенням етносу на націю, що (не буду доводити окремо) відбувається або в початковому процесі державобудування³ або ще й перед процесом державотворення. (Паралельно відмічу, що і націю, і націоналізм не вважаю фіктивними, ірраціональними, міфічними категоріями, бо в

² Намагання об'єктивізувати ставлення до українського націоналізму див.: *Armstrong J. A. Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era. - The Hague, 1980; Simon G. Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion. Von der totalitären Diktatur zur nachstalinistischen Gesellschaft. - Köln, Baden-Baden, 1986 (Osteuropa und der internationale Kommunismus. - 16); Motyl A. J. Sovietology, Rationality, Nationality. Coming to Grips with Nationalism in the USSR. - New York, 1990.*

³ Так трапилося з першопочатками української нації в період утворення української держави. Див.: *Дашкевич Я.* Прегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. (1) Націогенез - національне відродження - національна свідомість українців на зламі XVI - XVII ст. // *Україна. Наука і культура.* - Київ, 1993. - Вип. 26-27. - С. 44-53; *Він же.* Нація і утворення Київської Русі. - Львів, 1993. - 8 с. Препринт на круглий стіл істориків України "Формування української нації: історія та інтерпретації". Львів - Брюховичі, 27 серпня 1993 р.; *Це ж.* // *Ратуша.* - Львів, 1993, 4 вересня. - N 90; 9 вересня. - N 91.

процесі утворення нації - крім державотворчого фактору - добре вловити конкретні антропологічні та етнопсихологічні особливості, а не зидумати, нереальні. Тому їй є цілком раціональні підстави існування націоналізму як ідеології, що об'єднує і захищає націю, що буде нацією на націоналістичних підставах. Це положення не вимагає, мабуть, особливого доведення, хоча його довести можна без великих труднощів.)

Нація не виникла, як пропагували, ігноруючи історичні факти, марксизм, неомарксизм і псевдомарксизм⁴, в епоху Французької революції, а - як вища стадія еволюції стосу - ще в античні часи. До речі, ідея пізнього виникнення (чи формування, мовляв, ще й досі) націй і націоналізму здобула несподівано міцну підтримку багатьох політичних діячів XIX-XX ст., яким було дуже приємно, що саме вони - або їхні політичні напрями, організації, партії - можуть виступати в ролі "батьків", "творців" нації. Бо це звучило, коли нація починається від "нас"...

Однак вже від двох-трьох десятиріч оборонці теорії пізнього виникнення націй і націоналізму почали - під натиском історичних фактів - почувати себе досить незручно. Так виникла модифікація, що йдеться про утворення в епоху Французької революції та пізніше не просто націй, а "модерних націй" (отже й "модерного націоналізму"). Тоді з'явилася наступна проблема, а що ж таке "немодерні нації" і коли та в який спосіб ці "немодерні нації" (та "немодерні націоналізми") потрапили на історичний небосхил. Отже, утворили гіпотезу про "народний протонаціоналізм", який мав передувати модерному націоналізмові⁵. Зразу ж дійшло до нових ускладнень, бо, по-перше, виходило, що народний протонаціоналізм виник раніше від націоналізму національних еліт (я вважалося ж навпаки: націоналізм мав бути винаходом національних еліт), бо, по-друге, стало неясно чому, під впливом яких факторів, народний протонаціоналізм мав перетворитися в модерний націоналізм... Нехтування історичним матеріалом, яке дійшло до рівня фальсифікації історії, завело цей напрям у сліду вуличку.

Не буду викладати історію національних конфліктів від Фермопілів (перси-греки, 480 р. до Р. Х...; очевидно, це не був перший міжнародний зудар, відомий в історії) через національні чистки Карла Великого (винищування лангобардів та полабських слов'ян за етнічною ознакою у XIII ст.) та Джінгісхана і джінгісханідів (вирізування чжурчженів, тангутів держави Сі-ся та половців у XIII ст. саме з національних мотивів: "ми - свої, а вони - чужі"), через повстання Жанни д'Арк чи, на українській землі, від погромів не лише євреїв, але й новгородців

⁴ Порівняй, наприклад: *Davis H. B. Toward a Marxist Theory of Nationalism.* - New York, 1978.

⁵ Див.: *Hobsbawn E. Nation and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality.* 2nd ed. - Cambridge, 1994. - P. 48-79.

(четвертої східнослов'янської нації, пізніше по-насилницькому асимільованої московитами) у Києві XI-XII ст., через різанину поляків і євреїв, як польських колаборантів, саме за етноконфесійною ознакою під час Хмельниччини та вирізування, з іншого боку, українців Стефаном Чарнецьким саме тому, що вони українці, або ліквідацію українців, протатарськи настроєних, виведених з Криму Іваном Сірком. До акцій цієї ж категорії належить винищування корінних народів ("нижчої раси") під час імперіалістичних колоніальних воєн, які вели як європейці, так і неєвропейці багато десятиріч, якщо й не сторіч до Французької революції. До речі, в середньовічній та новочасній Польсько-литовській державі окремі нації існували не як якісь видумані, а як докладно визначені юридично спільноти.

Реакція проти ненаукового (але оформленого як науковий), однак дуже агресивного стереотипу, сформованого марксизмом-сталінізмом (як відомо, Йосифа Сталіна вважали видатним спеціалістом з питань націогенезу), почалася ще в 40-х рр. XX ст. Ревізію проводили і проводять на підставі докладного вивчення джерел, що стосуються історії Західної Європи, зокрема Франції, Бретонії, Каталонії⁶. Поволі, дуже поволі, цей напрям досліджень пересувається до Східної Європи⁷, а ще важче проникає в Україну, де пострадянська москвоцентрична академічна наука досі з

⁶ Dupont-Ferrier G. Le sens des mots "patria" et "patrie" en France au Moyen Age et jusq'au debut du XVII siècle // Revue historique. - Paris, 1940. - T. 188. - P. 89-104; Lewis A. The Dewelopment of Southern France and Catalan Society 718-1050. - Austin, 1965; Guenée B. Etat et nation en France au Moyen Age // Revue historique. - 1967. T. 237. - P. 17-30; Strayer J. France, the Holy Land, the Chosen People and the Most Christian King // Medieval Statescraft and Perspectives of History. - Princeton, 1969 (1971); Mann N. Humanisme et patriotisme en France au XV e siècle // Cahiers de l'Association Internationale des Etudes Françaises. - Paris, 1971. - Vol. 23. - P. 51-66; Lewis A. The Formation of Territorial States in Southern France and Catalonia 1050-1270 A.D. // Medieval Society in Southern France and Catalonia. - London, 1974 (Variorum Reprint); Jones M. N. Mon Pais and ma Nation: Breton Identity in Fourteenth Century // War, Literature and Politics in the Late Middle Ages. - Liverpool, 1976; Kerhervé J. Aux origines d'un sentiment national. Les chroniqueurs bretons de la fin du Moyen Age // Bulletin de la Societé Archéologique du Finistère. - 1980. - T. 108. - P. 165-206; Beaune C. Naissance de la nation France. - Paris, 1985; Zientara B. La conscience nationale en Europa Occidentale au Moyen Age // Acta Poloniae Historica. - Warszawa, 1982. - T. 46. - P. 6-30; Colley L. Britons. Forging the Nation 1707-1838. - London, 1992; Llobera J.R. State and Nation in Medieval France // Journal of Historical Sociology. - Oxford, Cambridge, Ma., 1994. - Vol. 7, no 3. - P. 343-362.

⁷ Johansen P. Nationale Vorurteile und Minderwärtigkeitsgefühle als sozialer Faktor im mittelalterlichen Livland // Alteuropa und die moderne Gesellschaft. Festschrift für Otto Brunner. - Göttingen, 1963. - S. 88-115.

замилуванням культивує міф пізнього виникнення не то що української нації, але й українського народу (етносу) взагалі⁸.

Історія націоналізму (відповідно до параметрів нації, а їх деякі прискідливі дослідники налічують більше десятиків) від античного часу до сьогодні - в світовому масштабі - ще чекає своїх авторів⁹. При цьому необхідно пам'ятати, що історія націоналізму починається не від писаних джерел, декларацій, маніфестів, а від національно вмотивованих дій.

Підкреслюючи ще раз, що історія нації ще є залежна від т. зв. (за марксизмом-сталінізмом) переходу від феодалізму до капіталізму, бо і ряд етносів-націй не знало такого різкого (обов'язково, нібито, революційного) переходу, усвідомлюю дуже добре, що практично боротися з науковими, чи радше наукоподібними стереотипами в ділянках етнології, етносоціології, політології набагато важче як з багатьма стереотипами у повсякденному житті.

2. Місце націоналізму в різних полях: суспільного життя

Дуже некоректним в наукових дослідженнях (та не лише в них) виглядає протиставлення таких категорій як демократія - соціалізм (комунізм) - націоналізм. Справа в тому, що всі три ідеології - і спроби здійснювати їх на практиці - лежать у різних полях (рівнях) суспільної діяльності:

Демократія - це категорія державного ладу (її протилежність: тиранія, диктатура);

соціалізм, комунізм - це суспільний лад (їх протилежність: капіталізм);

⁸ *Смолій В. А., Гуржій О. І.* Як і коли почала формуватися українська нація. - Київ, 1991. - 108 с. Порівняй ледве чи не істеричний і (належно від цього) ненауковий виступ П. Толочка: "Українцями ми стали лише в XV-XVI століттях, і про це треба говорити відверто. Нічого витякатися безрідними неукми, заявляючи, що ми зі своєю мовою, шароварами, вишиванками і писанками жили ще раніше". Цей же автор, названий у публікації "хранителем правди", вимагає від Кабінету Міністрів, Верховної Ради та Президента утворити комісію, "яка контролювала б те, що відбувається в ділянці історичної науки", тобто для того, щоб не висловлювалися погляди, зокрема етногенетичні, відмінні від тих, які сповідує "хранитель правди". Див.: *Толочко П. У* настоящих держав не бывает фальшивой истории. С известным украинским ученым, вице-президентом Академии наук Украины ведет разговор Ю. Константинов // Киевские новости. - Киев, 1996. - N 18 (165). - С. 8-9.

⁹ Поки що існують окремі не дуже сміливі спроби розглядати націоналізм в історичному плані, але в досить вузьких хронологічних рамках та на обмеженій території і, врешті, в засуджувальному або "об'єктивному" освітленні. Див.: *Hayes C. J. H.* The Historical Evolution of Modern Nationalism. - New York, 1931 (new ed. 1968); *Lemberg E.* Geschichte des Nationalismus in Europa. - Linz, 1950; *Armstrong J.* Nations before Nationalism. - Chapel Hill, 1982; *Hobsbawm E.* Nations... 2nd ed. - 1994; *The National Question in Europa in Historical Context / Eds. M. Teich, R. Porter.* - Cambridge, 1993.

націоналізм - ідеологія по етнічній лінії (з протилежними їй космополітизмом, національним вігілізмом).

Мабуть, про ці три рівні, які не накладаються один на один, а існують незалежно, мають самостійні лінії розвитку, треба постійно пам'ятати¹⁰.

Інша справа, що, виходячи з того поняття інтегрального націоналізму, про який я згадував на початку, фоном та субстратом для ідеологій державного ладу, існування тих чи інших суспільно-економічних формацій завжди був, є і буде націоналізм, який, незважаючи на свою субстратність, може відігравати роль вирішального фактору. Тому: російський, китайський, кубанський соціалізм, американська, шведська, французька демократія, російська (радянська) псевдодемократія і т. д.

3. Типи націоналізму

А. Декларований - недеklarований.

Суперпропаганда проти нацизму, фашизму, що розгорнулася під час та після Другої світової війни (зрештою, розгорнулася саме також з націоналістичних позицій, лише протилежного табору), привела до того, що з демагогічних або популістських міркувань, націоналістичні думки, погляди, ідеї почали вуальювати, приховувати під іншими назвами - чи й без назв - від того суть, наприклад, конкретно не названих англійського, французького, американського націоналізмів не змінилася.

Сьогодні ми маємо доктрини і практику завуальованого і незавуальованого націоналізмів. Кількість і перевага останніх зростає, бо, врешті, виявилось, що про націоналізм немає підстав говорити виключно в негативному освітленні.

Б. Різних стадій розвитку націй на рівні їхнього недержавного і державного існування.

Вже я згадував про те, яку велетенську роль в історії нації займає утворення національної держави. Відповідно до ролі й місця, які займає нація в процесі державотворення та державозбереження, можна говорити про три рівні націоналізму:

1. Націоналізм нації імперської в сучасному чи минулому (що залишає слід в національній ментальності на довгий період часу) надає такій нації рис панівної (всіма методами), такої, яка гнобить інші підлеглі нації, національні меншини. Націоналізм такого типу мріє або й здійснює імперіалістичну експансію, насильницьку асиміляцію, етнічні чистки, депортації та застосовує інші радикальні методи, освячені шовінізмом та

¹⁰ В зв'язку з цим питанням див.: *Дашкевич Я.* Націоналізм і демократія // Українські проблеми. - Київ, 1994. - N 3. - С. 6-8; *Він же.* Комунізм, демократія, націоналізм: український варіант // Універсум. - Львів, Київ, Париж, Варшава, 1994. - N 11-12. - С. 16-20.

почуттям власної вищості. До панівної нації, щоб здійснити власний суспільний аванс, асимілюються мовою, культурно, релігійно також добровільним шляхом;

2. Націоналізм державної нації, що має власну, переважно моноетнічну державу, яка бореться за своє збереження, відмовляється від експансії та від гноблення етнічних меншин;

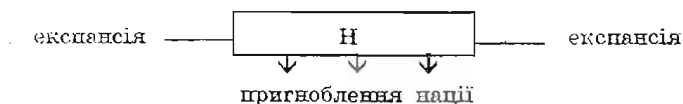
3. Націоналізм недержавної нації, що втратила свою державність в минулому або сформувалася в націю в процесі національно-визвольної боротьби за незалежну або хоча б автономну державність. Такий націоналізм бореться з панівною нацією, застосовуючи ідентичні методи, якими користується панівна нація - отже, також екстремістичні, радикальні методи.

З цього виходить, що націоналізм - основна державотворча і державооберігаюча сила як національних держав, так і імперій (з сучасних - Росії, США, Індії).

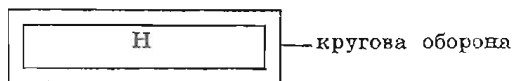
Відповідно до трьох різновидностей - та й одночасно стадій розвитку - націоналізм в певному рівні еволюції може переходити з націоналізму, в якому переважають позитивні, конструктивні, творчі якості, в націоналізм, в якому перевагу здобувають негативні риси (шовінізм, імперіалізм, расизм і т. п.). Наступає момент своєрідного "запоморочення від досягнень". Але й це не дає права засуджувати націоналізм в цілому, особливо ж з примітивних тактичних міркувань, звинувачуючи в націоналізмі інших, а замовчуючи чи заперечуючи націоналізм власний.

Три типи (рівні) націоналізму можна дуже добре образно подати схематично графічно.

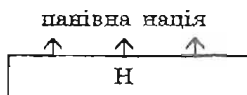
1. Націоналізм панівної імперської нації:

2. Націоналізм державної нації:

3. Націоналізм пригнобленої, колоніальної нації:

В. Етнічний - громадський.

Ідеологи панівних імперських націй опрацювали для практичного вжитку ідею про політичну націю, протиставляючи їй етнічну націю. Політична нація, нібито, формально незалежна від етносу. Така цілком штучна (з етнологічної точки зору) спільнота має охоплювати всіх громадян чи мешканців держави незалежно від їхнього етносу, але надавати їм титульну назву панівної нації. В цей спосіб недавно конструювалася ідея "радянського народу" (насправді завуальованого російського, бо панівну основу в цьому народі мала творити російська - русская - нація, переводячи на російськомовність всі інші нації колишнього Радянського Союзу), яку кілька років тому замінили ідеєю "російської - російської - нації" аналогічного політичного змісту¹¹. Так утворили ідею неіснуючої етнічно, але декларованої як політичної єдиної американської нації (основу якої творили громадяни першого гатунку - англо-сакси та ірландці, що перевели і намагаються переводити на англomовність всі інші нації Сполучених Штатів Америки; якщо в США не доходить до консолідації політичної нації на поліетнічному фундаменті, то це вже турботи іншого роду). Ідею політичної нації поширюють по світу, також по Україні¹², замовчуючи, що в ній закована цримусова (викликана обставинами, в значній мірі, економічними та культурно-освітніми) денационалізація та асиміляція на користь панівної імперської нації. В такий момент всі настроєні демократично і ліберально теоретики та практики раптово забувають, що йдеться про порушення елементарних прав людини - права на власну національну ідентичність.

Відповідно до цього неприродного і нелогічного поділу на етнічні і політичні нації було сконструйовано похідні етнічні та громадські (сівіс) націоналізми. Якщо зміст поняття "етнічний націоналізм" не вимагає особливого пояснення (це не значить, однак, що він не вимагає вивчення)¹³ та, очевидно, відкинення епітету "етнічний" як зайвого), при чому провести якусь логічну межу між просто націоналізмом (націоналізмом

¹¹ Порівняйте публіцистичний виступ: *Абумуслімов С.-Х.* Чи може чеченець бути росіянином? Націонал-шдсобництво - ракова пухлина на тілі чеченського народу / / Свобода народів. - Львів, Київ, Торонто, Нью-Йорк, 1995. - (Ч. 1) (січень - лютий). - С. 19-35.

¹² Про поширення різних політичних ідеологій в Україні, серед них також недоброякісних, див.: *Дашкевич Я.* Українська ідеологія - міф чи реальність? // Український час. - Львів, 1995. - Ч. 1 (14). - С. 4-8.

¹³ Див., наприклад: *Smith A. D.* The Ethnic Origins of Nation. - Oxford, 1986; *Ringer B. R., Lawless E. R.* Race - Ethnicity and Society. - New York, 1989; *Brass P. R.* Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison. - New Delhi, Newbury Park, London, 1991; *Suppan A., Heuberger V.* Perspektiven des Nationalismus in Mittel-, Ost- und Südosteuropa // Osterreichische Osthefte. - Wien, 1991. - Jg. 33, H. 2. - S. 7-21; *Smith A. D.* National Identity. - Reno, 1993; *Connor W.* Ethnonationalism. The Quest for Understanding. - Princeton, N. J., 1994.

нації) та етнонаціоналізмом неможливо, то поняття громадський націоналізм заповнити загальнозрозумілим змістом досить важко. Цим терміном, здається, хочуть підмінити поняття територіальної політичної лояльності, що передбачає асиміляцію до панівної нації.

Виходячи з сучасних українських реалій, ідеї політичної нації та громадського націоналізму, як такі, що суперечать правам людини, на підтримку і співчуття не заслуговують. Держава має засоби (правні, зокрема) добиватися політичної лояльності своїх громадян - неукраїнців, не вимагаючи реалізувати низькопробні (або й негідні) асиміляторські ідеї.

Іншими словами, підстав для класифікації націоналізму на етнічний та громадський немає. Представників нетитульних націй (національних меншин) у відносинах з державою титульної нації зобов'язує лояльність, вони можуть проявляти також вищі патріотичні почуття відносно держави. Націоналізм титульної нації, практично, представники національних меншин можуть проявляти лише після переходу в державну націю. Але тоді вони автоматично перестають бути представниками меншин.

Г. Елітарний - дисперсний.

Вище я згадував до якої непослідовності привело вживання терміну "народний протонаціоналізм". Бо за давнішими теоріями все було просто: націоналізм, як ідеологію, формувала патріотично (націоналістично) переконана політична чи (ширше) інтелектуальна еліта, яка пізніше поширювала свою ідеологію при допомозі трактатів, виступів у засобах масової інформації. В такий спосіб, нібито, ідеї націоналізму завойовували і підкоряли маси, які, зрозуміло, стояли на набагато нижчому рівні суспільної свідомості і політичної культури від еліти. Націоналізм, виходить, елітарний, інтелігентський міф. Ці теорії відбивалися на внутрішній політиці тоталітарних імперій, хоча б, червоної Росії, що виступала під назвою СРСР. Згідно з виведеним з таких міркувань рецептом, винищували національну інтелігенцію як носія елітарного націоналізму. А він, як позбавлений раціональної підстави міф, мав після застосування широкомасштабного антиінтелігентського терору загинути.

Це у XX столітті. А що мало дітися в попередніх сторіччях, коли нації були позбавлені засобів масової інформації, коли не було політичних маніфестів, а нації були в значній мірі неграмотні? Та націоналізм - хоча б у затермінологізованій формі "народного протонаціоналізму" - існував. Нації піднімалися на національно-визвольні змагання - звичайні селянські маси без елітарної ідеології, але з цілком націоналістичним ставленням до своїх національних поневоловачів. Простежити в таких випадках уявний причинний зв'язок "елітарна ідеологія - масовий рух" просто неможливо.

В основі неелітарного, а дисперсно поширеного серед нації почуття націоналізму лежала - для поневолених націй - ненависть (цілком реальна

і неміфічна) до чужоземних загарбників; для націй-поневолювачів - почуття вищості над поневоленою нацією (бо вона ж таки мала бути підневільною). Врешті існувала в націях на всіх ступенях соціального розвитку необхідність захисту себе і свого від чужинця.

Дисперсний, а не елітарний націоналізм проявлявся в Україні давно. Варто пригадати, хоча б, випадок з угорським королем Людовіком I 1352 р., коли хату, в якій він ночував на Підкарпатті, підпалив звичайний селянин. Угорці тоді розглядалися як загарбники. Не кажучи вже про повстання козацьких часів XVI-XVII ст. Не елітарним націоналізмом та його поширенням, а дисперсно розсіяною національною свідомістю пояснюються масові революційні рухи в Україні - Східній 1917-1921 рр., повстання в Західній Україні 1943-1950 рр., врешті вибухи національного протесту 1989-1991 рр., результати референдуму за незалежність України. Жодне теоретизування не може нічого тут змінити.

Елітарний і дисперсний народний націоналізм - дві сторони одного і того самого явища.

4. Еволюція і значення націоналізму

Незважаючи на вперті намагання деяких істориків, політологів, соціологів, ідеологів ще далі не помічати і не бачити нації та націоналізми в минулому - вони існували, діяли, еволюціонували, так як існують тепер та існуватимуть далі, хіба, що окремі з них будуть винищені силою чи повільною асиміляцією. Якщо тепер намагаються поширювати різноманітні універсальні ідеї (інтернаціоналізм, космополітизм, європеїзм, екуменізм, партнерство заради миру, відкрите суспільство, громадянське суспільство і т. д.), то при глибокому їх аналізі - й аналізі спроб їхньої реалізації - виявляється, що це лише одна версія закамouflьованого інтегрального націоналізму певної панівної імперської нації. Щоб не кінчати на дуже песимістичній ноті, спробую намалювати націоналістичний ідеал:

Моноетнічна (або майже моноетнічна) і моноконфесійна держава, демократична за характером правління, плюралістична в ідеологічному відношенні і таки, мабуть, соціалістична за суспільно-економічним ладом.

Ну, але тут, ми вже справді, здається, входимо в ділянку ірраціоналізму.

Ці нотатки про дослідження націоналізму виникли під час дискусій, що велися у Львові 25-26 травня 1995 р. на засіданнях Міжнародної конференції-робітні "Історія і проблеми націоналізму: дослідження і викладання". Ця наукова зустріч була проведена заходами Інституту історичних досліджень Львівського державного університету ім. І.Франка та Колумбійського університету в Нью-Йорку (його представляли співробітники Гарріманівського інституту, Інституту дослідження війни і миру, факультетів політичних наук і соціології). Мої виступи як дискусанта були пов'язані з розглядом питань:

1. "Впровадження до теми та її загальний огляд" (перший доповідач заступник директора Гарріманівського інституту проф. Олександр Мотиль - доповідь "Що таке націоналізм? Що його породжує? Протилежні підходи: раціональне проти культурного, примордіальне проти модерного"; другий доповідач директор Інституту досліджень війни і миру проф. Джек Снайдер говорив на тему "Групові права проти прав особистості. Громадські форми національної ідентичності проти етнічних форм. Вимоги підходу здійснення прав особистості, внаслідки різних підходів") та

2. "Історіографія дослідження націоналізму в регіоні" (доповідачі проф. Джон Мікджаел, проф. Олександр Мотиль та директор Інституту історичних досліджень Ярослав Грицак - всі на тему "Погляди фахових істориків проти популярних поглядів"). Теорію про етнічний та громадський націоналізм пропонував і захищав Дж. Снайдер. Заперечував український дисперсний націоналізм Я. Грицак, заявляючи, що у 1917-1921 рр. був лише елітарний націоналізм, який мандрував по Україні разом з зміною місця перебування українського уряду. Після конференції-робітні я довів свої дискусійні виступи до рівня статті.

ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ СТОСОВНО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ ЗА СХІДНУ ГАЛИЧИНУ В ПЕРІОД З ЛИСТОПАДА 1918 ПО БЕРЕЗЕНЬ 1919 РР.

Протягом майже 150 років від моменту першого поділу Речі Посполитої та включення її південно-східних земель до складу Австрійської монархії на порядок денний міжнародної політики в періоди конфліктів й напружених стосунків випливало галицьке питання. Вибух 1 листопада 1918 р. українсько-польської війни, спричинений інтенсивними процесами розпаду Австро-Угорщини, підніс справу Східної Галичини у ранг проблем, пов'язаних з побудовою нового порядку у Східній та Центральній Європі¹. Оскільки, як показала стабілізація українсько-польського фронту боротьби, жодна з ворогуючих сторін не володіла достатніми силами, щоб вирішити конфлікт на власну користь, вони обидві були приречені шукати підтримки міжнародних чинників.

Ще задовго до закінчення першої світової війни "головні союзні та об'єднані держави" Антанги і США зарезервували за собою право верховного арбітражу у справі державного визначення народів Габсбурзької імперії. Надією на державну самостійність для галицьких українців стали знамениті "14 пунктів" президента США Вудро Вільсона². Одночасно 13 пункт цієї програми повоєнного врегулювання проголошував необхідність відродження польської держави в етнографічних кордонах³. Фактична

¹ Виникнення самого геополітичного поняття "Східна Галичина" ототожнювалося у розумінні сучасних політиків з прагненням українського населення східної частини австрійського Коронного краю Галичини та Лодомерії до створення власної держави. - *Wasilewski L. O wschodnią granicę państwa polskiego. I podział Galicji.* - W., 1917. - S. 3. - Таким чином, адміністративне поняття Східної Галичини, яке вживалося в Австрії згідно з декретом імператора Франца II з 1796 р. для окреслення земель, приєднаних за першим поділом Польщі 1772 р., на відміну від територій, захоплених за третім поділом 1795 р. (Західна Галичина), і початково включало в себе не лише округи з переважаючим українським населенням, але й етнічно польські бохенський, ясельський, мисленецький, жешовський, сяноцький, сондецький, тарновський, замойський циркули, трансформувалося протягом XIX ст. і набуло іншого - географічно вужчого, однак значно актуальнішого в етнополітичному плані звучання. - *Mencel T. Galicja Zachodnia 1795-1809.* - Lublin, 1976. - S. 451.

² На Паризькій мирній конференції українці претендували за етнічним принципом Вільсона на 59 з 74 повітів "Коронного краю", що становило 50-55 тис. км. кв. у його східній частині. Територія, яку контролювала ЗУНР (з січня 1919 р. - ЗОУНР) у моменти найбільших успіхів не перевищувала 40 тис. км. кв. - *Batowski H. Linia Curzona a była Galicja Wschodnia // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich.* - W., 1968. - T. 3. - S. 170-172.

³ *Ріпечський С. Українсько-Польський Процес 1918-1923 перед світовим трибуналом.* - Чикаго, 1963. - С. 5.

неокресленість останніх на сході дозволила у 1918 р. лідеру тісно пов'язаних з табором Антанти і США польських ендеків⁴ Р. Дмовському наполягати на тому, що Східна Галичина стане невід'ємною частиною майбутньої Польщі, оскільки, на його думку, "русинська народність перебуває в ембріональному стані" і "нездатна створити сучасний тип уряду" внаслідок відсутності "сильного інтелектуального класу"⁶. Однак, ще у березні 1917 р. той же Дмовський застерігав, що "відбудова Польщі у її історичних кордонах 1772 року видається неможливою, тому що не створить достатньо міцної держави. Основою сили Польщі є територія, на якій більшість населення розмовляє по-польськи, є свідомою своєї польської національності й виявляє відданість польській справі"⁶. Що ж змінилося за кілька місяців у концепціях ендеків? Як показує спеціальне дослідження Р. Вацінського - нічого, крім появи всього одного, однак дуже знаменного твердження: "Природнім союзником Польщі у її відродженні буде... Франція"⁷, держава, що "має право вирішувати" і всі представники якої одноставно "стверджують, що сьогодні головною метою є створення сильної Польщі"⁸.

Світова війна перетворила Францію у наймогутнішу військово-політичну силу континентальної Європи, радикальним чином зміцнивши її вплив на вирішення актуальних проблем міжнародного життя. Остання обставина визначалася у рівній мірі як поразкою її одвічної суперниці Німеччини, так і крахом східноєвропейської союзиці Росії. У нових історичних умовах Франція була змушена активізувати свою діяльність на схід від Німеччини. Вже на початку 1918 р. впливові політичні кола Французької республіки усвідомили необхідність створення сильної Польщі як противаги Німеччині на сході (1) і могутнього бастиону на шляху експорту більшовицької революції у Європу (2)⁹. Курс на зміцнення потенційного союзника, який був окреслений академіком П. Ренувеном як "політика воєнного протекторату, що відкривала дорогу фінансовому і економічному про-

⁴ Ендеки (Народові Демократи) - блок політичних сил правої орієнтації у складі Ліги Народової, Стронніцтва Демократично-Народового, З'єднання Народового, який створив у 1917 р. зародок польського урядового центру на еміграції - Польський Народовий (Національний) Комітет у Парижі (далі - ПНК).

⁵ Akty i Dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu 1918-1919 (далі - Akty). - P., 1920. - Cz. 1. Program terytorjalny delegacji. - S. 65, 71. - Протокол засідання ПНК, 2.03.1918.

⁶ Ibid. - S. 15. - Нота Р.Дмовського міністру закордонних справ Великобританії Бальфуру, березень 1917.

⁷ *Wapiński R.* Endecka koncepcja granic Polski w latach 1918-1921 // *Zapiski Historyczne.* - W., 1968. - T. 33. - S. 206.

⁸ Akty. - Cz. 1. - S. 84-85.

⁹ *Сорбонський С.* Імперіалістична Франція до і після війни (політико-економічний нарис). - X., 1932. - С. 47; *Ярославин С.* Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1917-1923 роках. - Фладеліфія, 1958. - С. 77; *Czubiński A.* Najnowsze dzieje Polski 1914-1983. - W., 1987. - S. 22; *Historia Polski.* - T. IV. - Cz. 1 (1918-1921). - W., 1984. - S. 261, 264.

никненню"¹⁰, зобов'язував цю велику державу сприймати події у Східній Галичині як такі, що безпосередньо торкалися її національних інтересів. Це дало змогу начальнику Польської держави Ю. Пілсудському підкреслити, що "солідарність між Францією та Польщею полягає не лише в почуттях глибокої старої дружби (передусім давні й багаті історичні та культурні зв'язки. - Б. А.), але й на тісних співних інтересах"¹¹.

Сучасний польський історик М. Пуласкі зазначає, що вже навесні 1918 р. "французи здобули вирішальний голос (серед союзників. - Б. А.) у питаннях, пов'язаних з участю українців та литовців у підготовці майбутньої мирної конференції, і вирішили обмежитись" у врегульованні територіальних проблем "австро-угорської спадщини" лише інтересами румунів, сербів, хорватів, словенців, чехів, словаків і поляків. Таким чином, вважає він, офіційний Париж накреслив свій підхід до розв'язання східно-галицького питання ще у травні 1918 р.¹² І справді, важко не погодитись з цією думкою, знаючи, що вже у вересні того ж року прем'єр-міністр Ж. Клемансо впевнено заявляє: "Франція всіма силами сприятиме відродженню Польщі у її історичних кордонах"¹³.

Однак, широкого розголосу у Франції справа Східної Галичини набуває лише з початком українсько-польської війни. На тлі всезагального піднесення і райдушних сподівань від наближення початку роботи високого мирного форуму у Парижі, що охопили французьке суспільство у перші повоєнні місяці, різким контрастом виділяються повідомлення преси про бойові дії у Львові та Перемишлі. Загалом вони сприймаються суспільною думкою як своєрідне прикре непорозуміння, останній передсмертний корч світової трагедії. Грудневі новини про облогу українцями Львова викликають у багатьох французів неприємні асоціації з такою пам'ятною, героїчною і водночас драматичною для них обороною Вердена від німецької навали, породжуючи підсвідому нехоть до української справи. Одночасно, повідомлення про польсько-українські сутички викликають певну розгубленість урядових кіл республіки, для яких цілком несподіваною видається активність українського елемента. Для порівняння зазначимо, що у зовсім іншому стилі реагувало, наприклад, міністерство закордонних справ Великобританії, яке ще 8 листопада вручило від імені союзних держав ноту протесту представнику ПНК у Лондоні з вимогою очистити

¹⁰ Histoire des relations internationales sous la direction de P. Renouvin. - Т. 7. Les crises du XX e siècle 1914-1920. - Р., 1969. - Р. 235. - Про Францію як "опікуна і протектора Польщі" писав ще Рудницький І. - Причини упадку Польщі. - Краків, 1940. - С. 174-175.

¹¹ Piłsudski J. Odpowiedź na mowę prezydenta Millerand'a (3. П. 1921) // Idem. Pisma wybrane. - W., 1934. - S. 233.

¹² Pulaski M. Du Congrès à Rome au Congrès des Nations de l'Europe Centrale alliés de l'Entente à Paris 1918 // Studia Gallo-Polonica. - W., 1988. - Т. 1. - Р. 148.

¹³ Śladkowski W. Opinia publiczna we Francji wobec sprawy polskiej w latach 1914-1918. - Wrocław, 1976. - S. 265.

Східну Галичину від польських військ. 12 листопада В.Собанській перелав ноту своєму керівництву у Парижі¹⁴. Хіба не простіше було озаятомити польський урядовий цетвр з позицією Анганти на місці через міністерство закордонних справ Франції? Однак, останнє вперто мовчало, віби освоюючись з новою ситуацією, що вже само по собі виявилося першим симптомом розбіжностей серед союзників у питанні про Східну Галичину. З неофіційних джерел відомо, що успіхи українців у 1918 р. викликали "справжній головний біль" у керівництві міністерства закордонних справ Франції, один з високопоставлених чиновників якого - директор східноєвропейського департаменту Бартело заявив Дмовському, що "справа кордонів Польщі є важливішою для Франції, ніж справа Ельзасу і Лотарянгії, і Франція у цій справі надасть повну допомогу, не дозволяючи на доктринерське розв'язання Вільсона"¹⁵. Аналіз правоті та націоналістичної преси Франції, здійснений В. Сладковським, з усією чіткістю показує причини цієї антиукраїнської позиції. На перший план східноєвропейської політики кабінету Клемансо виходить переконання, що українська національна ідея (особливо після Берестейського миру) роздмухується центральними державами для протиставлення її утворенню Польщі, а отже, і вплива Анганти¹⁶. Клемансо особисто лише про те, що не зміг пробачити українцям "ганебного миру у Брест-Литовську"¹⁷. Чи могла, зрештою, вилити на позицію всесильного прем'єра та його однодумця міністра закордонних справ С. Пісона така "несуттєва" дрібниця, як те, що мир з Німеччиною та її союзниками підписували не західні українці, в яких тоді ще просто не було власної держави, а Центральна Рада УНР? Усі вони були для Клемансо лише малою нацією, вартою, на відміну від висококультурних та цивілізованих поляків, лише на зневагу й утиски. Усі вони прислалі своїх представників у Париж "вимагати права на існування, на початок розсварювалися, а на кінець, плачучи, переходили до рук нового володаря", - безапеляційно підводив ризику під державними прагненнями українців французький "тигр"¹⁸. Зауважимо, що "викреслення українців з числа народів, незалежність яких гарантувалася "14 пунктами", була однією з базових концепцій голови ПНК Р.Дмовського¹⁹. Відкидаючи етнографічний принцип розподілу спірних територій Вільсона, поляки зводили вимогу необхідності створення польської держави до приєднання всіх земель, "безсумнівно замешканих польським населенням". На їх думку, формула "безсумнівно" зовсім не означала "переважно", а прості "математичні цифри аж ніяк не можуть бути чинником розмежу-

¹⁴ Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschódniogalicjską 1918-1923 // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. - W., 1969. - T. 4. - S. 38.

¹⁵ Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały. - W., 1965. - T. 1 (далі - Sprawy). - N 4. - S. 39. - Протокол засідання ПНК N 100, 28.XI.1918.

¹⁶ Sładkowski W. Op. cit. - S. 243.

¹⁷ Clemanceau G. Grandeurs et misères d'une victoire. - P., 1930. - P. 160.

¹⁸ Martet J. Le Tigre. - P., 1930. - P. 310.

¹⁹ Leczyk M. Komitet Narodowy Polski a Ententa 1917-1919. - W., 1966. - S. 186.

вання. А оскільки в Галичині "безсумнівно живуть поляки, воєна повинна бути польською"²⁰. "Отже, проект українців-рутенців, спрямований на поділ Галичини на дві частини, польську - на захід від Сяну і українську - на схід від цієї ріки, не відповідає справжнім етнографічним даним. Він забирає в Польщі край, який є польським не лише з огляду на цивілізаторську роль польського культурного й економічного елементів, але й... значну змішану частину, де польське населення складає, щонайменше, половину мешканців"²¹.

Зауважимо, що цей "етнографічний екскурс" французького журналіста А. Острюї майже неможливо відрізнити від твору польського автора І. Пannenкової. Знаменною виглядає спільність позицій їх поглядів на неможливість віддання українцям "повністю польських міст з півторамільйонним загальним населенням" - Перемишля, Самбора, Золочева, Тернополя, Бережан, Станіслава, не кажучи вже про Львів²², який навіть у офіційному рапорті французького дипломата Ж. Пішона розглядається як головний об'єкт суперечок у Східній Галичині, місто, що за будь-яких умов, навіть на правах анклаву повинно стати невід'ємною частиною Польщі з огляду на свій понад 90 % польський етнічний характер²³. Оскільки, як ми бачимо, польські прагнення у цьому питанні значною мірою співпадали з французькими, то логічно припустити, що надалі вони стали міцною підвалиною спільних зусиль.

Разом з тим, не слід спрощувати реальну картину французької зовнішньої політики, величезний вплив на яку чинила суспільна думка, представлена широким спектром політичних сил. Дану обставину цілком вірно підкреслив М. Стахів, який писав: "Франція... - це демократичне суспільство. Сам уряд у тихих кабінетах не може вирішити всього. В основних політичних справах уряд мусить мати за собою опінію більшості. Особливо це має вирішальне значення, якщо йдеться про питання, чи треба якусь країну вважати за свого приятеля і потенційного союзника, чи за ворога"²⁴. Саме цією обставиною слід пояснити невдачу місії польських представників проф. Грабського і Конопчинського наприкінці листопада 1918 р. у Белград, де розміщувалася ставка головнокомандування французької армії на східному фронті. Маршал Франше д'Еспре поразував передчасними їх прохання про вислання до Львова "не лише військового корпусу, але й французької військової місії"²⁵.

²⁰ Pannenkowa I. Punkty Wilsona a Galicja Wschodnia. - Warszawa - Lwów, 1919. - S. 6-7, 24.

²¹ Austruy H. La frontière polono-roumaine // Extrait de "La Nouvelle Revue" du 15 ariil 1919. - P. 16.

²² Ibid.

²³ Pichon J. La Réparation des polonais d'après les résultats des élections aux assemblées représentatives. 1. Silésie austriechienne et Galicie. - P., 1919. - P. 7-8.

²⁴ Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони. - Скрянтон, 1969. - Т. 3. - С. 123.

²⁵ Kozłowski M. Między Sanem a Zbraczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919. - Kraków, 1990. - S. 218.

Наприкінці 1918 у перші місяці 1919 рр. французька суспільна думка перебувала в стані "зрозуміння сутності суперечки між двома сусідами", яке відбувалося "як наслідок зіткнення аргументів, висунутих обидвома сторонами"²⁶. Ніби враховуючи характеристику відомого французького дипломата та історика Г. Аното про те, що "суспільна думка - це передусім преса"²⁷, як поляки, так і українці розпочали активну полеміку у французьких періодичних виданнях. З самого початку сторони опинилися в нерівних умовах. Процольські пропагандистські аргументи, які підкреслювали багатовікову "цивілізаторську" роль поляків у Східній Галичині й перепліталися з образами анархії і загрози Європі зі сторони "українського більшовизму", що діє спільно з австро-німецьким елементом, поступово окупувають сторінки урядової та правої преси. Так, наприклад, французький філолог-полоніст А. Грашпен переконував читачів авторитетного міжсоюзницького часопису держав Антанти "Новий Світ" у тому, що "український сепаратизм не має опори, українська національність не є сталою, українська маса становить лише пережиток справжньої анархії й невизначеного хаосу, який не в змозі зносити поляки і з яким вони борються". Намагаючись розташувати ставлення французів до української проблеми під певним кутом зору, Грашпен обстоює положення про те, що "українська нація й українська держава створені центральними державами". На його думку, лише спираючись на підтримку німецьких офіцерів "русини або українці... заатакували поляків у Галичині", де вони "палять, мордують і розстрілюють". Щоб створити відповідне враження на середньостатистичного французького громадянина, який лише приблизно уявляв, чим відрізняється українець від китайця чи негра, новоявлений "друг поляків" смаковито розписує неіснуючі звірства створеного русинами "корпусу Гонті", названого "в честь жажливого розбійника, що очолив у 1768 році різню, в якій від рук українців загинуло 60.000 поляків та євреїв". Цим "середньовічним жахам" вміло протиставляється образ польського Львова, який "завжди відігравав важливу роль в історії Польщі, роль міцного bastionu на захисті цивілізованого Заходу". Завершуючи свій "історичний нарис", Грашпен патетично закликає рішуче підтримати "львів'ян, які протягом довгих віків бачили з висоти своїх стін татар, гурків і українських гайдамаків", а "сьогодні звірства на більшовиків, що носять ім'я українців". "Віддати Східну Галичину українцям, - підсумовує він, - значить кинути нещасну провінцію у вир української анархії"²⁸. Можливо, що такий докладний аналіз "епітетичного багатства" цього "шедевр" французької журналістики не вартує поліграфічної фарби і паперу, які пішли на його відтворення. Однак, не

²⁶ *Laport J.* Francuska opinia publiczna wobec spraw polskich w latach 1919-1925. - Wrocław, 1983. - S. 43.

²⁷ *Hanotaux G.* Histoire politique de la Nation française. - P., 1926. - T. 3. - P. 620.

²⁸ *Grappin H.* La Débâcle Ukrainienne et la question de la Galicie // *Le Monde Nouveau*. - P., 1919. - N 2. - P. 236.

розворушивши полковклі від часу (чи брехні? - В.А.) сторінки інформаційного напівфабрикату, аналогами якого були заповнені політичні огляди²⁹, ми не з'ясуємо головного - антиукраїнська кампанія у Франції ніколи б не досягнула таких розгорнутих масштабів, якщо б велася лише одними поляками без підтримки певних французьких політичних сил, що виступали від їх імені. Ми легко переконаємося в цьому, співідставивши зміст наведеної публікації Граппена з заявами Р.Дмовського про те, що створення української армії було "останньою конвульсією Австрії, яка перед обличчям смерті виконала свій союзницький борг перед Німеччиною, надавши українцям офіцерів, запаси зброї, амуніції і, навіть, командира легіону У.С.С. Василя Вишиваного (єрцгерцога Вільгельма Габсбурга)"³⁰. Таким чином, українська державність у Галичині змальовувалася діями ПНК як "збіговисько авантюристів", "виразка усієї Європи", недопущення до утвердження якої є спільною "великою метою Польщі та Франції"³¹. Вигаданий пронімецький характер українського національного руху створював в очах французьких політиків логічне виправдання їх пропольської орієнтації: виправдання не перед їх совістю, а перед французькою та світовою громадськістю. У зв'язку з цим М.Сівіцкый справедливо зазначає, що "звичайне брехня польських дипломатів потрапила на сприятливий ґрунт"³².

І все ж, навіть попри такі сприятливі для польської пропаганди умови, Дмовський визнавав: "Проти нашого володіння Східною Галичиною сильно працювали... навіть у Франції"³³.

Вже у січні 1919 р. розпочнає свою діяльність "Бюро української преси" у Парижі, яке за короткий строк налагодило тісні зв'язки з такими відомими газетами, як "Ле Петі Парізь'єн" (див. N за 23.01., 4.02., 5.02 1919 р.) і "Журналь де Деба". Особливо сприятливе ставлення до української проблеми виявила соціалістична "Ла Петі Республік", яка щиро вітала національні прагнення українців, підкреслюючи їх зв'язок з програмами соціальних перетворень уряду ЗУНР, і засуджувала загарбницькі дії "польського імперіалізму". У лютому "Бюро" налагодило випуск французькою мовою свого "Інформаційного Вісника" й щомісячника "Українські питання" (вийшло 5 номерів). Однак, як вважає Ю.Ляптос, зв'язки українців з французькою опозиційною пресою спричинилися до формування певних стереотипів у суспільній думці ("українець - соціаліст" тощо), а отже, проблема Східної Галичини поступово втрачає для неї своє національне забарвлення, починає сприйматись з користю для поляків як політичний конфлікт за схемою "польський імперіалізм - український більшовизм"³⁴.

²⁹ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie. - P., 1919. - P. 1-13; Les luttes pour Lwów // L'Indépendance Polonaise. - 21.I.1919. - P. 1-15; etc.

³⁰ Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. - W., 1988. - T. 2. - S. 105.

³¹ Idem. Świat powojenny i Polska. - W., 1931. - S. 252, 263.

³² Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. - W., 1992. - T. 1. - S. 46.

³³ Dmowski R. Polityka polska ... - T. 2. - S. 178.

³⁴ Laptos J. Op. cit. - S. 44.

І все ж, не можна однозначно сказати, що французька громадськість була налаштована проти українських вимог: взимку 1919 р. суспільна думка настійно вимагала від свого уряду здійснити рішучі кроки з метою примирення конфліктуючих сторін на основі їх територіального розмежування.

Практична реалізація цього завдання стала одним з важливих аспектів діяльності французьких військових у складі спеціальних та міжсоюзницьких місій у Східній Європі. У роки світової війни французький генеральний штаб перетворився у вагомий політичний силу, вплив якої на деякі питання закордонної політики можна співставити з роллю таких традиційних державних інститутів, як уряд чи міністерство закордонних справ. Дану обставину чітко усвідомлював "залізний маршал" Франції Ф. Фош, що особливо уважно вивчав посади головнокомандуючого союзними військами Антанти загально визначений авторитет французької зброї. Щоб зломити опір своїх опонентів - англійського прем'єра Д.Лойд-Джорджа та президента В.Вільсона на Паризькій мирній конференції, яка відкрилася 18 січня 1919 р., Клемансо "не випускав можливості послужитись моєю вагою", - згадував Фош, - адже "передусім я був французом"³⁵. Значення підтримки своїх вимог французьким генералітетом розуміли в першу чергу поляки, що мали певні здобутки на ниві воєнної співпраці з французькою армією. Протягом 1917-1918 рр. як підрозділ останньої формувалася польська армія у Франції, бойові прапори якої були фондовані героїчними містами - Парижем, Верденом, Нансі та Бельфором. Дякуючи французькому народові та президенту Р.Пуанкаре, Дмовський ще у червні 1918 р. запевняв, що "Польща бачить у триумфах Франції перемогу своєї справи", за яку боролися на полях Шампані й сотні "добровольців з Русі"³⁶. Не дивно, що вже наприкінці листопада ПНІС отримав попередню згоду маршала Фоша на переправу польських частин через Гданськ або Одесу до Польщі³⁷. Останній маршрут неодмінно вів через західноукраїнські землі й передбачав участь підготованих у Франції військ, командуючий склад яких значною мірою комплектувався за контрактом французькими офіцерами (франко-польський договір від 5.01.1919), у діях проти українців³⁸. Приблизно до того ж часу належать дані про те, що Клемансо на прохання С. Пішона, зацікавленого у більшій заангажованості військових у вирішенні українсько-польського конфлікту, ознайомив Фоша "з усією вагою справи, пов'язаної з залученням солідних французьких капіталів у Дрогобицько-Бориславському басейні"³⁹. Розмова торкалася інтересів французького акціонерного нафтового товариства "Карпат" з

³⁵ *Recouly R.* Le memorial de Foch. - P., 1930. - P. 188.

³⁶ *Poincaré R.* Remise des Drapeaux à l'armée polonaise. - Paris, 22 juin 1918. - P. 9; *Wstęzenie Standardów Wojsku Polskiemu we Francji.* - P., 1918. - S. 4, 9.

³⁷ *Dmowski R.* Op. cit. - S. 109.

³⁸ *Schramm T.* Francuskie misje wojskowe w państwach Europy środkowej 1919-1938. - Poznań, 1987. - S. 13-17.

³⁹ *Ratińska B.* Rola nafty w kształtowaniu stosunków państw zachodnich do sprawy Galicji Wschodniej (1918-1919). Zbiór dokumentów. - Warszawa, 1957. - S. 28-29.

капіталом у Східній Галичині в 300 млн. золотих франків, контрольний пакет якого належав сенатору і високопоставленому чиновнику міністерства закордонних справ Мужо⁴⁰. У цьому питанні активність дипломатів зустрілася з зацікавленням військових. На думку Г. Айолло, у перші повоєнні роки французька армія зіткнулася з серйозною паливною кризою, пов'язаною з забезпеченням велетенського арсеналу з 12 тис. аеропланів, 72 тис. автомобілів й танків при відсутності власних нафтових родовищ⁴¹. Тому стабілізація ситуації та відновлення нормального нафтодобувного процесу в Східній Галичині, яка в той час ще зберігала репутацію одного з головних нафтових регіонів Європи, якнайбільше відповідала намірам французьких військових і не суперечила планам створення "санітарного кордону" проти більшовизму у складі Польщі та Румунії як форпостів впливу Антанти. Маршал Фош ніколи не забував про те, що "від Петрограда до Карпат... майже така сама відстань, як від Карпат до Парижа"⁴². Включення ЗУНР у цей блок ставилося у залежність від того, наскільки успішними будуть спроби розмежування конфліктуючих сторін і створення реального західноукраїнсько-більшовицького фронту боротьби. Тому ще 22 січня під тиском англійців та американців Фош засудив "політику докочаних фактів" у виконанні поляків, відмежувавшись від агресії у Східній Галичині, на яку, за виразом маршала, "їх ніхто не уповноважив"⁴³. Однак, "український варіант", як ми побачимо, розглядався французькими політиками і військовими в якості запасного. Ставка вже тоді робилася на зміцнення Польщі, що була зарахована на мирній конференції до престижного розряду "союзних держав" (делегатії УНР та ЗУНР взимку 1919 р. навіть не були запрошені до Парижа). 29 січня Верховна рада конференції на пропозицію Клемансо створила "Комісію у польських справах", очолену французьким дипломатом Ж. Камбоном, і вислала до Варшави міжсоюзницьку місію на чолі з колишнім послом Франції у Росії Ж. Нуланом. 15 лютого з її складу було виділено "Підкомісію у справах перемир'я на фронті польсько-української боротьби", яку у літературі спрощено й помиляково називають за прізвиськом її керівника Ж. Бартелемі "місією Бартелемі". Діяльність французьких учасників місії, за влучним визначенням Т. Шрамма, переслідувало передусім політичне завдання "навіть у найбільш фахових діях"⁴⁴.

На першому засіданні "Підкомісії" від 15 лютого генерал Бартелемі представив звіт про свою поїздку у Львів на початку місяця (спільно з полковником Смітом). З неприхованою симпатією він зазначив, що "населення,

⁴⁰ Zaks Z. Op. cit. - S. 42.

⁴¹ Айолло Г. Боротьба за нафту. - Прага, 1925. - С. 26.

⁴² Recouly R. Op. cit. - P. 246.

⁴³ Sprawy. - N 8. - S. 43, 47. - Протокол засідання Верховної Військової Ради Конференції, 22 01.1919.

⁴⁴ Schramm T. Op. cit. - S. 9.

яке з таким героїзмом обороняє рідне місто, не може підлягати іншій, ніж польській владі"⁴⁶. Зустрівшись з польським командуючим генералом Т. Розвадовським, Бартелемі переконував його у необхідності перемир'я з українцями. Одночасно, намагаючись довести свою безсторонність, він зустрівся з українською делегацією. Остання незмінно відстоювала вимогу лінії Сянгу, як єдино можливої для розмежування з поляками, які, у свою чергу, вважали останнім компромісом лінію на південь від річки Буг. Натомість Бартелемі запропонував свою лінію демаркації від Бугу через Кам'янку Струмилову до Бібрки і далі на південний захід від Миколаєва вздовж залізниці Львів-Стрий до Карпат. Пізніше вона увійшла до історії як "лінія Бартелемі". Залишений таким чином на польській стороні нафтовий басейн одержав би міжнародний статус, а 50% видобутку отримувала б ЗОУНР. Прихильники позицій ПНК у Львові (депутат сейму С. Ванькович та ряд військових) з обуренням поставилися до цього плану і знайшли підтримку генерала Розвадовського, що прагнув для "добра справи... найближчим часом розбити русинів"⁴⁸. На початку лютого він організовує контрнаступ з району Хирова на Самбір. Після його швидкого провалу українське командування розпочинає знамениту "Вовчухівську офензиву", яка після розриву польської лінії Львів-Перемишль мала закінчитись 18 лютого зайняттям Львова. 11 лютого Бартелемі отримав телеграму від прем'єра С. Голубовича, який, виразивши генералові "глибоку вдячність за добру волю й зусилля", підтверджував умову лінії по річці Сянг⁴⁷. Як описує Ванькович, Бартелемі був розчарований, "бо залишався при надії, що подарує нам (полякам. - В.А.) докопаний факт". 12 лютого Бартелемі й Сміт залишили Львів, виїхавши на зустріч з Нуланом з метою переконати голову міжсоюзницької місії у необхідності підтримати поляків проти "українського більшовизму"⁴⁸. А 15 лютого Бартелемі запропонував три варіанти розв'язання конфлікту, який окреслював як "ситуацію майже неможливу для розв'язання": 1) придушення українського опору польськими силами, для чого потребувалася принаймні ще одна дивізія; 2) зайняття Галичини румунськими військами; 3) примушення обидвох сторін до прийняття перемир'я за планом "Підкомісії", для чого була б необхідна одна румунська дивізія⁴⁹. Після спонтанної дискусії було вирішено послати до Львова 17 лютого "Підкомісію" у складі ген. Бартелемі (голова), ген. Картона де Віарта (Великобританія), доктора Лорда (США) і майора Стабіле (Італія) з повноваженнями встановити перемир'я.

⁴⁶ *Pobóg-Malinowski W.* Najnowsza historia polityczna Polski. - Warszawa, 1990. - Cz. 2. - S. 123.

⁴⁸ *Sprawy.* - T. 2. - N 12. - S. 231. Т. Розвадовський - І. Падеревському, 2.02.1919 р.

⁴⁷ *Sprawy.* - T. 2. - N 15. - S. 234-235. В. Голубович - Ж. Бартелемі, 11.02.1919 р.

⁴⁸ *Hunczak T.* Ukraine and Poland in Documents 1918-1922. - N. Y., 1983. - T. 1. - N 13. - P. 78-79.

⁴⁹ *Kozłowski M.* Op. cit. - S. 233.

З чудовою точністю в описі подробиць передають поведінку французьких учасників місії спогади її секретаря американського офіцера Д. Ф. Басса. Хоча представники кожної держави всередині "Підкомісії" мали власні інструкції, завдяки своєму досконалому дипломатичному персоналу "фактично всім керували французи". Під час поїздки залізницею Варшава-Перемишль-Львів ген. Бартелемі намагався схилити своїх колег до думки про створення сильної польської держави за умови вирішення її суперечок з "великими чи малими сусідами на її користь"⁵⁰. Розмістившись у палаці Потоцького, "Підкомісія" 22 лютого звернулася до поляків і українців з закликом припинити боротьбу й розпочати переговори. У першу чергу цей крок очікувався від українців, оскільки висувався в якості головної умови їх визнання Паризькою мирною конференцією⁵¹. З 25 лютого бої припинилися й почалися переговори між представниками "Підкомісії" та сторонами конфлікту в м. Ходорові, а згодом і безпосередні українсько-польські розмови на основі "плану Бартелемі". У цей час французькі офіцери не криючись інспектували польські частини, давали поради тактичного плану, підкреслювали у численних промовах братерство французької та польської зброї, одночасно ігноруючи українську сторону. Дуже характерним для позиції французів виглядає той факт, що ген. Бартелемі провів у поїзді міжнародної місії кілька вагонів амуніції, сильну потребу в якій відчували оточені. "Пізніше я переконався, що ці звинувачення підтвердили самі поляки", - писав Д. Ф. Басс⁵².

Очевидно, що одним з головних завдань французьких представників у Ходорові було роз'єднання УНР та ЗОУНР. Наприкінці лютого Бартелемі вступив у переговори з головним отаманом Директорії С. Петлюрою. У французьких та польських дипломатичних колах С. Петлюра вважався рішучим прихильником покладення кінця українсько-польському конфлікту за Східну Галичину. Одночасно, він прагнув укласти військово-політичну конвенцію з Антантою й отримати від неї ("практично кажучи від Франції") поважну військову допомогу у боротьбі з радянським режимом в Україні⁵³. Франція ж виношувала концепцію створення антибільшовицького бар'єру, існування УНР у якому в якості аванпосту боротьби не лише не заперечувалося, але й віталася через союз з Польщею. О. Терлецький, оцінюючи цей момент діяльності Бартелемі, говорить про його бажання "погодити поляків з українцями... під впливом маршала Фоша, який задумував Польщу й Україну кинути у війну з більшовиками"⁵⁴. Нагадаємо, що УНР була визнана державами Антанги як суб'єкт міжнародного

⁵⁰ Bass J. F. The Peace Tangle. - N.Y., 1920. - P. 267.

⁵¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. - Відень, 1922. - С. 74.

⁵² Bass J. F. Op. cit. - P. 269.

⁵³ Deruga A. Początek pokowań o sojusz między Pilsudskim a Petlą, styczeń-lipiec 1919 // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. - W., 1970. - T. 6. - S. 47-48.

⁵⁴ Терлецький О. Історія України від року 1917. - Львів, 1936. - С. 60.

права, існування ЗУНР ними категорично заперечувалося⁵⁵. Тому галицька делегація у складі Є.Петрушевича, В.Панейка, С.Голубовича, С.Бурачинського з підозрою поставилася як до пропольської поведінки французьких представників, які фактично захопили контроль над переговорами, так і до "таємниць" між Петлюрою і французами. Привід угоди між УНР та Антантою, де роль розмінної карти мала належати, як це сталося у травні 1920 р., Східній Галичині, завис над Ходоровом вже у лютому 1919 р.

Однак, більш логічним буде припустити, що "відступництво" Петлюри скоріше полягало у бажанні прийняти "лінію Бартелемі" й допровадити до якнайшвидшої ліквідації фронту українсько-польської боротьби, а не у повному зреченні від західноукраїнських земель та чудово організованих сил галицької армії, які він прагнув використати на Сході. Можливо, що відчувши схильність до компромісів у стані найближчих друзів, керівництво ЗОУНР, яке відстоювало лінію Сяну, вирішило прискорити розрив перемир'я й 4 березня відновило операції у районі Городка. "Нехай нас розсудить залізо і кров", - ці слова українського головнокомандуючого генерала М.Омелянвича-Павленка з усією чіткістю підкреслили, що молода держава покладається лише на власні сили і розраховує на перемогу силою зброї.

Таким чином, лідери ЗОУНР обрали стратегію азартного фаталіста, який ставить на карту все, що має, щоб здобути ще більше або втратити все. У даному разі річ йшла про здобуття території до Сяну або, - у випадку невдачі, - про загибель держави. Безперечно, що перемир'я було на руку оточеним у Львові полякам, оскільки з кожним днем наближало докорінний перелом у співвідношенні сил, пов'язаний з наближенням дати прибуття до Польщі частин польської армії у Франції під командуванням генерала Ю. Галлера. Під цим кутом зору можна погодитись з М.Сівіцьким, який писав: "У польсько-українських змаганнях Антанта завжди втручалася в періоди, коли ситуація польської армії ставала критичною. Рішення арбітра завжди були некорисними для українців, завжди мали характер примусу"⁵⁶. Однак, інакше й не могло бути: захист поляків становив життєвий інтерес принаймні для однієї великої держави - Франції, українська ж державність у Галичині ніколи не могла розраховувати на підтримку зсильних протекторів. Саме тому, переваги пов'язані з приняттям українцями безперечно дискримінаційного "плану Бартелемі", що заперечував етнографічний принцип Зільсона, були все ж таки величезними. "Переговори, пов'язані з ім'ям французького генерала Жозефа Бартелемі, були єдиною під час цієї війни спробою розв'язання польсько-українського конфлікту на тривалий час, що мала шанси на успіх. Тривалий, тому що ця спроба спиралася не на диктат однієї з сто-

⁵⁵ Sprawy. - Т. 2. - N 18. - S. 241. Картоя де Біарт - сервіс Е. Говарду, 16.02.1919.

⁵⁶ *Siwicki M.* Op. cit. - Т. I. - S. 64.

⁵⁷ *Koslowski M.* Op. cit. - S. 227.

рін, а на компроміс, що мав на додаток можливість міжнародного визнання"⁶⁷. Не виникає сумнівів у тому, що "лінія Бартелемі" розглядалася союзниками за основу майбутнього державного кордону Польщі та України. Це розуміли як поляки, так і українці⁶⁸.

Сприятливі міжнародні умови, які визначалися французькою інтервенцією на півдні України (грудень 1918 - квітень 1919 рр.) створювали реальну можливість визнання ЗОУНР у разі успіху посередництва Бартелемі. Якими б важливими не виглядали наступні дипломатичні успіхи українців у Парижі навесні-влітку 1919 р., вони фактично вже не мали шансів відстояти державність внаслідок більшовицького наступу в Україні та вибуху революції в Угорщині. Варто прислухатися до думки талановитого українського політика, історика, філософа, відомого публіциста того часу, безпосереднього учасника переговорів ЗОУНР з державами Антанти у Парижі С.Томашівського. Він вважав, що справедливий, але нерозумний максималізм українських вимог, який керівництво ЗОУНР просто не мало права собі дозволити, не маючи могутніх покровителів, позбавив його єдиної можливості відстояти здобутки кінця 1918 р. Головна помилка, на його думку, полягала в тому, що українці на відміну від поляків не могли діяти без наслідків для себе за схемою: "Якщо присуд буде не до вподоби, то незадоволена сторона не визнає його"⁶⁹. "Настирність нашої *sit veni verbo* політики добила нас", - пише він. Як наслідок цього, "у 1919 році всі закордонні місії, явні чи таємні, які перебували у нас, заявляли на Паризькій конференції в унісон, що ми не надаємося навіть і до автономії, хіба дуже обмеженої"⁷⁰.

Звичайно, важко судити про істинність чи хибність мотивів, якими керувалися президент Петрушевич, прем'єр Голубович, ген. Омелянович-Павленко, відкидаючи "план Бартелемі". Не слід забувати, що вони підштовхувалися на цей шлях двозначною посередницькою діяльністю французького переселу "Підкомісії", упереджене ставлення якого до українців намагався через кілька років виправдати Ю.Пілсудський⁷¹. Як ми це показали раніше, французька делегація прибула до Львова з вже сформованим ставленням до характеру конфлікту, і тому заяви начальника Польської держави про "мужність населення", яка зворушила найбільш упереджених іноземців, виглядають, м'яко кажучи, необ'єктивними. Однак, іншою справою є те, що, зробивши ставку на військову перемогу, керівництво ЗОУНР не могло її здобути, оскільки не володіло достатніми для цього силами. Це стало помітним ще в середині лютого, коли Вовчу-

⁶⁸ *Stawia M.* Вказ. пр. - Т. 4. - С. 22.

⁶⁹ *Томашівський С.* Десять літ українського питання в Польщі. - Львів, 1929. - С. 16.

⁷⁰ *Він же.* Лист з Берліну від 20. 03. 1923 р. // *С. Томашівський* - історик, політик, публіцист. - Львів, 1931. - С. 72.

⁷¹ *Pilsudski J.* Obrona Lwowa, 7.VIII.1923 r. // *Idem.* Pisma wybrane. - W., 1934. - S. 158.

хівська офензива" загальмувалася під Львовом. Розраховувати на те, що за тиждень перемир'я щось радикально зміниться, було нерозумним.

Негативним наслідком цієї акції став її серйозний резонанс на міжнародній арені. Розрив перемир'я українською стороною був розцінений громадською думкою Європи як зневага до миротворчих зусиль великих держав, прямий виклик, кинутий їм "русинами", що застосувалися до "політики доконаних фактів". Шкоди, завдані цим кроком українській справі були особливо відчутними у Франції, де крах посередництва Бартелемі "ввів у заклопотання" ту частину суспільної думки, яка сприяла українцям, кинувши її в обійми польської пропаганди, розв'язавши руки силам, вороже настроєним до ЗОУНР. Якщо ще на початку березня "L'Echo de Paris" підкреслювала, що "взаємні бої послаблюють антибільшовицький фронт", то в середині місяця французька преса однострійно звинувачувала Верховну Раду мирної конференції у "бездіяльності", пошуках лише однієї винної сторони - Польщі, "яка сама є жертвою нападу", дискримінації цивільзованих націй на користь тих, "кто себе ними лише вважає" (тобто українців. - В.А.)⁶². Внаслідок цих змін, стимульованих вибухом у березні 1919 р. революції в Угорщині, на французькій політичній сцені сформувалося якісно нове ставлення до галицького питання, яке дозволило маршалу Фошу прямо запитувати Верховну Раду конференції: "Українці, хто вони? Друзі нам чи вороги?"⁶³

Французька преса звинувачує "рутенців" у таємних переговорах про укладання союзу з угорцями й отриманні ними зброї колишньої австро-угорської армії від "червоних комісарів з-над Дунаю". У цій ситуації Польщі та Румунії відводяться роль "поясу антинімецьких, антибільшовицьких і проантантівських впливів"⁶⁴. "Прохід через Гданськ для армії Галлера ще не відкрито, а українці продовжують облогу Львова" - "наш східний фронт прорвано", - констатував політичний оглядач авторитетного "Revue de De Mondes" Ш. Бенуа⁶⁵. Масова агітація за створення польсько-румунського кордону у якості дамби між "двома більшовізмами" дозволила Фошу висунути свій знаменитий план, який передбачав захоплення Східної Галичини силами польських частин у Франції з наступною нейтралізацією нафтового басейну французькими, англійськими та італійськими військами⁶⁶, добитись у квітні відправки армії Галлера до Польщі у супроводі французької військової місії генерала Анріса, ефективно блокувати острів Великобританії у даному питанні. Французька політична лінія стосовно західноукраїнської державності стає все більш жорсткою,

⁶² Laptos J. Op. cit. - S. 45-46.

⁶³ Stawie M. Вказ. пр. - Т. 4. - С. 164.

⁶⁴ Austruy H. Op. cit. - P. 4.

⁶⁵ Revue des Deux Mondes. - 1919. - 1er avril. - P. 720.

⁶⁶ Sprawy. - Т. 1. - N 27. - S. 116-117. - Протокол Засідання Верховної Военної Ради, 17. 03. 1919.

відходить від вагань перших чотирьох місяців українсько-польської війни, переростає, за виразом М.Стахіва, у активну неоголошену "війну Франції проти України"⁶⁷, яка стає однією з головних причин поразки збройних національно-визвольних змагань галицьких українців влітку 1919 р.⁶⁸

⁶⁷ *Стахів М.* Вказ. пр. - Т. 5. - С. 124.

⁶⁸ Французька участь у бойових діях проти ЗОУНР мала характер завуальованої військової інтервенції. Французькі військові займали вищі та більшість середніх командних постів у "блакитній армії" Галлера в ході бойових дій у Східній Галичині у травні-липні 1919 р. Перший і третій стрілецький корпуси очолювали генерали Едрі і Мондесір, а командирами їх дивізій були генерали Бернар, Модельйон, Петідельманж, Бонен, Шомпо. Французи перекинули до Польщі разом з "галлерчиками" сотні військових радників (серед них був навіть майбутній генерал де Голль), 70 танків, 7 ескадрилій аеропланів, повністю озброїли поляків стрілковою зброєю. - *Zgodniak M.* L'Armée polonaise en France 1917-1919 // *Studia Gallo-Polonica.* - W., 1988. - Т. 1. - Р. 104.

ЗУНР І ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ

В історичній науці, як українській, так і зарубіжній, відносям ЗУНР із сусідніми країнами приділено обмаль уваги, хоча вони відіграли визначальну роль у вирішенні долі західноукраїнської державності. Зокрема, дотепер майже зовсім недослідженими є взаємини ЗУНР і Угорщини. У відомій праці Михайла Лозинського "Галичина в рр. 1918-1920" згадується лише про "сусідські зносини", що існували між урядами двох держав¹. Виявлені нами нові архівні документи дозволяють краще розглянути це питання.

Кінець I світової війни означав, крім іншого, і кінець багатонаціональної Австро-Угорської монархії. 1 листопада 1918 р. українці у Львові заявили про утворення Західно-Української Народної Республіки у Східній Галичині, Буковині та Закарпатті. 16 листопада проголосила себе Республікою Угорщина. На чолі республіканського уряду став ліберал Міхай Карої (з середини січня 1919 р. - президент). Міжнародне становище обох молодих республік було надзвичайно складним і характеризувалося майже цілковитою зовнішньополітичною ізоляцією. Жодна з великих держав навіть не припускала варіанту існування в Європі самостійної західноукраїнської держави. Доля Угорщини як переможеної країни вирішувалась на Паризькій мирній конференції фактично без участі угорської делегації². Крім того, політика ЗУНР і Угорської Республіки формувалась під тиском територіальних претензій їхніх сусідів: Польщі і Румунії до ЗУНР; Румунії, Чехословаччини та Королівства сербів, хорватів і словенців до Угорщини. Тому, відчуваючи реальну небезпеку з боку інших країн, обидва уряди прагнули підтримувати між собою більш-менш нейтральні та добросусідські взаємини.

До зближення спонукали й інші причини. Угорська економіка потребувала бориславської нафти, а угорські лідери розраховували на спільну політику щодо Румунії. У свою чергу, Угорщина могла, по-перше, відкрити для відрізаної від Заходу Галичини вікно в Європу і, по-друге, постачати українцям зброю й промислові вироби. Про це, зокрема, йшлося, на засіданні Державного Секретаріату ЗУНР 20 грудня 1918 р. На подання секретаря військових справ Дмитра Вітовського було ухвалено рішення "ввійти в переговори із Будапештом в цілі набуття там же потрібної кількості амуніції... в обмін за нафту"³.

¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. - Відень, 1922. - С. 102.

² Див.: Deak F. Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon. - N. Y., 1942.

³ Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО). - Ф. 257. - Оп. 2. - Спр. 1458. - Арк. 12.

Відносини між ЗУНР і Угорщиною були закладені ввечірні 1918 р., коли голова Української Національної Ради Євген Петрушевич відвідав Будапешт. 30 грудня відбулася його зустріч з М.Карої та міністром у національних справах, лідером радикальної партії О.Ясі⁴. Обговорювалися питання закупування військової амуніції для Української Галицької Армії і проблема Закарпатської України. Закарпаття становило окрему проблему, яка серйозно ускладнювала взаємини двох держав. Проголосивши Закарпаття складовою ЗУНР, Українська Національна Рада не мала сил для утримання там своєї влади і мусила миритися з його окупацією угорськими військами. З іншого боку, Будапешт не задовольнявся фактичним контролем над Закарпаттям і жадав формальної відмови ЗУНР від спірної території на користь Угорщини, сподіваючись використати такий аргумент на Паризькій конференції. На цьому ваголошував М.Карої під час розмови з Є.Петрушевичем, хоча й визнавав, що під тиском Чехословаччини і Румунії Будапешту все важче утримувати Закарпаття. Голова Української Національної Ради обіцяв, що Галичина не буде реалізовувати силою своїх претензій на Закарпаття, приналежність якого буде вирішувати племісцит під нейтральним доглядом і мирна конференція. Як наслідок, на окупацію Угорщини уряд ЗУНР відреагував лише нотою протесту, де зазначив, що не визнає агресії.

Проте остаточно відмовитися від Закарпаття галицький уряд не збирався. Він продовжував підтримувати там український рух, а у першій половині січня 1919 р. було навіть здійснено спробу (на жаль, невдалу) силою повернути утрачені землі: галицькі війська вночі перейшли Карпати і розгорнули наступ у напрямку Мукачева і Сигіта. 17 січня ставіславська газета "Нове життя" повідомляла: "... Національна Рада угорської України... запросила наші війська, щоби вони вступили на землі угорської України та таким чином задокументували остаточну злуку угорської України з соборною Українською Народньою Республікою. Наші війська вступили 13.01. до Ясіня - вітані радісно населенням. 14.01. увійшли до міста Рахова... і посуваються на Сигіт"⁵. Інцидент загрожував погіршенням відносин між ЗУНР і Угорщиною. Свою стурбованість не забарилися висловити Прага і Бухарест. Державний Секретаріат двічі (12 і 17 січня) обговорював на своїх засіданнях ситуацію, що склалася⁶. І.Макух і Л.Цегельський виступили різко проти цієї акції. Останній сказав, що це може стати початком ще однієї війни, на яку немає сил⁷. Було вирішено вислати до Будапешта делегацію і ноту, що "виконуючи право на самоозначення висилаєм війська з ціллю обсадження" території для ви-

⁴ Український Католицький університет (УКУ), Рим, Італія. Архів уряду ЗУНР. - 285 /1/ В. - Лист Я.Біберовича до МЗС УНР (квітень, 1919).

⁵ Нове життя. - 1919. - 17 січня.

⁶ ДАЛО. - Ф. 257. - Оп.2. - Спр. 1458. - Арк. 8; Спр. 1449. - Арк. 2.

⁷ Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. - Нью-Йорк, 1960. - С. 242-249.

передження польської та румунської окупації, "не узнаємо се за крок ворожий і порішення ляшаємо мировому конгресу"⁸. До Будапешта з відпо відною нотою, підписаною С.Голубовичем і Л.Цегельським, виїхав Т.Рожанковський. 18 січня її передав уряду Угорської Республіки представник ЗУНР у Будапешті Я.Біберович⁹. 24 січня Я.Біберович передав М.Карої особистий лист З.Петрушевича¹⁰. На засіданні Держсекретаріату було ухвалено також пропозицію нотифікувати ЧСР і Румунію, що Українська Галицька Армія не хоче "переступати границі етнографічні"¹¹.

Однак наступ українських військ швидко провалився (вони зазнали поразки від угорців у Мукачеві та від 6-ої румунської армії під Сигітом), а обидва уряди прагнули не згадувати неприємний інцидент і продовжували роззивати взаємни, тим більше, що не стало самого предмета конфлікту, коли Закарпаття відійшло до Чехословаччини. Хоча Будапешт не втратив надії і при кожній нагоді продовжував вимагати від уряду ЗУНР і УНР зречення Закарпаття на користь Угорщини. Ця тема піднімалася, зокрема, під час аудієнції 22 лютого посла УНР в Угорщині М.Галагана і радника місії Я.Біберовича у президента М.Карої¹². Українські ж політики з часом дійшли переконання, що в разі необхідності вибору між ЧСР і Угорщиною, "національно-культурні інтереси самих закарпатських українців веліли б заявитися за першою"¹³.

Угорщина була однією з небагатьох країн, яка дозволила діяльність на своїй території представникові уряду ЗУНР, угорські ж урядові кола підтримували з ним напівофіційні зносни. Сотник Ярослав Біберович ще 1 листопада 1918 р. дістав наказ від Національної Ради заложити в Будапешті Українську збірну станицю і "знести ся з малярським правительством в справах військових"¹⁴. Станиця займалася допомогою і транспортуванням українських військових і полонених, які перебували в колишній Австро-Угорщині, Італії і Балканських країнах¹⁵. У грудні 1918 р., під час вже

⁸ ДАЛО. - Ф. 257. - Оп. 2. - Спр. 1458. - Арк. 8.

⁹ Архів уряду ЗУНР. - 292/1/А. - Звіт Я. Біберовича до уювноваженого для справ закордонних ЗУНР (25.09.1920).

¹⁰ Там же. - 285/1/А. - Лист Є. Петрушевича до М. Карої (22.01.1919).

¹¹ ДАЛО. - Ф. 257. - Оп. 2. - Спр. 1458. - Арк. 8.

¹² *Галаган М.* З моїх споминів. - Львів, 1930. - Част. IV. - С. 142-146.

¹³ Public Archives of Canada. - A. Zhuk Collection. - Vol. 16. - F. 21. Нарада дипломатичних представників УНР і ЗУНР у Відні, 18-22.06.1919.

¹⁴ Архів уряду ЗУНР. - 292/1/А. - Лист Я.Біберовича до уряду справ закордонних ЗУНР (14.08.1920); 97/1/С. - Наказ N 1 по Українській збірній станиці (3.11.1918).

¹⁵ Там же. - 183/1/А. - Звіт з діяльності станиці УВСМ в Будапешті за час до 10.08.1919. Українська збірна станиця припинила свою діяльність за наказом Державного Секретаріату 10.05.1919 р., увійшовши до складу Української військово-санітарної місії, утвореної урядом УНР.

згадуваного візиту Є.Петрушевича до Будапешта, Я.Біберович одержав повноваження заступати політично галицький уряд як представник ЗУНР у Будапешті¹⁶.

Найтісніші зв'язки Я.Біберович мав з міністерством оборони Угорщини. Це пояснювалося тим, що уряд М.Карої був задіявлений у поверненні угорських солдат з України та з російського полону. Як повідомляв Я.Біберович, "мадярське правительство засипувало мене нотами про транспорт їх військ і полонених з Росії і України"¹⁷. Справа ускладнювалася тим, що Антанта втручалась у політику Угорщини, зокрема перешкоджала поверненню угорських військ зі Сходу. Так, голова військової місії Антанти в Угорщині французький підполковник Вікс вимагав від Я. Біберовича, щоб галицький уряд не пропускав угорців, які поверталися з Росії, бо вони "привозять лише більшовизм". Це викликало протест представника ЗУНР і заяву, що "ми хочемо в мирі жити зі всіма сусідами"¹⁸. Біберович домогся від угорських властей дозволу на телеграфне і телефонне сполучення з краєм, що було особливо важливим для Галичини.

Проте взаємини між ЗУНР і Угорщиною від самого початку затьмарювалися полонофільськими тенденціями в Будапешті, що було викликано прагненням угорського уряду знайти у Варшаві союзника проти Чехословаччини¹⁹. Потребуючи допомоги і Польщі, і ЗУНР, Будапешт прагнув примирення двох сторін, і М.Карої виступив навіть із пропозицією свого посередництва у переговорах між поляками та українцями²⁰. Поза тим, в основу своєї зовнішньої політики уряд М.Карої поклав завдання відновлення "інтегральної Угорщини" в довоєнних кордонах²¹ і тому надавав першочергового значення налагодженню зв'язків з Антантою і США, сподіваючись на справедливість переможців. Відповідно, у своїй політиці щодо ЗУНР офіційний Будапешт оглядався на позицію великих держав. Інколи виникали конфлікти. Так, наприклад, 11 березня 1919 р. уряд ЗУНР направив до МЗС Угорщини ноту протесту з приводу випадків перевірки українських дипломатичних кур'єрів і конфіскації дипломатичної пошти²².

¹⁶ Там же. - 292/1/ А. - Лист Я.Біберовича до уряду справ закордонних ЗУНР (14.08.1920). Я.Біберович діяв самостійно до середини лютого 1919 р., коли до Будапешта прибула надзвичайна дипломатична місія УНР на чолі з М.Галаганом. Біберович став радником української місії, й обидва заступництва працювали разом до 19.04.1919.

¹⁷ Там же. - 285/1/В. - Лист Я.Біберовича до МЗС УНР (квітень 1919).

¹⁸ Там же. - 292/1/А. - Звіт Я.Біберовича до уповноваженого для справ закордонних ЗУНР (25.09.1920).

¹⁹ Див.: *Stosunki polsko-węgierskie w 1919 r.: materiały archiwalne* / ed. J. Jurkiewicz. - Warszawa, 1957.

²⁰ Архів уряду ЗУНР. - 292/1/ А. - Лист Я.Біберовича (21.08.1920).

²¹ Пушкаш А. Внешняя политика Венгрии. Ноябрь 1918 - апрель 1927 г. - Москва, 1981. - С. 19-79.

²² Архів уряду ЗУНР. - 285/1/ В. - Нота протесту (11.03.1919).

Взаємний економічний інтерес Угорської Республіки і ЗУНР призвів до того, що у першій половині лютого 1919 р. до Станіслава на поручення угорського міністерства торгівлі і промисловості приїхав його представник М. Пінтер з метою з'ясувати можливість товарообміну між двома країнами²³. Наприкінці місяця вже до Будапешта прибула зунрівська торговельна комісія у складі С. Вітика - голови, М. Здерковського і В. Дутки. Делегація вела переговори з міністром торгівлі і промислу Е. Гарамі та була прийнята президентом М. Карої²⁴. Переговори були нелегкі, особливо щодо придбання зброї. Як згадував безпосередній учасник переговорів В. Дутка, "розмови в тому напрямі треба було вести дуже обережно, бо всі наші зусилля паралізувала антантська місія, що вже урядувала в Будапешті"²⁵. Крім того, угорські урядові кола погоджувалися продати зброю, але знову вимагали, аби українці формально зреклися всяких претензій на Закарпатську Україну, на що делегація заявила, що не уповноважена давати таких зобов'язань. Незважаючи на труднощі, переговори скінчилися 8 березня укладенням угод про залізничне, поштове, телеграфне і телефонне сполучення, про дозвіл на перевезення товарів із Заходу та про товарообмін (постачання до Східної Галичини зброї і військової амуніції в обмін на бориславську нафту і бензин²⁶, хоча офіційно повідомлялося про постачання для ЗУНР промислових виробів та ліків²⁷). Рада Державних секретарів вже 19 березня ратифікувала торговельний договір²⁸, і 28 березня Державний нафтовий комісаріат у Дрогобичі видав дозвіл українському заступництву в Будапешті на вивіз туди 70 тис. літрів бензину²⁹.

Однак, не встигла ще галицька торговельна місія повернутися додому (вона продовжувала переговори у Відні та Празі), як 21 березня в Будапешті до влади прийшов лівий уряд Ш. Гарбаї і було проголошено Угорську Радянську Республіку. Українській делегації довелося негайно повернутися до Будапешта, щоб з'ясувати ставлення нового уряду до укладених договорів. Без зайвих складнощів було підтверджено чинність усіх домовленостей³⁰. Почався новий етап у відносинах Станіслава і Будапешта. Як писав М. Лозинський, "між большевицьким угорським правительством і Державним Секретаріатом продовжувалися далі ті сусідські зносини, які були нав'язалися між Державним Секретаріатом і

²³ Галаган М. Вказ. пр. - С. 121-124.

²⁴ Република. - 1919. - 5 березня.

²⁵ Дутка В. Спомини з торговельної місії до Австрії, Чехословаччини і Угорщини в р. 1919 // Историчний календар-альманах "Червоної Калини" на 1939 рік. - Львів, 1938. - С. 169-172.

²⁶ Архів уряду ЗУНР. - 287/1/В. - Тексти договорів.

²⁷ Република. - 1919. - 23 березня.

²⁸ Там же.

²⁹ Архів уряду ЗУНР. - 285/1/ А.

³⁰ Дутка В. Вказ. пр. - С. 172-173.

демократичним правительством Карої"³¹. Українське представництво залишилося в Будапешті в той час, коли майже всі дипломатичні місії від'їхали.

Але ідеологічні розбіжності не могли не вплинути на стан відносин двох країн. У квітні 1919 р. Я. Біберович доповідав, що "до нас відносяться щонайменше зимно, позаяк бачуть, що у нас немає большевизму, і національне правительство веде боротьбу проти большевиків"³². Угорська преса, окрім нешідтвердженої інформації про падіння уряду С. Голубовича, більше про Галичину нічого не писала, а тільки про Радянську Україну Х. Раковського. У зовнішній політиці Будапешт переорієнтувався на Радянську Росію. 24 березня трапився інцидент, коли сотник Л. Михайлович разом з кількома російськими й угорськими солдатами "в імені російської советської власті" здійснив обшук у приміщеннях обох українських представництв, а також у приватних помешканнях їх членів, конфіскував всі документи і гроші, а членів місії арештував і перепровадив їх до МЗС Угорщини. Представники МЗС від імені угорського уряду висловили жаль з приводу події, вибачились і запевнили, що це була самочинна акція Михайловича і він буде покараний³³. Михайловичу, однак, дали дозвіл на виїзд у Росію.

Попри ідеологічну "несумісність", міжнародне становище радянського уряду Угорщини та економічна розруха в країні змушували його підтримувати добросусідські відносини із ЗУНР. Пізніше міністр закордонних справ Бела Кун писав: "Однак ми сподівались, що нам як-небудь вдасться утриматися до тих пір, поки не встановиться через Галичину зв'язок з Росією..."³⁴. Потребує допомоги, насамперед військової, від Радянської Росії для утримання влади в країні, Бела Кун звернувся до колишнього голови Директорії УНР Володимира Винниченка, який тоді перебував у Відні, з пропозицією "бути посередником між лівими українськими соціалістичними течіями і Російським Советським урядом в справі сформування на Україні справжнього українського національного совітського правительства. Це правительство мало би ліквідувати Директорію, галицький Державний Секретаріат"³⁵. Видно маючи мало надії на "ліквідацію" Державного Секретаріату, Бела Кун водночас неофіційно запропонував Я. Біберовичу своє посередництво у переговорах між урядами ЗУНР і Радянської Росії, а також розвиток торговельних відносин між Східною Галичиною і Угорщиною. Обидві пропозиції розглядалися на засіданні Рад Державних Секретарів 31 березня³⁶.

³¹ Лозинський М. Вказ. пр. - С. 102.

³² Архів уряду ЗУНР. - 285/І/ В. - Лист Я. Біберовича до МЗС УНР (квітень 1919).

³³ Там же. - Протокол про події 24.03.1919 при посольстві в Будапешті.

³⁴ Пушкаш А. Ук. соч. - С. 83.

³⁵ Винниченко В. Відродження нації. - Київ-Відень, 1920. - Част. III. - С. 322.

³⁶ ДАЛО. - Ф. 257. - Оп. 2. - Спр. 1449. - Арк. 16.

Бажання розвитку торгівлі було взаємним. Як наслідок, 14 квітня до Станіслава прибула торговельна місія Угорської Радянської Республіки у складі д-ра Кіша - голови й експерта Пінтера, яка підписала з урядом ЗУНР договір про товарообмін³⁷. Але при тогочасній несприятливій міжнародній ситуації для обох країн цей договір, як і попередні домовленості, лишився лише на папері.

Щодо першої пропозиції Бели Куна, то у ході обговорення на засіданні уряду ЗУНР виявилися розбіжності. М.Лозинський виступав за те, щоб розпочати неофіційні приватні розмови з угорським урядом щодо миру з "советом". Л.Цегельський пропонував вступити в переговори безпосередньо з російським радянським урядом, але з певними застереженнями: 1) "узнання суверенності"; 2) "вивести більшовицькі війська за означену демаркаційну лінію". Більшість членів уряду рішуче висловились проти будь-яких переговорів³⁸. Станіслав боявся викликати незадоволення Антанти, яка, як здалося західноукраїнським лідерам, мала вирішальне слово у східногалицькому питанні. Важливу роль у визначенні позиції надністрянського уряду відіграв союз з Директорією (все ж таки ЗУНР була частиною Української Народної Республіки). У середині квітня голова угорської торговельної місії Кіш звернувся ще раз з подібною пропозицією до М.Лозинського³⁹, але тоді на неї в Державному Секретаріаті вже не звернули уваги.

Не відгукнувся галицький уряд і на заклик угорського військового командування наприкінці квітня допомогти у боротьбі проти Румунії. По мірі того як Червона Армія Угорщини зазнавала поразок і відкочувалась внаслідок керованого Антатою об'єднаного наступу румунських і чехословацьких військ, згасали надії Бели Куна на допомогу Росії. ЗУНР лишалась едяною сусідньою країною, від якої можна було сподіватись на якусь допомогу. До уряду ЗУНР і звернувся командуючий угорською армією Бем із закликом допомогти на фронті проти Румунії. Та в умовах загального наступу поляків на польсько-українському фронті УГА сама опинилася у не менш складній ситуації. До того ж надання воєнної допомоги комуністичній владі в Будапешті неминуче загрожувало викликати гнів Антанти, що зовсім не входило в плани керівництва ЗУНР. Тому на засіданні Державного Секретаріату 29 квітня було ухвалено таке внесення голови уряду С.Голубовича: "1) обсадити границю (кордон між Східною Галичиною й Угорщиною. - *Авт.*); 2) Бема повідомити, що не можемо дати їм помочи з браку муниції; 3) запротестувати перед Антатою проти вступлення румунів і чехів (на Закарпаття. - *Авт.*)"⁴⁰.

У травні-червні 1919 р. вже уряд ЗУНР покладав певні надії на союз з Угорщиною. На нараді українських дипломатичних представників у

³⁷ Республіка. - 1919. - 16 квітня.

³⁸ ДАЛО. - Ф. 257. - Оп. 2. - Спр. 1449. - Арк. 16.

³⁹ Лозинський М. Вказ. пр. - С. 103.

⁴⁰ ДАЛО. - Ф. 257. - Оп. 2. - Спр. 1449. - Арк. 22.

Відні 18-22 червня (ЗУНР була представлена послом у Відні В.Сінгалевичем, радником української делегації в Парижі Є.Томашівським і радником президента М.Здерковським) зазначалося, що "зоч існують суперечні інтереси (Угорська Русь), та спільна небезпека з боку Румунії зменшить їх"⁴¹. Але з переходом УГА за р. Збруч і втратою урядом ЗУНР своєї державної території, а також зі зміною влади в Будапешті, інтерес угорських власностей до Східної Галичини значно ослаб. Я.Біберович іде продовжував підтримувати контакти з новим урядом Й.Фридріха і, швидше за інерцію, писав в Україну: "... з новим мадярським правительством я виробив добрі зносини, так що они йшли мені на руку"⁴². Будапешт все більше наближався до Варшави, сподіваючись, що та використає свій вплив на Румунію і стане надійним союзником проти ЧСР. Галицький же уряд віддавав перевагу союзові з Прагою, виношуючи плани конфедерації. Зближення між Польщею й Угорщиною відбувалося під гаслом спільного польсько-угорського кордону. Правда, у 1919 р. Варшава не виявляла великої активності у цьому напрямку, прагнучи до союзу з Румунією і спільних дій у Східній Галичині. Тому польсько-угорські відносини розвивались досить повільно. Але така тенденція в політиці Угорщини відзначалася на нараді послів і голів дипломатичних місій УНР, що проходила у Карлсбаді 6-14 серпня 1919 р.⁴³

В умовах політичної нестабільності (від 1 серпня до кінця року в Будапешті змінилось п'ять урядів) і окупації значної частини території Угорщини румунськими військами (вони були виведені лише в середині листопада) діяльність галицького представництва зустрічалась з багатьма проблемами. Ускладнювалась вона також чварами і конфліктами з посольством УНР, які почали виникати ще весною 1919 р. після їхнього формального розділення й особливо загострилися восени. Дійшло до того, що у жовтні 1919 р. представник УНР М.Галаган і Я.Біберович обмінялися різкими листами з приводу прав на представництво українських інтересів у Будапешті, формальних назв і т. ін.⁴⁴ З другої половини 1919 р. взаємини між урядами ЗУНР і Угорської Республіки поступово ставали прохолоднішими і функції Я.Біберовича звелися фактично до консульських

⁴¹ Public Archives of Canada. - A. Zhuk Collection - Vol. 16. - F. 21. Нарада дипломатичних представників УНР і ЗУНР у Відні, 18.06.1919.

⁴² Архів уряду ЗУНР. - 292/1/А. - Звіт Я. Біберовича до уповноваженого для справ закордонних ЗУНР (25. 09. 1920). 19 квітня 1919 р., коли проїздом до Відня в Будапешті зузнівся С. Петрушевич разом з М. Лозиським, Я. Біберович дістав призначення на тимчасового повіреного ЗОУНР в Угорщині і директиви самостійно захищати інтереси Східної Галичини, а в справах політики цілої України виступати спільно з М.Галаганом.

⁴³ *Hunczak T.* Ukraine and Poland in Documents 1918-1922. - N. Y., etc., 1983. - Vol. I. - P. 249-250.

⁴⁴ Архів уряду ЗУНР. - 285/1/В. - Лист М.Галагага до Я.Біберовича (21.10.1919); Там же. - Лист Біберовича до Галагана (22.10.1919).

справ, про що свідчить перелік нот і звернень представника ЗУНР до угорських властей⁴⁵.

1920 р. ознаменувався зміною внутрішньополітичної ситуації в Угорщині. 1 березня регенство було передано адміралу М.Хорти, котрий у зовнішній політиці виступав з відверто реваншистською програмою повернення військовим шляхом втрачених територій. Метою зовнішньої політики нового уряду було пом'якшення умов мирного договору, що в цей час обговорювалися в Парижі. Для цього угорська дипломатія прагнула забезпечити собі підтримку Франції і з цією метою велися конфіденційні політичні та економічні переговори⁴⁶. Одночасно з початком польсько-радянської війни Будапешт посилив активність у Варшаві, пропонуючи політичний союз і військову конвенцію⁴⁷, спрямовані проти Чехословаччини і Росії. Намагання виявилися марними. Польська дипломатія не наважилась підтримати авантюристичні плани хортистів щодо ЧСР. А 4 червня 1920 р. під Парижем було підписано вкрай не вигідний для Угорщини Трианонський мирний договір (згідно з ним, лише територія Угорщини зменшилась з 282 тис. км до 93 тис. км). 19 липня прем'єр-міністром став граф П.Телекі, зберігши за собою і портфель міністра закордонних справ. Головне завдання він бачив у тому, щоб переглянути статті Трианонського миру з територіальних і військових питань. Важке становище поляків на польсько-радянському фронті давало надію на зміни у Центрально-Східній Європі. Угорські війська підтягувалися у напрямі Закарпаття. Телекі запропонував Варшаві допомогу, а взаємін просив від Заходу згоди на утворення й озброєння угорської армії⁴⁸. Польща була дуже зацікавлена в отриманні зброї від Угорщини, але виявляла стриманість щодо угорського плану політичного союзу і військової конвенції. Залежна від Франції, Варшава не бажала брати будь-яку участь у відкритому виступі проти ЧСР. Варто було укласти перемир'я на польсько-радянському фронті, як угорські пропозиції втратили свій інтерес і в урядових колах Антанги.

Такий зовнішньополітичний курс угорського уряду мав безпосередній вплив на його політику щодо ЗУНР, точніше уряду ЗУНР, який з кінця 1919 р. перебував на еміграції у Відні. На союз з Варшавою можна було сподіватися тільки за умови визнання за нею прав на Східну Галичину і відмови від будь-яких контактів з урядом Є.Петрушевича. Я.Біберович з сумом писав до держсекретаря О.Бурачинського: "...між нашим а малярським правительством не переведено ніяких договорів правних"⁴⁹. Зунрів-

⁴⁵ Там же. - 292/І/А. - Звіт Я.Біберовича до уповноваженого для справ закордонних ЗУНР (25.09.1920).

⁴⁶ Пушкаш А. Ук. соч. - С. 202-217.

⁴⁷ Там же. - С. 217-229.

⁴⁸ Там же. - С. 211-212.

⁴⁹ Архів уряду ЗУНР. - 293/ІІ/А. - Лист Я.Біберовича до О.Бурачинського (21.05.1920).

ська місія ще продовжувала свою діяльність у Будапешті⁵⁰, підтримувала відносини з урядовими колами, але ті взаємини вже ніколи не сягали рівня першої половини 1919 р. Я.Біберович звітував у серпні своєму керівництву: "Щодо відносин до нашої справи, то оно єсть "викидаюче". Міністр Каня⁵¹ головню великий полонофіл, але давав мені вже кілька разів до розуміння, що они абсолютно не ведуть і не будуть вести політику сентиментів, а лишень опортуністичну. Зараз допомагають їм поляки в роботі з Францією, отжеж допомоги тепер у них в політичній роботі для нашої справи не можна сподіватися"⁵². Полонофільські настрої панували в угорській пресі, яка відмовляла у друкуванні матеріалів, підготовлених українським представництвом.

Є.Петрушевич та його уряд ще робили спроби зацікавити угорське керівництво східногалицькою справою, зокрема перспективами майбутнього товарообміну, особливо, коли польські війська відступали з Галичини перед наступом Червоної Армії. У першій половині серпня до Будапешта приїхав Кость Левицький, щоб з'ясувати наміри уряду Угорщини і запропонувати налагодити торговельні взаємини⁵³. Він зустрівся з міністром торгівлі Сціховським. Угорські урядові кола заявили, що пропозиції викликають зацікавлення, але не бажаючи вводити в конфлікт з Антантою, вони погодилися лише на неофіційну підготовчу працю, зокрема щодо полагодження статуту для "угорсько-української комори"⁵⁴. К.Каця взагалі відмовився прийняти К.Левицького, заявивши, що "він не може ангажуватися з правительством, ще не призначив Антантою"⁵⁵.

Поразки польської армії підштовхнули певні опозиційні сили в Угорщині, які були розчаровані зовнішньополітичними невдачами уряду, до вав'язання контактів з урядом ЗУНР. Так, представник військових кіл полковник Легар, запросивши на зустріч Біберовича, розпитував про політичну лінію диктатора в новій ситуації і зондував ставлення західноукраїнських лідерів до можливості встановлення спільного кордону між Угорщиною і Східною Галичиною та спільних дій проти Румунії⁵⁶.

Політика офіційного Будапешта лишалася незмінною і з приходом нового міністра закордонних справ графа Е.Чакі. Прийнявши Я.Біберовича, голова зовнішньополітичного відомства Угорщини заявив, що він лише продовжує курс П.Телекі і тому його відносини до уряду ЗУНР "будуть

⁵⁰ На той час представництво ЗУНР у Будапешті складалося з Я.Біберовича - голови та 2-х урядовців.

⁵¹ К.Каця - заступник міністра закордонних справ Угорщини.

⁵² Архів уряду ЗУНР. - 292/1/А. - Звіт Я.Біберовича (21.08.1920).

⁵³ ЦДАВО України. - Ф. 3698. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 1-2; Архів уряду ЗУНР. - 292/1/А. - Лист С.Витвицького до Я.Біберовича (18.08.1920).

⁵⁴ Архів уряду ЗУНР. - 292/1/А. - Лист С.Витвицького до Я.Біберовича (18.08.1920).

⁵⁵ Там же. - Звіт Я.Біберовича (17.08.1920).

⁵⁶ Там же.

так само добрі, як і попереднього міністра". На зауваження українського представника, що спільні інтереси вимагають, аби Угорщина підтримала домагання галицького уряду перед Антантою, Чакі відповів, що "їх голос в Антанті ще дуже мало значить..."⁵⁷

Зрозуміло, що надії уряду ЗУНР на Угорщину зменшувалися, а можливості для діяльності галицького представництва в Будапешті звужувалися. 1 жовтня МЗС Угорщини направило представництву ЗУНР вербальну ноту з вимогою у всіх справах звертатися безпосередньо до МЗС, а не до інших міністерств чи відомств⁵⁸. Важало бути кращим також фінансове становище еміграційного уряду ЗУНР, який був змушений закрити або скорочувати свої представництва.

У ситуації, що склалася, 29 листопада 1920 р. Є. Петрушевич ухвалив рішення про "ліквідацію заступництва в Будапешті з днем 31 грудня 1920 р."⁵⁹ У відповідь Я. Біберович писав: "Розпорядок прийшов мені дуже на руку, позаяк я мав 3.12. острійшу розмову з гр. Чакі, так що я сам хотів звернутися до Мадярського правительства о з'ясованні ситуації, як дуже їм не на руку тутешнє наше заступництво..."⁶⁰ Представництво ЗУНР у Будапешті припинило свою діяльність, а з нею перервалися й зв'язки між двома урядами.

Таким чином, середина 1919 р. поділила взаємини між Угорщиною і ЗУНР на два етапи. На першому ці відносини загалом відзначалися взаємною зацікавленістю, добросусідством і дружнім нейтралітетом, незважаючи на зміну режимів у Будапешті. Вони обумовлювалися складним міжнародним становищем обох держав, ворожістю сусідів і ситуацією на фронтах, взаємними економічними потребами тощо. Однак, ці відносини ніколи не ставали більш близькими і дружніми. В екстремальних ситуаціях ні Угорська Республіка, ні Західно-Українська не прийшли одна одній на допомогу. Будапешт і Станіслав мусили передусім зважити на позицію Антанти, котра не була до них прихильною. Крім того східногалицький уряд надавав перевагу союзу з Чехословаччиною, а угорські власті схилялися до підтримки Польщі, особливо, коли остання окупувала Галичину. Перешкодою у розвитку взаємин між Угорщиною і ЗУНР була також проблема Закарпаття. В результаті, з другої половини 1919 р. відносини між ними поступово погіршувалися й остаточно припинилися наприкінці 1920 р.

Разом з тим, не можна не звернути уваги, що історія ЗУНР і Угорщини періоду 1918-1920 рр. великою мірою подібна. Обидві держави утворилися внаслідок розвалу Австро-Угорщини, причому зберігали їй вірність майже

⁵⁷ Там же. - Лист Я. Біберовича до С. Витвицького (29.09.1920).

⁵⁸ Там же. - Вербальна нота (1.10.1920).

⁵⁹ Там же. - 292/1/V. - Лист від уряду справ закордонних ЗУНР до Я. Біберовича (3.12.1920).

⁶⁰ Там же. - Лист Я. Біберовича до уряду справ закордонних ЗУНР (6.12.1920).

до останніх хвилин. Обидві опинились у дипломатичній ізоляції через ворожість Антанти і територіальну експансію сусідів. І Будапешт, і Станіслав надавали великого значення налагодженню відносин з країнами Антанти і покладали надії на її "справедливість", які виявилися марними. Обидві на якомусь етапі висували ідею "Швейцарії сходу" як своєю зовнішньополітичну концепцію. Пізніше, з провалом цього курсу, урядові кола Угорщини і радикальні національні сили Східної Галичини змінили його орієнтацією на Німеччину.

Єдина, але дуже суттєва різниця полягала в тому, що ніхто не ставив під сумнів угорську державність, стояло лише питання, де мають пролягати її кордони. Натомість, західним українцям довелося виборювати саме право утворити власну державу. Тому й результати були різними.

ДО ПИТАННЯ ІНТЕРНУВАННЯ АРМІЇ УНР У ПОЛЬЩІ
У 1920-1924 РР.*

1. Інтернування армії УНР на території Польщі в 1920-1924 рр. є складовою питання польсько-українських взаємин у ХХ ст. Донедавна воно - як і багато інших з української історії - було приречене на небуття. Його популяризація в Україні почалася зовсім недавно¹. Дещо інакше виглядало знання про інтернованих поза межами колишнього СРСР.

У польській історіографії найкраща і найповніша праця з цього питання належить торунському вченому молодшого покоління Збігневу Карпусові². Треба, однак, підкреслити, що матеріал про інтернованих українців відіграє тут допоміжну роль³ і має деякі неточності, а іноді й більші помилки.

Питання інтернування армії УНР розглядається в контексті ширше поставлених тем і в інших польських авторів - С. Мікуліча⁴, К. Левандовського⁵, А. Хойновського⁶, Р. Тожецького⁷ та ін.

З українських еміграційних істориків слід насамперед назвати Симона Наріжного, який ще у 1942 р. оприлюднив у Празі книжку "Українська еміграція", відтак спогад колишніх воїнів армії УНР Олександра Удовиченка⁸ та Романа Сулика⁹, а також політичні міркування Олександра Шульгина¹⁰.

Величезну вартість мають опубліковані і неопубліковані архівні джерела, зокрема такі, як: "Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich"¹¹, "Українсько-польські взаємини періоду 1919-1923"¹²,

* Стаття є фрагментом магістерської роботи автора, написаної в 1993 р. у Вроцлавському університеті.

¹ Йдеться про брошуру: Вішка О. Козацька могила на Куявах. - Львів, 1993.

² Karpius Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918-1924. - Toruń, 1991.

³ Idem. - S. 7.

⁴ Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1971.

⁵ Lewandowski K. Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji 1918-1932. - Wrocław, 1974

⁶ Chojniński A. Konsepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939. - Wrocław, 1979.

⁷ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. - Kraków, 1989.

⁸ Удовиченко О. Україна у війні за державність. - Вінніпег, 1954.

⁹ Сушко Р. Хто вбив полковника Отмарштайна? - Прага, 1933.

¹⁰ Шульгин О. Без території. - Париж, 1934.

¹¹ Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. - Warszawa, 1965. - Т. IV.

¹² Злепко Д. Українсько-польські взаємини періоду 1919-1923 (на підставі німецьких державних документів) // Віднова. - 1985. - N 3.

"Ukraine and Poland in documents"¹³ тощо.

До 90-х рр. в Україні з'явилася лише одна гідна уваги публікація - спогади Юрія Тютюнника¹⁴, видані у Харкові у 1924 р. (нещодавно здійснено їх репринтне видання). Попри те, що написані вони у вигляді "покаяння" перед радянською владою, можна - все ж таки - звайти тут дуже цікаві подробиці, що висвітлюють невідомі зовсім або досі замовчувані аспекти інтернування армії УНР у Польщі.

Перелік публікацій можна продовжувати, проте це не вплине на загальний висновок: про інтернування петлюрівців писалось, але недостатньо. Отож, запропонована читачам стаття має на меті хоч трохи заповнити існуючі прогалини.

2. Початки майбутніх збройних сил УНР сягають першої половини 1917 р. Ініціатором їх створення був офіцер царської армії Микола Міхновський, який організував Український військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка, а опісля - Український військовий організаційний комітет. Ще у травні 1917 р. стрільці київського гарнізону за згодою з Клубом заснували 1-й Український козацький полк ім. Б.Хмельницького¹⁵. У цей же час відбувся I з'їзд українських військових за участю 700 делегатів. На чолі обраного з'їздом Генерального військового комітету поставлено Симона Петлюру¹⁶. Такі були початки.

У 1917-1919 рр. армія УНР проходила різні трансформації. Її розвиткові перешкождала загальна політична ситуація в Україні, стан безперервної війни, а також схизмівність, з якою державні і військові мужі пробували створити армію, розповсюдження пацифістичних настроїв (напр., В. Винниченко) тощо.

На зламі 1918-1919 рр. існування української держави перебувало під загрозою. Необхідним стало скорочення кількості фронтів, на яких була zaangażована армія УНР. Переважила думка про захист Києва як центру держави, що знайшло своє віддзеркалення у кличі: "через Київ на Львів". Поки що, однак, "Львів", який, до речі, на подібну розв'язку згоди не давав і в короткому часі після акту злуки de facto відокремився від УНР¹⁷, став "ціною" "київської опції". 25 травня 1919 р. підписано перший універсько-польський договір, відтак у вересні цього ж року - перемир'я. Внаслідок політичних узгоджень, витіснена з власної території армія УНР знайшла притулок на території західного сусіда. Розміщено її як

¹³ Ukraine and Poland in documents. - New York, 1983. - Т. II.

¹⁴ Тютюнник Ю. З поляками проти України. - Харків, 1924.

¹⁵ Українські збройні сили // Календар "Український інвалід". - 1938. - С. 20.

¹⁶ Удовиченко О. Цит. праця. - С. 14.

¹⁷ У березні 1919 р. див.: Полонська-Василенко Н. Історія України. - Мюнхен, 1976. - Т. 2. - С. 521-524.

"добровольців, які є громадянами чужої держави"¹⁸ уперше в таборах інтернування в Ляньдуті, Вадовіцах та Лудьку¹⁹.

Протягом перших місяців 1920 р. армію УНР реорганізовано. Влітку вона складалася з шести фронтових дивізій і однієї дивізії запасу. У вересні-жовтні 1920 р. число воїнів досягнуло 40 тисяч.

3. Іронією історії і, водночас, великою трагедією українців було те, що один з найзапекліших ворогів української державності - Польща - став єдиним можливим союзником провідників УНР. 22 квітня 1920 р.²⁰ о 1 год. 40 хв. підписано угоду, відому в історії як "догівір Пiдсудський - Петлюра". Польща та УНР стали союзниками ціною "зречення Петлюрою" території на захід від ріки Збруч²¹. Підписана два дні опісля військова конвенція зобов'язувала поляків доставити українцям зброю, харчі та всяке військове призначення²². Українську армію було підпорядковано польському військовому штабові.

Внаслідок цього політичного договору рушила на схід офензива (т. зв. кiївський похід). Після деяких успіхів (зокрема здобуття Києва) почався відступ. Наступ більшовиків зупинено аж під Варшавою. У критичній ситуації війська УНР виявили велику боєдатність, що підкресливали не лише поляки²³, але й більшовики²⁴. Між іншими славно записана оборона м. Замостя генералом Марком Безручком.

12 жовтня 1920 р. поляки підписали у Ризі (Латвія) договір з Москвою, за яким Польща зобов'язувалася далі не підтримувати УНР. Українці зупинилися перед дилемою: або інтернуватися в польських таборах, або продовжувати боротьбу з Москвою на схід від Збруча²⁵. Таким чином, ще до 20 листопада 1920 р. армія С. Петлюри змагалася з 1-ю більшовицькою армією²⁶. Вирішальну атаку більшовики почали за день до планової української - 10 листопада 1920 р.

18 листопада ц. р. уряд УНР послав у Варшаву делегатів, які мали завдання підготувати перехід армії на контрольовану поляками територію²⁷, що й відбулося через три дні.

¹⁸ Karpus Z. Op. cit. - S. 69.

¹⁹ Wandycz P. Z zagadniei współpracy polsko-ukraińskiej // Polska a Zagranica. - Paris, 1936. - S. 21; пор.: Карабiєвський Б. З поїздки до Вадович. // Літопис Червоної Калини. - 1932. - N 9. - С. 15-16.

²⁰ В історіографії функціонує дата "21 квітня 1920 р." - датування документа.

²¹ Mikulicz S. Op. cit. - S. 93-103.

²² Karpus Z. Op. cit. - S. 69-71; див. ще: Ukraine and Poland... - S. 38-40.

²³ Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodów. - Warszawa, 1985. - S. 76.

²⁴ Wandycz P. Op. cit. - S. 38.

²⁵ Karpus Z. Op. cit. - S. 72.

²⁶ Історія Української РСР. - Київ, 1977. - Т. V.

²⁷ Гражданская война на Украине. - Киев, 1967. - Т. 3. - С. 774.

4. Різні є думки щодо кількості людей - військових і цивільних, які восени 1920 р. потрапили до таборів інтернування. Найбільш цереконливою цифрою щодо воїнів є 15,5 тис. Обгрунтовує її, спираючись на дані польського генштабу, З.Карпус²⁸.

Таборів, де інтерновано воїнів армії С.Петлюри, було дев'ять: у Стшалкові, Вадовіцах, Ланьцуті, Пикуличах біля Перемишля, Щипіорні, Каліші, Піотркові та Домб'ю біля Кракова й Александрові Куявському. Найнижчих чиновників запроторено в табір Ченстохова-Страдом. Уряд УНР перебував деякий час у Тарнові, в готелі "Брістоль". Остаточне ліквідовано табори 31 серпня 1924 р.²⁹

Табори не були підготовлені до прийняття такої кількості людей: бракувало харчів, не було чим тоштити, людей косили хвороби. Грошей, переказуваних поляками, не вистачало, тому їх брали і з врятованих фондів УНР³⁰.

Умови таборового життя поліпшилися навесні 1921 р. Цьому сприяли такі чинники: еміграція частини стрільців до Франції та інших західноєвропейських країн, повернення в Україну після 1922 р.; допомога українських та міжнародних харитативних установ (зокрема, американської УМСА) тощо.

Хоч інтерновані і підлягали польській табірній адміністрації, проте командування військ УНР утворені раніше структури армії не ліквідувало.

У багатьох свідченнях очевидців та пізніших матеріалах підкреслювалося, що серед інтернованих панували дефетистичні настрої, особливо в перший період інтернування³¹. Причиною цього, очевидно, була нещодавно зазнана поразка. Окрім того, у таборах опинилися люди різних політичних орієнтацій, різної національної свідомості. Відтак "свою роботу" вели більшовицькі та польські агенти. Тяжким випробуванням для інтернованих були умови життя, ставлення польської сторожі та адміністрації. Юрій Тютюнник згадує випадки божевілля чи навіть самогубств³². З різних міркувань старалися протидіяти цьому й українські, і польські чинники³³. Віддзеркаленням цих заходів був ріст активності серед інтернованих навесні 1921 р. Творилися таборові культурні установи: читальні, бібліотеки; широко розгорнувся видавничий рух; з'явилося ряд

²⁸ *Karpus Z. Op. cit.* - S. 114.

²⁹ *Idem.* - S. 125, 136-137; див. також: *Mikulicz S. Op. cit.* - S. 105.

³⁰ *Ukraine and Poland...* - T. 2. - S. 398.

³¹ *Dokumenty i materialy...* - T. 4. - S. 102-105; *Тютюнник Ю.* Цит. праця. - С. 38.

³² *Тютюнник Ю.* Цит. праця. - С. 36.

³³ *Ukraine and Poland...* - S. 401, 451; Також емігранти // *Календар-Альманах "Дніпро"*. - 1924. - С. 61.

таборових шкіль трьох рівнів - початкового, середнього й вищого³⁴. Катализатором активності стали й чутки про близький новий похід в Україну.

Розцвітало й нелегалізоване життя в таборах - особливо на політичному ґрунті. Діяли дві антипольські структури, які прагнули до "зміцнення здорового ядра армії" і виступали проти агентів і злочинців. Була це: Українська військова організація (УВО) та Українське військове товариство (УВєТ)³⁵.

5. Інтернування українських воїнів стало фактором, якого "не обминути" було ні польській, ні - тим паче - українській стороні. Ставлення до нього визначалось сучасним становищем одних і других, а також їх історичним досвідом. Для поляків інтернована українська армія стала ще одним політичним козирем у грі проти більшовицької Москви. Петлюра ж потрапив у становище "збогого родича", "клієнта" Польщі. Пробуючи врятувати залишки державних структур УНР, був змушений платити єдиним "грошем", якого мав - інтернованими.

6. Підписуючи перемир'я з Москвою, Польща (принаймні, її офіційні представники), як ведається, хотіла дотримуватися його. Засвідчити це може, наприклад, директива близького соратника Ю.Піلسудського - К.Соснковського - від листопада 1920 р.:

"... wobec podpisania preliminarjów pokojowych z Rządem Sowietów, Rzząd Polski nie może i nie będzie czynił żadnych świadczeń materialnych na rzecz Armii Ukraińskich (...). Dyrektywę powyższą proszę stosować z całą konsekwencją (...)"³⁶

Проте, згодом тактика змінилася (хоч незмінним її елементом залишилось ставлення до України). Попри всі декларації (це, очевидно, був канон польської східної політики тих років), головні політичні сили - ендеки³⁷ і пілсудчики³⁸ - різнились хіба що тактикою. Метою і тих й інших було здобуття й закріплення при Польщі т. зв. східних теренів (тобто території до Дніпра або й далі)³⁹. *Raison d'état*, у розумінні згаданих груп, диктував konieczність знайдення якнайбільшої кількості можливих

³⁴ Військовий факультет Українського Народного Університету в таборі Лавьпут - Стрілково // Літопис Червоної Калини. - 1931. - N 4. - С. 19-20; *Калявчук О.* Слідами інтернованих у Польщі вояків армії Української народної Республіки // Наше слово. - 1991. - N 49-50. - С. 6; *Бачинський Л.* Наші за дротами // Літопис Червоної Калини. - 1931. - N 6. - С. 6; *Вішка О.* Табір воїнів УНР в Александрові Куявському // Наше слово. - 1991. - N 48. - С. 6; *Прижмуренко (Бачинський Л.).* Таборіві видання // Літопис Червоної Калини. - 1930. - N 5. - С. 10-11.

³⁵ *Сушко Р.* Цит. праця. - С. 7; *Калявчук О.* Цит. праця. - С. 6.

³⁶ *Ukraine and Poland...* - S. 249.

³⁷ Ендеки - представники націонал-демократичної політичної течії, лідером якої тривалий час був Роман Дмовський.

³⁸ Пілсудчики - прихильники політики й особи Ю.Пілсудського.

³⁹ *Chojnowski A.* Op. cit. - S. 19; *Mikulicz S.* Op. cit. - S. 15; *Kamiński S.* Lata walk i zamętu na Ukrainie (1917-1921). - Warszawa, 1928. - S. 98-99; *Wandycz P.* Op. cit. - S. 20.

роз'язок "східного питання". При цьому ані одні, ані другі не відмовлялися співпрацювати з білорусами (Булак-Булахович) чи росіянами (Савінков), чи навіть анархістами (Махно⁴⁰). Такий спосіб мислення розвивався паралельно до офіційно веденої політики. Одним з пізніших прикладів є виникнення т. зв. прометейської концепції⁴¹. Практичним втіленням цієї ідеї були: співпраця уєнерівської розвідки з польською, спроби спільного творення сітки агентів на території УРСР, врешті т. зв. II зимовий похід.

Окрім цього, інтернованих використовували у внутрішній політиці Польщі. Насамперед їм приписали роль лояльних співпрацівників у проєкті т. зв. державної асиміляції українців. Мали вони створити *suu generis*, центр українського життя у Польщі, зорієнтованого на співпрацю з державними властями. Це послаблювало б, за задумом авторів проєкту, проамосійницьку течію серед українців. Найбільшого масштабу набрав проєкт на Волині, його палким реалізатором виявився воєвода Г. Юзевський (до речі, колишній член пілсудчиковської Польської військової організації - POW, а також экс-міністр УНР)⁴².

Досить цікаву інформацію подає Ю.Тютюнник⁴³. Згідно з нею, певну групу інтернованих Польща використовувала як найманців. Йдеться про дуже імовірну - за висловом польського вченого Р.Бялого - участь інтернованих з Вадовіц у III шлезькому повстанні⁴⁴. Їх число могло досягати 3-4 тис.⁴⁵

Інтернування приносило Польщі певну користь у закордонній та внутрішній політиці. Проте, поляки побоювалися, щоб "колишні союзники не стали носіями українського націоналізму"⁴⁶.

Варто згадати ще про один "польський аспект" інтернування. Маються на увазі відвідини Пілсудським інтернованих у Щиборні біля Каліша (15.V.1921 р.). У хвилині схвилювання, зворушення теплим, ба навіть ентузіастичним прийняттям стрільцями Пілсудський сказав:

"Ja Was Panowie przepraszam, ja Was przepraszam"⁴⁷.

⁴⁰ Тютюнник Ю. Цит. праця. - С. 11.

⁴¹ Ширше про це: Mikulicz S. Op. cit. Одним з елементів згаданої концепції було відрвання України від Росії і зв'язання її союзом ("федерацією") з Польщею.

⁴² Feliński M. Ukraińcy w Polsce odrodzonej. - Warszawa, 1931. - S. 128.

⁴³ Тютюнник Ю. - Цит. праця. - С. 47-48.

⁴⁴ У трьох шлезьких повстаннях, які спалахнули після I світової війни, поляки боролися з німцями за володіння Горішньою Сілезією. III повстання спалахнуло у травні 1921 р.

⁴⁵ Karpis Z. Op. cit. - S. 116.

⁴⁶ Tomaszewski J. Op. cit. - S. 76; Ukraine and Poland... - S. 400; Lewandowski K. Op. cit. - S. 199.

⁴⁷ L.K. Ekspozycja Ministerstwa Spraw Wojskowych do spraw ukraińskich w roku 1920 // Niepodległość. - 1962. - T. VII. - S. 242.

Цей жест, лицарський, за словами М. Безручка, часто служив доказом проукраїнської політики Пілеудського. Важко, однак, не помітити, що реальної користі з цього стрільці не мали.

7. До питання інтернування по-іншому ставилися українці.

Для звичайної частини самих інтернованих це була "форма азилю"⁴⁸ після кількालітньої війни.

Для Петлюри і його прибічників інтернована армія стала останнім шансом зберегти ідею і структури самостійної держави. Політикам, зв'язаним з Петлюрою, видавалося, що зовсім близько час повторення подій 1918-1920 рр., що нова сутічка з Москвою неминуча, тож слід готуватися до швидкого повернення в Україну⁴⁹. Першопланову роль приписувалось армії, ядром якої мали бути інтерновані⁵⁰. За всяку ціну зберігалось єдність армії, докладалось героїчних зусиль для піднесення її національного духу та військового рівня.

Вибір Польщі як "союзника" не був справді вибором, бо хоч українські частини було інтерновано також у Румунії та Чехословаччині, проте тільки Польща видавалася настроєною вороже проти Москви. За уявленнями Петлюри, це мав бути "союз тактичний"; він повторював, що "ради самостійності України, годен з'єднатися навіть з чортом"⁵¹.

У всіх оцих міркуваннях більшості політиків УНР не враховувались західноукраїнські інтереси. Тож незабаром з'явилися опоненти, які створили опозиційну концепцію. Окрім того, чинилися спроби перенесення інтернованих у Чехословаччину⁵², відносно якої з Польщею у той час були не з найкращих.

Звичайно, згадані тут питання можуть бути лише сигналом до цілості проблем, зв'язаних з інтернуванням армії УНР у Польщі. Їх далеко більше, їх зв'язки значно складніші. Обмежена формою запропонована тут стаття доводить, що окрім "сухої" статистики до кожного історичного факту складається також ціла низка пов'язаних з ним питань. Чим більше їх поставлено, тим ближче будемо до істини.

⁴⁸ Mikulics S. Op. cit. - S. 103-104.

⁴⁹ Тризуб. - 1925. - N 1. - С. 3.

⁵⁰ Ukraine and Poland... - S. 329, 387.

⁵¹ Wandycz P. Op. cit. - S. 32; Mikulics S. Op. cit. - S. 106.

⁵² Ukraine and Poland... - S. 453.

ПЕРЕГОВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ З
УГОРСЬКОЮ АРМІЄЮ
(кінець 1943 - початок 1944 рр.)

Українсько-угорські стосунки після нападу Німеччини на Радянський Союз були ускладнені тим, що угорська армія, яка з початком другої світової війни була союзником Третього райху, згідно з союзницькими зобов'язаннями, зайняла певну українську територію і фактично окупувала Україну. Більшість населення була невдоволена військовими реквізиціями угорців, яких визнавала за окупантів. Однак деякі українські кола розглядали угорських воєнків не як ворогів, а як союзників Самостійної Соборної Української Держави, що тимчасово стали знаряддям у руках Гітлера. Подібної позиції дотримувався і керівник Револьюційної Української Народної Організації (РУНО) Погорілий, який був заарештований німецькою поліцією 24 липня 1942 р. "Окрема листівка Погорілого, - говорилося з цього приводу у таємному звіті роботи поліції безпеки і СД м. Києва від 15 вересня 1942 р., - звернена до угорських солдатів із запитанням, заради чого вони, власне, воюють. Адже після війни Гітлер, як це видно з його книги "Моя боротьба", перетворить Угорщину в свою колонію"¹.

З кінця 1942 р. для боротьби проти німецьких окупантів, котру до того проводила Організація Українських Націоналістів (ОУН), створюється Українська Повстанська Армія (УПА), поряд з якою діяли радянські партизани, що не мали великої ваги у військовому плані. Ось як характеризував останніх у 1942 р. в одному зі своїх наказів полкам і батальйонам угорський генерал Іштван Імре Колошварі: більшовицькі "партизани важливої військової цінності не мають. Переважна їх більшість складається з утікачів - євреїв і комуністів, які погано розбираються у зброї"².

Для остаточної ліквідації УПА, з якою гітлерівці вели збройну боротьбу, німці вирішили використати іноземні війська, серед яких була й угорська армія. Під час операції на Волині штаб однієї з угорських дивізій, що очинилась у скрутній ситуації, був вимушений піти на переговори і вступити в контакт з УПА. Українська сторона вирішила використати ці переговори (одним з ініціаторів їх був член центрального

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. - Ф. 3676. - Оп. 4. - Спр. 476. - Арк. 297.

² Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО). - Ф. Р-35. - Оп. 13. - Спр. 67. - Арк. 84.

проводу ОУН Іван Гривьох), які мали завершитись у Будапешті і проводились у суворій таємниці від німців. Такі ж переговори відбулись між штабом 6-го корпусу угорської армії й УПА в Галичині³. Однак (швидше всього з ініціативи ОУН-УПА) про домовленість між угорцями й українцями стало відомо і тодішньому послові США у Будапешті Дж.Монтгомері, який згодом згадував про неї у своїх мемуарах⁴.

Якими ж політичними цілями керувалось ОУН-УПА при укладанні договору з угорцями?

Одне з центральних місць у політичних планах ОУН-УПА в кінці 1943-ня початку 1944 рр. посідали надії на швидке просування англо-американських військ через Балкани у Східну Європу. Ось як характеризував ситуацію цього періоду народний комісар державної безпеки УРСР, комісар безпеки 3-го рангу Савченко у цілком таємній короткій довідці (травень 1944 р.) про діяльність ОУН: "бандерівці, втративши надію на яку-небудь допомогу фашистської Німеччини в питаннях створення "Самостійної України", в останній час намагаються отримати допомогу з Англії і США. З цією метою вони намагаються просунути туди своїх емісарів для зв'язку з націоналістичними елементами серед українських колоній цих країн і з їх допомогою увійти в контакт з урядовими колами Англії і Америки. Шукають зв'язків з чеськими і югославськими націоналістами"⁵.

У зв'язку із тим, що у жовтні 1943 р. було здійснено перші кроки до переговорів командування УПА з угорської армією, командир загону групи УПА-Північ військового округу "Заграва" Еней для того, щоб не зірвати їх на самому початку, видав такий таємний наказ про припинення бойових дій і військових сутичок з угорськими військами:

НАКАЗ N 21

Таємно

Командирам і козакам УПА

Комендантам і співробітникам підпілля ОУН

У зв'язку з політичною ситуацією і певними настроями, які вимагають від нас надзвичайної пильності і політичної гнучкості, -

н а к а з у ю :

1) Припинити будь-які агресивні дії проти мадяр на території всього військового округу.

2) Домовитися на місцях з командуванням мадярських підрозділів з метою попередження виступів однієї сторони проти другої.

³ Гривьох І. Сорок років тому у Будапешті // Сучасність. - 1985. - N 6. - С. 97-98; Шанковський Л. Українська Повстанська Армія // Історія українського війська. - Вівніпег, 1953. - С. 692.

⁴ Montgomery J. Hungary on the Willing satellite. - New York, 1947. - P. 164.

⁵ ДАЛО. - Ф. П-3. - Оп. 1. - Спр. 67. - Арк. 31.

3) У ставленні до мадяр потрібно бути привітливими і попереджувальними.

4) У випадку, якщо мадяри будуть проводити грабунки і насильства, необхідно негайно повідомити про це вище поставлених начальників, вказавши конкретні факти (місце, час, потерпілих осіб і т. д.).

5) Відповідальність за виконання даного наказу покладаю на командирів підрозділів УПА і комендантів підпілля ОУН.

Слава Україні.

Командир групи УПА Еней

9/ X - 1943 року

Постій⁶.

У листопаді 1943 р. українська сторона відправила делегацію до Будапешта; вже сам факт того, що переговори відбудуться на високому рівні у столиці Угорщини, надавав їм серйозної військово-політичної ваги. На місці відразу ж було розпочато розмову з начальником угорського Генерального штабу генералом Шомбателі. Представники УПА у переговорах основну увагу акцентували на важливості припинення військових дій для обох сторін і намагалися переконати командування угорської армії у необхідності оборони лінії Карпат незалежно від операцій німців, щоб втримати долину Дунаю до приходу військ західних держав, який вважався безсумнівним⁷. У грудні 1943 р. делегація ОУН-бандерівців на чолі з Мирном Луцьким, яка прибула до Будапешта з Галичини угорським літаком, могла із задоволенням констатувати, що переговори дали бажані результати. Головним їхнім наслідком стало порозуміння щодо нейтралітету (який у дійсності все ж таки не завжди дотримувався обидвома сторонами), надання УПА свободи дій на контрольованих Угорщиною українських територіях та угода про передачу повстанцям військового спорядження і складів зброї⁸. Ось що писав про ці переговори один з безпосередніх учасників тих подій і один з найвищих керівників ОУН у той час Микола Лебедь: "На шляхах переходів і ліній відділів УПА доходить до боїв і ліквідацій мадярських залог. Коли ж в одному з боїв на головному шосе загинув мадярський генерал із своїм почотом, мадяри звертаються до УПА та просять замирення. Доходить до устійнення акту ненападу. Треба визнати, що від того часу мадяри поводяться лояльно на цілому терені. Перецускають відділи УПА через вузлові лінії, що їх стережуть, подають денні гасла, повідомляють про небезпеку з боку нім-

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГОУ). - Ф. 57. - Оп. 4. - Спр. 338. - Арк. 167.

⁷ Коваль В.С. Міжнародний імперіалізм і Україна, 1941-1945. - Київ, 1986. - С. 106.

⁸ Там же. - С. 106; Косик В. УПА (Короткий історичний огляд. 1941-1944 рр.) // Літопис Червоної Калини. - 1992. - № 6-7. - С. 10-11.

ців, черстають грабувати, звають і респектують нашу боротьбу за самостійність. Такий стан тривав до кінця німецької окупації"⁹.

Після прийняття угоди про нейтралітет у Будапешті аналогічні угоди укладаються на місцях між загонами УПА та частинами угорської армії на більшій частині земель Волині (переважно у Рівненській області), на яких вони дислокуються у цей час. Вже 21 грудня 1943 р. такий договір було укладено у Радивилівському районі на Рівненщині із п'ятьма офіцерами-представниками угорських військ. Про це повідомлялося у відповідному звіті надрайонного проводу ОУН 30 грудня того року: "21.XII. В селі Михайлівці відбулася стріча з мадярами для обговорення нами ряду біжучих справ. З мадярської сторони був присутній капітан зі своїм ад'ютантом і трьома нижчими офіцерами. З нашої сторони були присутні: командант Нора. - А.Б.), (представник) рай(онного) проводу ОУН Волянук. - А.Б.), сотенний Гіряк та двос з референтури розвідки - Промінь і Стодоля (підрайонний провідник Служби Безпеки (СБ) Олександр Сухарський. - А.Б.). Обговорено: 1. Про вільний перехід через залізницю наших частин; 2. Про ненапад з їхньої і нашої сторони; 3. Ми маємо повідомляти про місце постійно більшовицьких партизанів; 4. Про вимін зброї за харчі і т. п.; 5. Про нав'язання зв'язків зі ставницями мадярів, які знаходяться в нашому терені.

Постій, дня 30. XII. 43 р. Нора"¹⁰.

У кінці 1943 р. по УПА був виданий наказ за підписом командира групи УПА - Північ Климса Саура (Романа Клячківського) не вступати в бій з частинами угорської армії, а навпаки - встановлювати з ними контакт, допомагати їм діставати продукти харчування в селах і про всі випадки зіткнення з цими частинами негайно ставити до відома особисто його¹¹.

Аналогічними були й дії і розпорядження угорської армії стосовно українських повстанців. Так, у той час, коли велись переговори у Будапешті, ад'ютант 25-ої стрілецької дивізії підполковник Вашварі видав наказ угорській військовій частині, що дислокувалася на станції Христинівка Житомирської області, в якому до її відома доводилася інформація про існування в Україні бандерівської партії, яка бореться за самостійну Україну. Цим розпорядженням угорцям було наказано не проводити проти бандерівців ніяких репресій. Невдовзі, в кінці грудня 1943 р. у згаданій дивізії, штаб якої тоді дислокувався в містечку Піскове поблизу Костополя на Рівненщині, відбулись офіцерські збори, на яких окремо було згадано УПА та бандерівців. На зборах виступив командир 25-ої стрілецької дивізії Імре Калмань, який, зокрема, заявив:

⁹ Леbedь М. УПА. - Рим, 1946. - С. 43-44.

¹⁰ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. - Київ, 1968. - Т. 2. - С. 165.

¹¹ ЦДАГОУ. - Ф. 57. - Оп. 4. - Спр. 338. - Арк. 169.

"Панове офіцери. Зараз ми з вами знаходимося на території", яка переповнена партизанами. Тут ви можете зустріти і польських, і радянських, і, врешті, українських партизан. Останні іменуються бандерівцями (за прізвиськом свого вождя Бандера). Тому нам необхідно розібратися, проти кого ж ми ведемо боротьбу?"

Роз'яснюю: радянських і польських партизан захищувати, українських партизан не зачіпати, так як проти нас вони боротьби не ведуть. Крім того, з розмов із знайомими офіцерами мені було відомо, що бандерівці самі ведуть боротьбу проти радянських партизан. Прапорщик Шитож, який командував взводом, що розміщувався в с. Столін Рівненської області, розповів мені, що в Західній Україні значно легше, ніж у Східній, так як тут господарі бандерівці, які проти угорців не виступають і навіть відносяться до них доброзичливо, допомагаючи вести боротьбу з радянськими партизанами".

До цього потрібно додати, що такої ж думки дотримувалась певна частина угорського офіцарства, яка вважала, що необхідно припинити боротьбу проти УПА і встановити союз або принаймні нейтралітет з останньою; у 25-й стрілецькій дивізії її представляв прапорщик Б.І.Скіпцало, словак за національністю, який після згаданої офіцерської наради перебував в околицях села Берестянці Цуманського району Болдинської області і був безпосередньо втаємничений у плани угорського командування щодо УПА¹².

З початком 1944 р. переговори між представниками української та угорської армій на місцях тривають далі. Вже у січні відбувається ціла низка зустрічей представників обидвох армій, на яких було фактично встановлено взаємовигідні домовленості про ненапад.

2 січня 1944 р. відбувається укладання чергової угоди про нейтралітет між представниками УПА й угорської армії. Того дня в с. Топча Курецького району Рівненської області, де розташовувався курінь Кватиренка, приїхав угорський генерал, з яким були три представники головного командування УПА і перекладач. Самі по собі ці переговори цікаві вже тим, що з українського боку в них брали участь представники групи УПА-Схід, про існування якої майже нічого невідомо.

На квартирі одного з жителів с. Топча на честь генерала було влаштовано банкет, на якому були присутні один з керівників східної групи УПА Андрій Олександрович Балацький, представник штабу УПА, командир групи УПА-Схід Верещак, начальник штабу групи УПА-Схід Очеретенко, командир куреня Кватиренко та двоє членів УПА, котрі виступали під псевдонімами Орел і Хитрий.

Угорський генерал, який виступив на банкеті, заявив, що він радий вітати доблесну українську повстанську армію, яка несе визволення люду. У відповідній промові Верещак привітав генерала і вказав на необхідність тісного контакту при проведенні бойових операцій з угорськими військами.

¹² Там же. - Арк. 188-189.

Після банкету генерал передав Зерещаківі подарунок - і 600 індивідуальних перев'язувальних пакетів, патрони і гранати. Цього ж дня генерал повинен був оглянути курінь Кватиренка, але позаяк йшов дощ, то цього зроблено не було. Проте, вже наступного дня, 3 січня, генерал виїхав у с. Малу Совцю, де у лісі, що розташований південніше цього села, були вишикувані сотні Кватиренка, які він оглянув. Після огляду він разом з Зерещаком й іншими особами, які його супроводжували, виїхав за річку Горинь, пообіцявши при цьому Кватиренку подарувати радіостанцію.

Такі ж розмови були проведені й у ряді інших місцевостей, на яких дислокувалася УПА. У подробиці українсько-угорських переговорів з українського боку так чи інакше були втягнуті один з керівників загону УПА С.К.Трофамчук, активний член ОУН Л.І.Пошлавська та багато інших¹³.

Необхідно також зазначити, що першим ініціативу проведення переговорів переважно виявляли регулярні угорські військові частини, які часто опинялися у набагато загрозливішій ситуації у військовому плані, ніж УПА, що взяла на озброєння, як правило, партизанські методи боротьби. Як типовий випадок тут можна навести переговори угорської армії з УПА в околицях м. Домбровиця на Рівненщині, хід яких завдяки архівним матеріалам можна відтворити до найменших подробиць.

У січні 1944 р. частини радянської армії оточили гарнізон угорських військ м. Домбровиця. У пошуках виходу із ситуації, що склалася, командування оточеної частини звернулось через місцевого члена ОУН, господарчого УПА Домбровицького району А.С.Логвиновича до керівництва УПА за допомогою. Через 2-3 години після цього в с.Орвяниця прибув командир угорської частини у супроводі ад'ютанта і лікаря й переговори розпочались. Делегацію УПА при цьому представляли Логвинович, Третій, Шворний, Хома і Галайда.

Угорці, які вступили в переговори з повстанцями (про діяльність яких вони були добре поінформовані), фактично опинилися у "мішку" і немилуче мали бути знищені частинами радянської армії. Тому головною метою, яку вони переслідували, був вихід з оточення за допомогою УПА, що також була повідомлена про становище угорців.

У ході переговорів один з керівників УПА за псевдом Третій, звертаючись до командира угорської частини, промовив такі слова:

"На війні щастя зрадливе. Зараз наступає Червона Армія, а завтра, можливо, щастя посміхнеться нам. Обставини, що склалися, вимагають від нас подання вам допомоги, і ми це зробимо. Я даю вам слово, що ні одна волосина з голови відступаючого угорського або німецького солдата не впаде. Але за це я вимагаю від вас виявити нам допомогу озброєнням і боеприпасами, в яких зараз ми відчуваємо потребу. Можете бути переконані, що вони будуть використані за призначенням, проти нашого спільного ворога - більшовиків".

¹³ Там же.

Командир угорської частини, який уважно вислухав цю промову, у свою чергу заявив, що він давно вже цікавиться діями УПА і добре вивчив програму українських націоналістів, які, за його словами, борються за створення "дружньої Угорщині української самостійної держави". Далі він заявив, що буде безмежно радий, якщо командування УПА допоможе йому у даний момент вивести його частину з оточення і готовий вивести посильну допомогу УПА озброєнням і боеприпасами.

Оскільки українсько-угорські переговори проходили в атмосфері сердечності і взаємного розуміння, обидві сторони дуже скоро прийшли до обоюдно вигідної умови. Конкретно укладено такий договір:

Командування УПА бере на себе обов'язок провести угорську військову частину, до складу якої входив також підрозділ німецької жандармерії, з району оточення через лінію фронту до Луцька, де у той час розміщувались основні угорські збройні сили на радянсько-німецькому фронті. Командування УПА також гарантувало угорцям безперешкодне просування по території, контрольованій українськими повстанцями, й у випадку необхідності пообіцяло своїми силами прикривати їх відступ. У свою чергу командування угорської частини зобов'язувалося передати УПА два важкі міномети, один станковий кулемет із запасом патронів до нього і певну кількість автоматів і гвинтівок.

Досягнута угода була повністю реалізована. Коли переговори було закінчено, Третій одразу ж дав розпорядження своєму зв'язковому негайно виділити спеціальних провідників для угорської частини й одночасно одержати в неї передбачену договором зброю і боеприпаси, що й було зроблено. Що ж стосується угорців, то вся їхня частина з допомогою загону УПА безперешкодно вийшла з оточення¹⁴.

Деяко складнішою у порівнянні зі станом українсько-угорських переговорів на Волині склалася ситуація у Карпатах, де у результаті пересунення лінії фронту на терені дії групи УПА-Захід опинилися частини 6-го армійського корпусу під командуванням генерала Ференча Фаркаша де Кісбарнака, згодом одного з провідних діячів Антибільшовицького блоку народів (АБН). Хоча УПА не бажало створювати собі ще один фронт й намагалася зберігати нейтралітет по відношенню до угорського війська, однак напади останнього на місцеве населення й спалення окремих українських сіл спонукали українських повстанців розпочати військові дії проти агресора. У наслідок цього на Калушині між 11 і 15 квітня двічі було розгромлено угорців; був розбитий угорський відділ, що палив с. Кочанки, а наступного дня угорський відділ, з двома броньованими машинами, що відправився на відплатну акцію, був оточений і майже у повному складі потрапив у полон до УПА. Бойові дії відбулись також у Долинщині й Надвірнянщині.

Все ж, на щастя, серед угорського військового керівництва знайшлися люди, які зрозуміли, що, обороняючи свою батьківщину і перебуваючи

¹⁴ Там же. - Арк. 170-173.

на чужій землі, угорське військо своєю поведінкою створює собі нового непотрібного ворога. З ініціативи цих представників вищого командування, що увійшли в контакт з командою УПА-Захід, було укладено перемир'я між українськими частинами і 6-им армійським корпусом угорської армії¹⁵.

Про укладений українсько-угорський договір згодом стало відомо каральним органам Народного Комісаріату Внутрішніх Справ через його управління у Львівській області (НКВС ЛО). Характеризуючи подробиці цього договору, заступник начальника одного з відділів управління НКВС ЛО майор держбезпеки Свиридов доносив у листопаді 1944 р. своєму безпосередньому шефові - начальнику НКВС ЛО комісару міліції 2-го рангу Грушку у звіті про діяльність УПА з грифом "Цілком таємно" свідчення про ці переговори заарештованого інструктора-викладача школи УПА Івана Лукича Мельниченка, 1920 року народження. Згідно з нами між керівництвом головного штабу УПА і "представниками угорського командування була досягнута домовленість про переведення, у випадку необхідності, шкіл "УПА" на територію Угорщини. У зв'язку з цим один з представників головного штабу "УПА" тривалий час перебував при штабі одного із з'єднань угорських військ". На території, на якій почала діяти угода, угорці не проводили ревізій і взаємовідносини між ними і воїнами УПА протікали у дружній атмосфері. Як свідчить згаданий документ, ці взаємовідносини "були добрими. Достатньо було при зустрічі з... угорськими солдатами озброєній людині в цивільному одязі сказати слово "УПА", як останню безперешкодно пропускали". Згідно з тими ж свідченнями, "з складу угорської армії для УПА було привезено 6-8 ручних кулеметів "Дьогтярева", біли 5 штук автоматів "ППШ" і 20 штук самозарядних російських гвинтівок. А також для слухачів школи з того ж угорського складу було привезено близько 300 кг білого печеного хліба"¹⁶.

Низку аналогічних договорів було, мабуть, укладено і пізніше, однак можна сказати з впевненістю, що сам механізм проведення подібних договорів переважно залишався незмінним.

У політичному плані надії на українсько-угорські переговори не дали бажаних наслідків, позаяк керівництво ОУН-УПА не одержало підтримки альянтів - західних держав антигітлерівської коаліції, тобто перш за все США й Англії, контакти з якими воно намагалося встановити через посередництво Угорщини. Та все ж ці переговори, що відбулись наприкінці і 1943 - на початку 1944 рр., не можна й надто політизувати - адже вони відбувались майже виключно у військовій сфері. Й хоча ці домовленості не дали реальних зовнішньополітичних наслідків, вони у той час стримали непотрібне для обидвох народів пролиття крові, відповідали їх обоїм інтересам і в цілому сприяли нормалізації українсько-угорських відносин на заключному етапі другої світової війни.

¹⁵ Шанковський Л. УПА проти гітлерівської Німеччини // Ратуша. - 1991. - 8 лютого

¹⁶ ДАЛО. - Ф. П-3. - Оп. 1. - Спр. 67. - Арк. 177.

ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ РОМАНА ШУХЕВИЧА. ЕСЕ

З тієї хвилини, як я почав думати про сьогоднішню тему, мене почало мучити два питання, на які досі не отримав задовільної відповіді.

Хочу ними поділитися з Вами, може спільними зусиллями ми все таки доб'ємося відповіді, якщо не від інших, то принаймні від власного сумління.

Чому український народ є таким народом, що не карає за вбивство своїх вождів, своїх провідників, своїх лідерів, своєї еліти, зрештою, не лише за них, але й за геноцид нації?

Коли на паризькій вулиці вбили Симона Петлюру - вбивника Шварцбарда звільнили від вини і кари, а французьке правосуддя (в лапках) зробило все для того, щоб не розплутувати нитки, які вели до червоної Москви. Коли в Роттердамі вибухла бомба, цій же самій Москві навіть ніхто не пред'явив звинувачення, а вбивника Судоплатова, який досі живе в Москві і отримує заслужену чекістську пенсію, не то що не видали Україні як виконавця злочину - вбивства Коновальця, - але навіть не допитали про обставини підготовки і здійснення вбивства. Коли від ціаністого калію, виготовленого в Росії, вмирав Бандера, німецька юстиція обмежилася символічною карою однієї марки, а вбивником Сташинським, після того, як він відбув ув'язнення (уряду ж Росії, яка тоді існувала під назвою СРСР, на лаву підсудних - фігурано висловлюючись - як і після вбивства Петлюри, не посадили!), з готовністю заопікувалися колеги з ЦРУ. Коли загинув Шухевич... Що ж, досі не було жодного офіційного розслідування цієї справи і т. зв. компетентні органи не видусили з себе ні одного слова про обставини смерті українського національного героя.

Це - офіційна сторона. А що українці?

Коли загинув Петлюра, частина української еміграції, та, нібито, державницька, обурювалася, що повинен панувати національний траур - і бойкотувала цей траур. З дитячих років пригадую той шок, який охопив галицьке суспільство на вістку про вибух в Роттердамі, але Організація українських націоналістів, яку в ці роки та й пізніше так часто звинувачували в тероризмі, зареагувала - чим і як? Я не знаю відповіді, чому вона не реагувала на смерть Великого полковника. Коли вбили Бандеру - ми також не знаємо відповіді чому не було розрахунку за смерть провідника і не знаю коли цю відповідь будемо мати (хоча сучасники подій ще живі, а деякі з них тепер часто бувають між нами). Чому українці так низько цінили життя своїх провідників?

Дні великого трауру, якщо нація справді розриває шати на вістку про трагічну смерть своїх керівників, як знаємо з історії, часто приводили у нормальних народів до консолідації, об'єднання всіх політичних сил до спільної боротьби. Смерть Коновальця, Бандери, Шухевича не об'єднала нації, не перетворила її у єдиний міцний сильний п'ястук відплати і не піднесла український національно-визвольний рух на вищий щабель.

Чому ті, що залишилися в живих, забули заповіт геніального поета:

Поховайте та вставайте, кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю волю окропіте.

Чому? Питання це мучить мене, а я хочу, щоб воно мучило також Вас. Бо інакше висновок один-єдиний: керівників української нації можна вбивати, за це нікому не грозить жодна кара, і після навіть найбільшого злочину українці не вимагатимуть його викриття та не об'єднуються навколо єдиної національної ідеї.

Друге питання. Для того, щоб зрозуміти місце і роль національно-визвольного руху 40-их років, не потрібна була і не потрібна є й тепер дистанція в пів століття, на яку так часто (деколи й оправдано) покликаються історики.

В Югославії збройний антикомуністичний рух придушено протягом неповного року після захоплення влади комуністами Тіта. В Прибалтиці, найбільше в Литві, зелені брати активно діяли приблизно рік-півтора. У Польщі уряд т. зв. національної єдності утворився місяць після закінчення війни і підірвав усі шанси підпільної антикомуністичної боротьби. Чехословачина, Румунія, Болгарія, не кажучи вже про Східну Німеччину і Східну Австрію, покірно склали руки без наміру творити будь-яке антикомуністичне, а тим більше збройне підпілля. Єдина Україна ще п'ять років - під керівництвом свого генерала Романа Шухевича - вела завзяту боротьбу з озброєним до зубів ворогом, переможцем у Другій світовій війні. Єдиний український народ вів війну з російськими комуністичними загарбниками та їх колаборантами - це було ясно і в 1946, і в 1947, і в 1948 рр., так як це ясно є також тепер.

Україна 1944 р. дала дуже велику (стотисячну) еміграцію, еміграцію, що оголосила себе політичною, еміграцію, яка за своїм складом була в значній мірі інтелігентською, яка за своїм політичним характером була, що цілком зрозуміло, антикомуністичною. Це була еміграція, що повинна була дуже добре розуміти роль і значення ОУН, УПА, генерала Тараса Чупринки. Повинна була дуже добре розуміти, але чи справді всі її політичні представники хотіли розуміти, що Україна є єдиною країною

в Європі, яка непохитно тримає в своїх руках прапор збройної боротьби з російським імперіалізмом, невдало прикритим пошарпаним одягом комунізму?

Не збираюся аналізувати ставлення української еміграції другої половини 40-их - початку 50-х рр. до національно-визвольної боротьби в Україні, але для мене ясно, що на більшості облич тоді не було гордості за свій народ, за своїх героїв. Як багато навіть політичних діячів намагалося переконувати - ми не націоналісти, о ні, нас такими обзивають, ми демократи, так як і ви, представники великого американського суспільства, що збудував найкращу демократію світу (яка справжня зартість цієї т. зв. демократії ми вже, здається, переконалися). Новоявлені українські "демократи" раптово забули, що говорилося у Львові десять років раніше: "Націоналістами є ми всі, українці, і всі наші політичні угруповання від найправіших до найлівіших, які стоїмо на національному ґрунті" (цитую звіт голови Українського національно-демократичного об'єднання Дмитра Левицького з 1 січня 1934 р.¹) Тезу про українських націоналістів від лівих до правих на практиці здійснювало ДПУ - ОДПУ - НКВС та їх спадкоємці, розстрілюючи українських політичних, військових, культурних діячів - від українських комуністів до гетьманців - лише тому, що вони були діячами українськими й хотіли для України незалежності. Однак, основній масі українських політичних емігрантів треба було пристосуватися до чогось (тільки не до чогось українського - бо як же бо то українець та ще не пристосований?) В чому ця ситуація нагадує сьогодишню, коли "патріоти" гарячково кидаються в усі боки, шукаючи до кого пристосуватися - бо два-три роки незалежності, тим більше, в значній мірі, фіктивної, не зуміли видусити раба з раба, якому, бачите, пристосуватися до власної національної ідеї не личить, бо хто ж тоді утримуватиме вічних найманців?). Пристосовувалася ж діаспора в західному світі до т. зв. демократії, заперечувала свій мнмий націоналізм, старалася не перешкоджати дружбі двох великих народів, американського і російського. І ці люди з легким серцем скинули з балансу кривавої української історії: і національно-визвольну боротьбу, і Українську повстанську армію, і її командуючого, генерала Романа Шухевича.

Все це дало набагато глибші наслідки, як можна вважати на перший погляд. Те, що матері замовчували тут, в Україні, як батько їхніх дітей загинув, може, в підлітльній кривдї, розірвавши себе гранатом, сприяло продукції перевертнів так само, як приховування того, що українці - сини гордого хороброго народу, який наодинці, без жодної зовнішньої допомоги, вів боротьбу не на життя, а на смерть з віковичним ворогом української нації. Історія національно-визвольної боротьби українського народу,

¹ Центральний державний історичний архів України у Львові. - Ф. 309. - Оп. 1. - Спр. 2042. - Арк. 26.

історія його збройних сил - Української повстанської армії, постать її організатора, головнокомандуючого, видатного - у національному масштабі - стратега партизанської боротьби, где не знайшла відповідного місця в світовій історії, писаній ворожими Україні руками, тими руками, до яких так дуже тудилися і, знову, пристосовувалися деякі діаспорні українські дослідники-історики. Та вже не далекий, думаю, час, коли - але для цього потрібні наші українські зусилля, а вони покищо ще дуже слабкі - героїський подвиг народу і фігура одного з найвидатніших його керівників - генерала Романа Шухевича - займуть у всесвітній історії, в історії світового військового мистецтва, належне їм місце. Бо інакше незрозуміло цілком, чому з дій історії є Ернесто (Че) Гевара, а немає Романа Шухевича.

Але чому цього не сталося вже досі?

Ось ще раз питаю, які мучать мене і повинні мучити Вас:

Чому ми безкарно діємо вбивати наших вождів?

Чому героїчна боротьба українського народу і постать генерала Шухевича ще не стали загальнолюдським надбанням?

Чому найбільші перешкоди правді про жертвенну боротьбу за права українського народу чинять ті, з уст яких так часто злітають елеїні слова про права людини?

На пам'яті про генерала не раз справляли свій шабаш вороги української нації та її незалежності, як із Заходу, так і з Півночі. "Борці" з українським націоналізмом типу Володимира Бєляєва-Домбровського, Едварда Пруса, чи й доморослі манкурти в роді Кліма Дмитрука-Гальського (зрештою, може, й не манкурта, бо, як і попередні, поляка за походженням) самі прибили себе в цей спосіб навечно до стовпа ганьби.

Якось інакше, хоча й з ненавистю, але й з подивом та з прихованим страхом дивилися на нього безпосередні вороги. Хочу познайомити Вас із фрагментами підписаної посмертно, але підготовленої ще за життя генерала характеристики з початку 1950 р., складеної у Міністерстві державної безпеки УРСР в Києві. Читаю від моменту, коли Шухевич очолює ОУН (залишаюче без змін окремі неточності):

"Шухевич Роман, що був у той час (йдеться про 1943 р. - *Я.Д.*) однею із старих і впливових оунівських діячів [...] стояв на позиції утворення нової політичної організації і перебудови організаційної праці на принципах внутрішньої демократії - рішенням бюро Центрального проводу ОУН 13 квітня 1943 р. був обраний до складу бюро проводу як перший між різними.

Рішення Центрального проводу СУН про призначення Шухевича керівником цього проводу було затверджено III Надзвичайним великим збором ОУН, який відбувся у серпні 1943 р. в селі Свобода Золота Козівського району Тернопільської області.

Згідно з затвердженим на цьому Зборі організаційним статутом, Шухевича за його становищем в ОУН назвали головою бюро Центрального проводу

З цього часу Шухевич очолює Центральний провід ОУН та керує цілою бандитсько-терористичною (зберігаю формулювання оригіналу - Я.Д.) діяльністю підпілля ОУН і бандформувань УПА (Українська повстанська армія) на території західних областей УРСР.

1944 р. Шухевич утворив т. зв. Головний військовий штаб УПА; для цього реорганізував відділи УНС (Українська народна самооборона) на відділи УПА і, як головнокомандуючий, підпорядкував цьому штабові бандформування УПА. Керівниками Головного військового штабу УПА Шухевич поставив кадрових українських націоналістів Дмитра Грицяла, псевдонім "Перебийніс", і Олександра Гасина, псевдонім "Лицар" [...]

1945 р. Шухевич та інші керівні оунівці вели, за дорученням Центрального проводу ОУН, переговори з німцями та їх союзниками, вищим угорським та румунським командуванням, а також з польським націоналістичним підпіллям про припинення взаємної боротьби та спільні дії проти частин Радянської армії, що наступають [...]

Шухевич, як один з організаторів та керівників бандоунівського підпілля в Україні, користується великим авторитетом в Закордонному бюро Центрального проводу ОУН та, особливо, у Степана Бандери.

Шухевич відомий як сильний оунівський конспіратор; навіть близькі до нього особи, з якими він переховується, не знають його прізвища, псевдонімів і становища, яке він має в оунівському підпіллі. Влітку він, переважно, ховається в лісових масивах, базуючись на віддане йому оунівське підпілля. Зимом - в населених пунктах або в містах під відповідною охороною".

Стільки закляті й жорстокі вороги у березні 1950 р. Ці фрагменти я взяв з донедавна ще цілком таємної справи - формуляра N 586, складеної Управлінням 2-Н Комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР².

Роман Шухевич як політичний діяч.

Залишаючи на боці роль Шухевича у переорієнтації внутрішньої української політики - в першу чергу маю на увазі результати III Надзвичайного великого збору ОУН та утворення Української головної визвольної ради - хочу зупинитися на зовнішньополітичних ідеях генерала.

Про заініційовані ним переговори з представниками Німеччини, Румунії, Угорщини, польського підпілля, що торкалися перш за все тактичних питань - допомоги для Української повстанської армії в її боротьбі з комуністичною Росією, згадувалось вже у наведеній мною МГБістській

² Цитую за виїмками з багатомомної справи-формуляра, ксерокопії з якої зберігаються у сина ген. Р.Шухевича Юрія.

характеристиці; про намагання утворити єдиний збройний фронт боротьби поневолених націй Радянського Союзу та національні формування в складі УПА також більш-менш відомо.

Необхідно звернути увагу на незвичайно важливий стратегічний план розподілу комуністичної Росії, який у березні 1949 р. - отже за рік до смерті генерала - розглядався в колах британського Міністерства закордонних справ. Цитую відповідне місце з меморандуму працівника департаменту досліджень МЗС Н.Джоунса, що має назву "Альтернативні "радянському федералізму" форми правління для України":

"Федерація України з сусідніми державами чи етнічними групами.

Найновішим аналізом цих проблем є план "генерала" Тараса Чупринки, який, згідно з повідомленнями, очолює Українську повстанську армію (УПА). Її діяльність є єдиним добре підтвердженим доказом збройного повстання в сфері радянського впливу. План генерала намічає розділення СРСР на чотири окремі регіони: 1. Сибір. 2. Кавказ. 3. Туркестан. 4. "Скандинавсько-Чорноморський союз". Якраз в останню структуру саме і включено Україну. Решта складових частин цього союзу: "вільна Карелія", прибалтійські держави, Білорусія, "Козаччина" і "Ідель-Урал" (тобто об'єднання фінських та тюркських народів Півночі Росії та урало-вользького регіону - Я.Д.)³

На мою думку, ідея саме такого розподілу Росії, щоб вона, врешті, перестала бути загрозою для світової безпеки і остаточно перестала гнобити окуповані нею землі й нації, залишається дуже актуальною до сьогодні. Що вона є дуже злободенною і пекучою, доводить хоча б те, що ні Україна, в особі свого москвопослушного уряду, ні західні держави, охоплені новою хвилею сибаристського ізоляціонізму та любові до великої Росії - жандарма Європи, для розподілу Російської багатонаціональної імперії - тюрми народів - не роблять буквально нічого.

Але, може, незалежно від цього, пора братися за здійснення плану генерала Тараса Чупринки?

Кінчаюць, хочу, щоб забрало кілька особистих мотивів. Склалося так, що моя власна доля щільно переплелася з долею генерала та його родини. Одним з мотивів арешту моєї матері, Олени Степанів, в грудні 1949 р. були свідчення про зустрічі її з Тарасом Чупринкою в нашому помешканні. Сам я, перебуваючи в кінці 1949 р. - на початку 1950 р. у в'язниці Міністерства державної безпеки N 1 у Львові, популярно названій "Лонцького", в лівому крилі внутрішнього корпусу з одиночками та невеликими камерами для особливо небезпечних злочинців (ну, я таким небезпечним не був), закріпленими за групою "Центрального проводу"

³Цитату беру з видання: *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Questions, 1938-1951.* / Eds. L. Y. Luciuk, B. S. Kordan. - Kinston, Ont.; Vestal, N. Y., 1987. - P. 221.

Слідчого відділу Львівського управління МДБ - став мимоволі близьким сучасником березневої трагедії 1950 р. До речі, поверхом вижче, тобто в камері зразу ж під мою, перебували такі особи, як давня, ще з польських часів, учасниця ОУН Катерина Зарицька та близька до націоналістичного руху, особисто знайома генерала, відома художниця Ярослава Музика. Напроти - син генерала Юрій, який саме тоді намагався здійснити відчайдушну спробу втечі через коридор і сходи, що вели на прогулянкові дворики, коли там, під час ремонту вікна, тимчасово зняли з нього ґрати. В "моїй" камері вже після 5 березня опинився батько вчительки з Білогорці Ганни Коцюшик, в помешканні якої перебував у останні дні свого життя генерал. В камеру поруч скидали немов мертву після тортур і безконечних допитів героїчну жінку, зв'язкову Центрального проводу Галину Дидик, яку захопили у Білогорці у цю жахливу ніч і до самогубства якої тоді не допустили.

Хай всі ці мої слова стануть невеликою квіткою у велетенський вінок пам'яті, який воїнові й політикові повинна сплести ціла українська нація⁴.

⁴ В підставу есе покладено виступ на вечорі пам'яті Романа Шухевича - Тараса Чупринки 19 березня 1994 р. у Львівському театрі опери та балету ім. І. Франка. Текст виступу опубліковано в газеті Ратуша. - Львів, 1994, 14 травня. - N 41.

**ОРГАНІЗАЦІЯ РЕГУЛЯРНОЇ АРМІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ**

Борис Монкевич, сотник армії УНР, старшина Запорізького корпусу, автор спогадів про це військове з'єднання², є автором неопублікованого рукопису "Організація регулярної армії Української держави 1918 р.". Рукопис праці (131 аркуш) Б.Монкевич надіслав в редакцію для публікації у видавництво "Літопису Червоної Калини". На титульному аркуші від редакції зазначалося: "негайно відписати!" і дата - 30.06.1938 року. Чому рукопис не був опублікований - можна лише здогадуватися. Випадково виявився лист, який редакція надіслала автору:

"Львів, 9 липня 1938 р.

Високоповажаний Пан Борис Монкевич у Варшаві.

Рукопис Вашої праці "Організація регулярної армії Української держави 1918 р." ми отримали.

Редакція "ЛЧК" ("Літопису Червоної Калини") радо помістить цю Вашу працю, але не має можливості розпочати її друк вже цього року. Е липні видали ми подвійне число за липень і серпень, так що до кінця року появиться вже тільки чотири числа. В тих чотирьох числах мусять бути закінчені всі довші статі, що друкуються в кількох числах, а також, Бібліографія, щоби не переносити закінчення на другий рік. Таким чином, ми могли б розпочати друк Вашої праці щойно від січня 1939 р.

Просимо проте повідомити нас, чи погоджується на те, щоби рукопис залишився в редакційній теці до січня 1939 р.

Щодо гонорару, то виплачуємо по зол. 4.50. від одної сторінки. При тому мусимо попередити Вас, що можемо виплачувати гонорар лише з впливаючої передплати, то є за кожне число окремо до п'яти днів по його появі. Просимо і в цій справі дати нам вістку, чи на такі умови погоджується.

Залежитьсь нам на тому, щочия Ваша праця появилася на сторінках нашого журналу, а тому просимо Вас у випадку, якщо не будете мати кращих умов в якомусь іншому видавництві, залишити рукопис "Червоної Калини".

Очікуємо Вашої прихильної відповіді і остаємо з правдивою до Вас пошаною".

Невідомо, чи отримав автор листа. З тих чи інших причин праця не була опублікована, і її рукопис до сьогодні зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові.

Праця Бориса Монкевича, що з квітня 1938 року збереглася в редакційному портфелі видавництва "Літопису Червоної Калини", стане ще одним цінним джерелом для істориків українського війська.

МИРОСЛАВА ДЯДЮК

² Монкевич Борис. Чорні Запорожці. Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорожців. - Львів, 1929. - 152 с.

29 квітня 1918 р. на Всеукраїнському Хліборобському З'їзді, що відбувся у Києві при участі 8.000 осіб, був проголошений Гетьманом Всієї України генерал Павло Скоропадський. До нього й перейшла вся влада з України, репрезентована досі Центральною Радою. Республіка перестала існувати, її замінила монархія.

Згідно з законом про тимчасовий державний устрій України, Верховним Вождем Української Армії і Флоту став Гетьман Павло Скоропадський. Розуміючи, що підстава і запорука існування Української Держави - це армія, Гетьман, як визначний військовий діяч, звернув свої турботи головню на організацію регулярної української армії на загальноприйнятих в Європейських Державах основах та озброєної згідно з найновішими вимогами військової техніки, а також на утворення сильного флоту на Чорному морі. Але факт окупації України арміями Осередніх Держав не давав в тій справі Гетьманові вільної руки.

Крім Запорозького корпусу, що прийняв участь у звільненні України від большевицьких банд, армії як такої не було і Гетьман стояв перед певним завданням утворення нової регулярної армії. Діставши від попереднього Уряду незначну військову спадщину, Гетьман з перших же днів продовжив підготовчу працю з формування регулярної армії, відкидаючи в основі той мліційний принцип організації війська, що мав прихильників серед чільних військових попереднього Уряду.

Органом, де обмірковувались усі військові питання був Штаб Гетьмана. Склад його був такий:

- Начальник Штабу Гетьмана -
генштабу генеральний хорунжий Стелецький Борис;
- Начальник Гетьманської Похідної Канцелярії -
генштабу генеральний значковий Крігер Олександр;
- Начальник Інспекторського і Загального відділіє -
генштабу полковник Григорів Юрко;
- Старшина для доручень -
генштабу військовий старшина Підгурський Сергій;
- Генеральний Писар -
полковник Полтавець Острияниця;
- Помічник Генерального Писаря -
полковник Глібовський Юрко;
- Персональні осавули:

1. Полковник Сахно-Устимович Олександр;
2. Полковник Зеленецький.

Генеральні Старшини біля Гетьмана:

1. Генштабу генеральний хорунжий Дашкевич Горбацький;
2. Генеральний хорунжий Лібов Євген.

На становище Військового Міністра призначив Гетьман генштабу генерального бунчужного А.Рогозу, заслуженого бойового генерала, що в світову війну командував IV російською армією.

Першим товаришем Військового Міністра став генштабу генеральний хорунжий Лігнау Олександр, другим товаришем - генеральний хорунжий Юрій Корнієнко, що завідував інтендантурою і постачанням армії, третім товаришем міністра по морських справах - контр-адмірал М. Максимів.

Начальник Генерального Штабу залишився від попереднього уряду генштабу військовий старшина О. Сливинський.

На долю цих людей і випала праця по утворенню українських регулярних сухопутних та морських сил.

Ціла праця по утворенню української армії була зосереджена в Військовому Міністерстві, що використовувало на те весь той багатий як людський, так і технічний матеріал, що залишився після демобілізації російської армії.

Військове Міністерство було поділене на такі Штаби і Управління:

1. Канцелярія Військового Міністерства.
2. Головний Штаб.
3. Головне Управління Генерального Штабу.
4. Головна Інтендантська Управа.
5. Головне Артилерійське Управління.
6. Головне Інженерне Управління.
7. Головна Військово-Санітарна Управа.
8. Головна Шкільна Управа.
9. Головне Воєнно-Юридичне Управління.
10. Головна Воєнно-Ветеринарна Управа.
11. Головний Військово-Квартирний Уряд.
12. Головна Геодезична Управа.
13. Головне Управління Ремонту Військ.

Головні Управи і Управління поділялися на окремі частини, канцелярії, відділи і т. п.

Незалежно від цього в склад більшості Управ входили ще фахові комісії для обмірковування різних технічних, наукових, навчальних і т. ін. питань, а також господарчі комітети. На чолі кожної Управи й Управління стояв окремий начальник (безпосередньо залежний од Військового Міністра, або одного з його товаришів), що був найближчим помічником та доповідачем у справах дорученої йому Управи.

1. Канцелярія Військового Міністерства

У Канцелярії Військового Міністерства зосереджувалася вся праця по керуванню Управліннями, Управами та Штабами Військового Міністерства.

Тут видавалися накази Українській Армії та Військовій Офіції. Начальником Канцелярії Військового Міністерства був генштабу генеральний хорунжий Ковалевський. Помічник - генеральний хорунжий Запольський.

Загальна Управа

Начальник генеральний хорунжий Басков.

Адміністративна Управа

Начальник - генеральний хорунжий Ревипин;

помічник - Генштабу полковник Загнійв.

Законодавча Управа

Начальник - військовий старшина Буйніцький .

Законодарчий відділ

Начальник - військовий старшина Лучанинов;

помічник - полковник Янушкевич.

Наказна частина

Начальник - полковник Чикалви;

помічник - військовий старшина Томашевський.

2. Головний Штаб

У Головному Штабі зосереджувалися всі відомості про персональний склад армії, він же завідував емеритальною касою сухопутного відомства. Начальником Головного Штабу був генштабу генеральний значковий Галкин Олексій, а помічником його - генеральний значковий Кушакевич. Головний Штаб складався з Управи Персонального Складу, Пенсійної Управи, Архіву та кількох комісій.

1) Управа Персонального Складу Головного Штабу відала особовим складом старшин, військових урядовців і козаків Української Армії, їх призначенням на посади, нагородами, допомогоюми, справами позичкового характеру, укладанням гетьманських наказів, а також інформаційною частиною. Начальником Управи був військовий старшина Удовеченко Микола, помічник - полковник Пономаревський-Свідерський.

2) Пенсійна Управа Головного Штабу відала емеритальним забезпеченням військовослужбовців і їх родин, а також провадила обрахунок і звітність по емеритальній касі військово-сухопутного відомства. Начальник Управи - генеральний хорунжий Масляний, помічник - полковник Браккер Борис.

3) Архів

Начальник військовий старшина Качалов.

4) Комісія по проходженню служби старшинами

Голова - генеральний значковий Кушакевич;

члени: генеральний хорунжий Сенча, полковник Долинський, сотник Семчевський.

5) Комісія по виробленню військових Орденів

Голова - полковник Галич;

члени: Модзалевський, Нарбут (митці).

Комісією були запроєктовані і подані на затвердження такі ордени і хрести:

Залізний Хрест - за визвольну боротьбу;

Орден князя Ярослава Мудрого - за заслуги на громадському полі;
Орден св. Ольги - за заслуги жінок на громадському полі;
Хрест св. князя Володимира Зеликого - за державну цивільну службу;

Орден св. Архистратига Михайла - за військову хоробрість (як російський Юрій-Побідоносець);

"Хрест і Зоря Слави і Відродження України".

6) Комісія по справах військовополонених.

3. Головне Управління Генерального Штабу

Генеральний Штаб займався розробкою міркувань по підготовці армії до війни і виробленням організаційних рамок армії. Він керував службою і науковими працями старшин Генерального Штабу. Віддав організацією і службою військ, а також розвитком і вдосконаленням всіх галузей військового діла в цілях розповсюдження військових знань в армії. До нього належала організація перетранспортування військ і військових ладунків як і організація топографічних і картографічних праць. Він також керував залізничною і технічною службою для зв'язку військ. Український Генеральний Штаб не був самостійним і підлягав Військовому Міністрові. Всі доклади представлялись Міністрові, а міністр один тільки робив доклади Гетьманові, як Верховному Вождеві Української Армії і Флоту.

Начальником Генерального Штабу був генштабу військовий старшина Сливинський Олександр

Йому безпосередньо підлягали помічник генштабу полковник Какурін і перший Генерал - Квартирмістр генштабу генеральний хорунжий Дроздовський Левко.

Вони поділяли між собою усю працю Генерального Штабу. Помічником начальника полковнику Какуріну безпосередньо підлягав другий Генерал-Квартирмістр генштабу генеральний хорунжий Прохорович Антон.

Таким чином, безпосередньо Начальникові Генерального Штабу підлягали:

1) Канцелярія Генерального Штабу -

Начальник Генштабу начальник Хрущів.

2) Управління Військових Комунікацій.

що завідувало перетранспортуванням військ і ладунків. Ціла залізнична сітка України була поділена на райони, що були в свою чергу поділені на відтинки. На чолі кожного району стояв завідуючий пересуванням військ, а на відтинку - залізничний комендант.

Начальником Управління Військових Комунікацій (УВК) був генштабу полковник Щенко Михайло.

Мобілізаційно-ліквідаційний відділ УВК.

Голова - генштабу військовий старшина Парв.

Тилово-організаційний відділ УВК.

Голова - генштабу генеральний хорунжий Соловйов.

До 1-го Генерал Квартирмістра безпосередньо належали:

1) Оперативний відділ, що на той час провадив мирні переговори з Радянською Росією. Голова відділу - генштабу полковник Мишкавський Євген; помічник - генштабу військовий старшина Ізергін Михайло.

2) Розвідчий відділ, що зосереджував у собі всю роботу по збиранню матеріалу про фактичний стан чужих армій. Цей відділ за час гетьманату зібрав величезний матеріал про стан і дислокацію радянських військ, а також про економічне і загальне становище Радянської Росії, що, однак, не були використані в свій час Урядом Директорії.

Голова відділу - генштабу військовий старшина Колосовський Володимир; помічник - генштабу військовий старшина Матвієнко Олександр.

3) Відділ зв'язку (військовий телеграф).

Голова - генштабу полковник Фетісов.

4) Відділ закордонного зв'язку тримав зв'язок з українськими військовими аташе при наших посольствах за кордоном, одержував від них постійні донесення і виготовляв з них звіти.

Військовими аташе при посольствах були послані:

до Болгарії - генштабу генеральний значковий Бобровський;

до Румунії - генштабу генеральний хорунжий Середін;

до Туреччини - генштабу полковник Васильєв;

до Австро-Угорщина - генштабу генеральний хорунжий Левицький;

до Швейцарії - генштабу генеральний хорунжий Дроздовський;

Головою Закордонного відділу був генштабу полковник Шевченко.

До 2-го Генерал Квартирмістра безпосередньо належали:

Помічник 2-го Генерал - Квартирмістра генштабу генеральний хорунжий Савельєв Микола.

1) Мобілізаційний відділ.

Голова - генштабу військовий старшина Румянцева Андрій; помічник - генштабу військовий старшина Бошенятів Володимир.

Мобілізаційна частина

Голова - генштабу сотник Шкеленко Антін; помічник - генштабу сотник Фаргушний Аврам.

Частина підрахунку військового-обов'язаних

Голова - генштабу військовий старшина Рахманів Денис.

Демобілізаційна частина

Голова - генштабу військовий старшина Баумгартен Роман.

Мобілізаційний відділ разом з підвідділами після призову рекрутів першого і другого терміну мав перейти з Генерального Штабу в розпорядження Головного Штабу.

2) Відділ устрюю і Служби військ.

Цей відділ керував організаційними справами армії, а також системою і методами навчання військ. Відділ поділявся на чотири частини. Головою відділу був генштабу полковник Ізергін Сергій. Помічник генштабу полковник Радзін Петро.

Організаційна частина

Голова - генштабу військовий старшина Пюль Яків; помічник - генштабу військовий старшина Андрусів Кость.

Дислокаційна частина

Голова - генштабу військовий старшина Харитонів Микола; помічник - генштабу військовий старшина Думський Федір.

Частина по службі та навчанню військ

Голова - генштабу полковник Піотровський Олександр; помічник - генштабу військовий старшина Мержанів Борис.

Частина по освіті військ і виданню регламентів

Голова - генштабу полковник Кушелевський Олександр; помічник - генштабу військовий старшина Красицький Микола.

3) Відділ по службі Генерального Штабу

Провадив евиденцію старшин Генерального Штабу, видав їх призначенням на штатні посади в армії і Центральних Інституціях. Число старшин генштабу доходило до 500 осіб.

Голова - генштабу полковник Попелло Хрісанф; помічник - генштабу військовий старшина Безручко Марко.

Пізніше був утворений при Генеральному Штабі Організаційний відділ по формуванню козацького війська. На чолі його стояв генштабу генеральний хорунжий Фисенко.

При генеральному Штабі були утворені:

1) Військово-Історична Комісія по збору і розробленню документів Великої Війни по Південно-Західному та румунському фронтах.

Сама назва Комісії вказувала на її призначення і нею був зібраний величезний цінний матеріал щодо військових подій 1914-1918 рр. Голова Комісії - колишній професор Петроградської Воєнної Академії генштабу генеральний значковий Головин.

Правитель діл Комісії - генштабу полковник Бендерський.

Члени Укладачі:

генштабу генеральний значковий Санніків;

генштабу військовий старшина Ракітін;

генштабу військовий старшина Махров.

Завідуючий Архівною частиною - генштабу генеральний хорунжий Черемісінов.

2) Військово-Учений Комітет

У ньому розроблялися й обмірковувалися усі питання військово-наукового характеру.

Голова Комітету - генштабу генеральний хорунжий Бронський В'ячеслав.

Заступник Голови - генштабу генеральний хорунжий Агап'їв.

Члени Комітету:

генштабу генеральний хорунжий Гернгрос Борис;

генштабу генеральний хорунжий Кислов Олександр;

генштабу генеральний хорунжий Синклер;
генштабу генеральний хорунжий Шайбле;
генштабу генеральний хорунжий Пулевич Веніамін;
генштабу генеральний хорунжий Острианський.

При Управлінні Генерального Штабу видавалося два журнали:

- 1) "Армія і Флот України";
- 2) "Військово-Науковий Вістник Армії і Флоту".

Крім того, безпосередньо Начальникові Генерального Штабу підлягали:

1. Управління Головного Інспектора Артилерії
Головний Інспектор генеральний значковий Дельвіг
2. Управління Головного Інспектора військово-технічних частин
Головний інспектор генеральний хорунжий Архипенко Петро
3. Управління Інспектора Повітряної Флоти
Інспектор Повітряної флоти хорунжий Наконечний
4. Головна інтендантська Управа

В Головній Інтендантській Управі зосереджувалися загальні розпорядження і піклування про справне і своєчасне заготівлення і відпуск речового заосмотрення, харчових запасів військовій та військовим установам. Управа теж стежила за своєчасним задоволенням їх грошовими виплатами.

На чолі Головної Інтендантської Управи стояв полковник Темченко, а його помічниками були полковник Комарницький і полковник Бараневич.

Управа поділялася на такі відділи:

- 1) Загальний відділ
Начальник - військовий старшина Арабей.
- 2) Річевий відділ
Начальник - полковник Калиновський.
- 3) Продовольчий відділ
Начальник - полковник Кінарів Борис.
- 4) Рахунковий відділ
Начальник - полковник Кравченко.
- 5) Технічний відділ
Начальник - генеральний хорунжий Брандт.
- 6) Мобілізаційно-статистичний відділ
Начальник - військовий старшина Патронов.
- 7) Технічний Комітет
Голова Комітету - полковник Болотов.

5. Головне Артилерійське Управління

Головне Артилерійське Управління зосереджувало в собі технічні, наукові, навчальні та господарчі частини артилерійського відомства. На ньому лежав обов'язок постачання війська і твердинь зброєю, артилерією і вогневидами припасами. На чолі Управління стояв генеральний хорунжий Значко-Яворський, а від 20.07.18 р. - генеральний хорунжий Синєоків, а помічником - полковник Турбін.

- генштабу генеральний значковий Юнак і від 9.11.18 р. генштабу генеральний хорунжий Протазанов.
- Голова Шкільня Урива мав чотири відділи:
- 1) Загальний Відділ
Начальник відділу - значковий Чернявський, а від 23.07.18 р. - генеральний хорунжий Поліницький;
- помічники: хорунжий Чубук Подільський, сотник Сидоровський Юрко
- 2) Учебний відділ
Начальник генштабу військової старшина Салеський Володимир.
Цей відділ поділявся на шість відділів:
- Школа піші - генштабу полковник Ієврів Бєвєлод.
Школа гармати - полковник Значко-Яворський.
Школа інтенданттури - полковник Пшумський.
Кадетські корпуси - полковник Рознов.
- 3) Інспекторський відділ
Начальник - полковник Шиманський;
помічники: військової старшина Садовський Михайло, військової старшина Файнівський
- 4) Господарський відділ
Начальник - військової старшина Мазокович.
Генеральний старшина для інспекції військових шкіл - генеральний хорунжий Остаф'єв Олександр;
Штаб-старшина для інспекції військових шкіл значковий Євтимович Варфоломєй.
- Головна праця Головної Шкільної Уриви полягала в технічній обробці статей та виробленні організаційних норм для майбутніх військових шкіл та Державної Військової Академії. Норми цих "положень та статей" виробляла спеціально покликана комісія, що складалася з генералів та полковників, визначених фахівців у військово-шкільних та організаційних справах, знавців військової педагогіки. Кількість членів Комісії перевищувала 40 осіб.
- Комісія по Утворенню Військових Шкіл в Україні складалася з таких осіб:
- Голова Комісії професор генштабу генеральний значковий Юнак;
Товариш Голови - генеральний хорунжий Поліницький;
Секретар канцелярії сотник Кулаот.
- Члени:
генштабу генеральний хорунжий Суходольський,
генштабу полковник Бредель,
генштабу полковник Бертель-Меньшов,
полковник Фетлін,
генеральний значковий Сімашкевич,
військовий старшина Кожаров,
значковий Євтимович Варфоломєй.

генштабу генеральний значковий Юнаків і від 9.11.18 р. генштабу генеральний хорунжий Протазанов.

Головна Шкільна Управа мала чотири відділи:

1) Загальний Відділ

Начальник відділу - значковий Чернявський, а від 23.07.18 р. генеральний хорунжий Польнський;

помічники: хорунжий Чубук Подільський, сотник Сніговський Юрко

2) Учебний відділ

Начальник генштабу військовий старшина Сальський Володимир.

Цей відділ поділявся на підвідділи:

Школи піші - генштабу полковник Петрів Всеволод.

Школи гармати - полковник Значко-Яворський.

Школи інтендантури - полковник Шумський.

Кадетські корпуси - полковник Розанов.

3) Інспекторський відділ

Начальник - полковник Шиманський;

помічники: військовий старшина Садовський Михайло, військовий старшина Файнівський

4) Господарчий відділ

Начальник - військовий старшина Мазюкевич.

Генеральний старшина для інспекції військових шкіл - генеральний хорунжий Остаф'єв Оделько;

Штаб-старшина для інспекції військових шкіл значковий Євтимович Варфоломей.

Головна праця Головної Шкільної Управи полягала в технічній обробці статутів та виробленні організаційних норм для майбутніх військових шкіл та Державної Військової Академії. Норми цих "положень та статутів" виробляла спеціально покликана комісія, що складалася з генералів та полковників, визначних фахівців у військово-шкільних та організаційних справах, знавців військової педагогіки. Кількість членів Комісії перевищувала 40 осіб.

Комісія по Утворенню Військових Шкіл в Україні складалася з таких осіб:

Голова Комісії професор генштабу генеральний значковий Юнаків;

Товариш Голови - генеральний хорунжий Полянський;

Секретар канцелярії сотник Кюлаотс.

Члени:

генштабу генеральний хорунжий Суходольський,

генштабу полковник Брендель,

генштабу полковник Бертель-Меньшой,

полковник Феттінг,

генеральний значковий Сімашкевич,

військовий старшина Комаров,

значковий Євтимович Варфоломій,

генеральний хорунжий Остаф'єв,
генштабу генеральний хорунжий Де-Вейль,
магістр ветеринарії Лавримович,
генштабу генеральний хорунжий Протазанов,
полковник Косович Философ,
генеральний хорунжий Фисенко,
генштабу полковник Чернявський Олександр,
генштабу полковник Петрів Всеволод,
професор генеральний хорунжий Нілус,
генеральний значковий Грішков,
генштабу генеральний хорунжий Анісімов,
військовий летун хорунжий Наконечний,
генштабу генеральний хорунжий Антонов,
військовий інженер полковник Вегенер,
генштабу генеральний хорунжий Максимів,
генеральний хорунжий Чернишов,
капітан 2 рангу Бодисько,
генеральний значковий Саранчов,
військовий старшина П'ятницький,
генеральний хорунжий Клінгенберг,
генеральний значковий Родкевич,
полковник Значко-Яворський,
генеральний значковий Дельвіг,
генеральний хорунжий Промтов,
генштабу генеральний хорунжий Буняківський,
генштабу генеральний хорунжий Кислов,
генштабу військовий старшина Сальський,
генеральний хорунжий Кирей,
генштабу генеральний хорунжий Гернгрос,
генеральний хорунжий Попов,
генштабу генеральний хорунжий Коваль-Медзевецький,
генеральний хорунжий Савельїв,
сотник Морей де Мораң,
значковий Чернявський Арсен.

На 1 листопада Комісія (1918 р.) закінчила свою працю і була розформована.

Шкільній Управі підлягали такі військові школи:

1-ша Київська юнацька ім. гетьмана Богдана Хмельницького піша школа

Начальник - генштабу генеральний хорунжий Богданович.

2-га Київська юнацька піша школа

Начальник - генштабу генеральний хорунжий Максимів.

Полтавська юнацька піша школа

Начальник - генштабу генеральний хорунжий Анісімов

Одеська юнацька піша школа.

Начальник - генштабу генеральний хорунжий Кислов.

Житомирська юнацька піша школа (проект)

Чугуївська юнацька піша школа

Начальник - генштабу генеральний хорунжий Протазанов.

Львівська юнацька піша школа (проект)

Київська юнацька гарматна школа

Начальник - генеральний хорунжий Промтов.

Одеська юнацька гарматна школа

Начальник - професор генеральний хорунжий Нілус.

Львівська юнацька гарматна школа (проект)

Єлисаветградська юнацька кінна школа

Начальник - генштабу полковник Петренко.

Київська юнацька інженерна школа

Начальник - генеральний хорунжий Ельснер.

Старшинська артилерійська школа стрільця в Києві (Дарвида)

Авіаційна школа в Києві

Військово-заїзнична школа (в групах)

Кадетські корпуси:

Київський Кадетський Корпус - генеральний значковий Сімашкевич.

Полтавський Кадетський Корпус - генеральний хорунжий Антонов.

Одеський Кадетський Корпус - генеральний значковий Родкевич.

Сумський Кадетський Корпус - генеральний значковий Сарангов.

Миколаївський Кадетський Корпус.

Фершальські школи

Київська військова фершальська школа.

Миколаївська військова фершальська школа.

До часу відкриття військових шкіл у Києві існувала інструкторська Школа Старшин, що дошколювала старшин військового часу і відкомандировувала їх до кадрових частин.

Начальником школи був генштабу генеральний хорунжий Максимів.

Помічник - військовий старшина Кліопа,

Ад'ютант - сотник Афонський,

Командир пішого курія полковник Канівець,

Помічник - полковник Самисів.

1 сотня - сотник Гончарів,.

2 сотня - військовий старшина Петришин,.

3 сотня - військовий старшина Кравчук,.

4 сотня - військовий старшина Вдовиченко,.

5 сотня - сотник Поливкин,

Кулеметна сотня - військовий старшина Апахманов,

Кінна сотня - полковник Васильєв,

Інженерна сотня - сотник Пилипенко,

Польова батарея - військовий старшина Приходько,

Інструктор кляс - генштабу полковник **Чернявський** Олександр,
Пересічно в сотні було 150 старшин. Разом у Школі - 1300 старшин.
У час гетьманату з цієї Школи були такі **випускники**:

6 серпня 1918 р. закінчили Школу 283 старшини, що були поділені між армійськими корпусами:

- III корпус - 55 старшин,
- V корпус - 58 старшин,
- VI корпус - 57 старшин,
- VII корпус - 56 старшин,
- VIII корпус - 57 старшин.

5 вересня закінчив Школу 621 старшина. Їх розподіл був таким: у піхоту - 440 старшин, у кулеметні частини - 54 старшини, в інженерні частини - 20 старшин, у гарматні частини - 52 старшини, у кінноту - 55 старшин.

Існувала ще Інструкторська школа підстаршин. Начальником її був генеральний хорунжий Галуцинський, помічником - військовий старшина Шумський.

Ще треба зазначити, що при юнацьких школах усіх родів зброї були відкриті особливі курси, де приймалися старшини, що скінчили скорочені курси військових шкіл, для закінчення військової освіти. 29 жовтня 1918 р. була відкрита Державна Військова Академія з трьохлітнім курсом навчання. Начальником Академії був призначений професор генеральний значковий Юнаків Микола, а правителем діл Академії - генштабу полковник Шевченко.

У листопаді розпочався прийом у всі юнацькі школи молодих людей до 25 років з середньою освітою.

8. Головна Військово-Санітарна Управа

Головна Військова Санітарна Управа зосереджувала всі розпорядження по охороні здоров'я у всіх частинах Військової Сфери. Вона укомплектовувала у військо, управліннях і у військових санітарних установах медичний і фармацевтичний персонал, відала їх медичним постачанням. Вона ж завідувала персональним складом чинів військово-санітарного відомства.

Начальником Головної Військово Санітарної Управи був військовий лікар Кавабай, а від 5. 06. 18 р. - генеральний значковий Яницький Федір. Помічником був полковник Варпаховський

1) Санітарно-гігієнічний відділ - військовий лікар Златковський Давид.

2) Евакуаційний відділ - військовий лікар Дожженко.

3) Санітарно-статистичний відділ - військовий лікар Іваницький Микола.

4) Демобілізаційний відділ - військовий лікар Лебедів.

5) Персональний відділ - військовий лікар Іскра.

9. Головне Військово-Юридичне Управління

Головне Військово-Юридичне Управління відало судовими інституціями армії і їх персональним складом, а також опрацьовувало проекти законів про організацію та компетенцію військових судів. На чолі Управління стояв отаман Буйніцький, а від 20.07.18 р. - генеральний хорунжий Чиваде, помічником був генеральний хорунжий Огонь-Догановський.

Головне Військово-Юридичне Управління складалося з трьох Управ:

- 1) Загальна Управа:
 - а) Персональний відділ;
 - б) Господарчий відділ.
- 2) Прокурорська Управа:
 - а) Прокурорський відділ;
 - б) Касаційний відділ;
 - в) Карний відділ.
- 3) Законодавча Управа.

Відповідно до організації Військового Судівництва, суди були при Штабах дивізій, корпусів і при Головному Штабі. Крім того, існувало ще два Вищі Військові Суде - в Києві і Катеринославі.

10. Головна Геодезична Управа

Геодезична Управа відала картографічною справою армії, топографічними вимірами, виготовлення військових мап і постачанням їх армії і військовим установам.

Начальником Головної Геодезичної Управи був генштабу генеральний хорунжий Коваль-Медзведцький. Старший Триангулятор - військовий старшина Ємельянів Петро.

Геодезична Управа ділилася на три відділи:

- 1) Геодезичний відділ - Начальник відділу військовий старшина Сенсів.

Начальники частин:

військовий старшина Красовський,
військовий старшина Бруевич Олекса,
військовий старшина Беклемишів Олекса,
військовий старшина Бонсович Олександр,
військовий старшина Метелів Микола.

Геодезистів старшого складу - 6 старшин, а - молодшого складу - 18 старшин.

- 2) Геодезичний відділ - Начальник відділу - полковник Сердюк Юрко.

Начальники Частин:

полковник Гродзький Микола,
військовий старшина Зигель Михайло,
військовий старшина Дов-Штрубо Олександр,
військовий старшина Андріїв Яків.

Геодезистів старшого складу 8 старшин, молодшого - 16.

3) Картографічний відділ - Начальник відділу - військовий старшина Бражкін Клим.

Помічник - військовий старшина Савицький Володимир,

Редактор карт - військовий старшина Болдирів Борис,

Редактор карт - хорунжий Калган Тихоє,

Старший картограф - сотник Лінд Антін,

Планщик - хорунжий Бондарів Іван.

Завідуючий типо-літографією - військовий старшина Моравський Іван, Емануель, Сильвестр.

Завідуючий загальною коморою - військовий старшина Іванів Михайло.

Завідуючий майстернею та інструментами - ' військовий старшина Цятів Аркадій.

Астроном - генштабу військовий старшина Абакумів.

11. Головна Воєнно-Ветеринарна Управа

Персональний Склад невідомий.

12. Головне Управління Ремонту Військ

Головне Управління Ремонту Військ відало укомплектуванням армії кінським складом.

Начальник Управління - генштабу полковник Митропольський.

1) Загальний відділ - Начальник військовий старшина Сахновський Яків.

2) Відділ запасних кінних полків - Голова полковник Плеканів Іван.

Ветеринарний інспектор - полковник Селіцький Іван.

Інспектор ремонту військ України - генеральний хорунжий Фисенко Микола.

13. Головний Військово-Квартирний Уряд

Цей Уряд відав справами будови касарень і будинків для війська і взагалі будівель необоронних поза твердинями.

Головний Військовий Квартирний Уряд складався з таких осіб:

Начальник Головного Квартирного Уряду,

Помічник,

Старший інженер для доручень,

Молодший інженер для доручень.

Юрисконсультант.

Уряд поділявся на два відділи:

1) Технічно-будівельний відділ.

2) Господарчий відділ:

а) Загальна частина;

б) Рахівнича частина.

Так виглядали Центральні Органи Військового Міністерства, що від них залежав успішний і доцільний перебіг формування й організації регулярної армії тридцятимільйонної Держави.

Приймаючи під увагу, що армія перебувала в початковому стані, Військовим Міністерством ще попереднього Уряду був заведений Інститут губернських і повітових комендантів, що репрезентував військову владу на місцях і був тимчасово залишений Гетьманським Урядом. Коменданти призначались Військовим Міністерством і безпосередньо від нього залежали. Вони мали право видавати обов'язкові розпорядки і припиняти чинність цивільної влади, в разі потреби оголошуючи стан облоги. Вони ж мусіли допомагати цивільній владі, в разі потреби, розпоряджались для цього спеціальними кінвнями і пішеми комендантськими сотнями, що складалися з добровольців. Губерніальних комендантів було по числу губерній - 9, натомість повітових було 108. Вони в загальній кількості розпоряджали силою в 14.000 багнетів і шабель.

Пізніше, а саме 23 серпня 1918 р. при формуванні регулярної армії Інститут комендантів був скасований і репрезентація їх перейшла до начальників залог.

Волинський Губерніальний Комендант - генерал Борковський Петро, помічник - полковник Михайлів Володимир.

Подільський Губерніальний Комендант - генеральний хорунжий Сокира-Яхонтов,

начальник Штабу - генштабу військовий старшина Гуків.

Київський Губерніальний комендант - генеральний хорунжий Присовський до 10.05.1918 р.,

помічник - полковник Кірієнко Олекса.

Чернігівський Губерніальний комендант - полковник Мар'юшкін Олекса,

помічник - полковник Ясновський.

Полтавський Губерніальний комендант - генерал Жуків Павло,

начальник Штабу - генеральний хорунжий Гембачів Володимир.

Катеринославський Губерніальний комендант - генерал Волошинов Політ,

начальник Штабу полковник Васильченко Василь.

Таврійський Губерніальний комендант - генерал Васильів Михайло.

Харківський Губерніальний комендант - полковник Шаповал Олександр до 30.05.1918 р.,

начальник Штабу - військовий старшина Костецький Феоктист.

Ціла робота Військового Міністерства на чолі з генеральним бунчужним Рогозою зводилася в загальному до переведення в життя основ загального обов'язку військової повинності, впровадження абсолютної аполітичності в армії і скорочення строку дійсної служби.

Звільнені від військової служби мали платити встановлений податок. Формувався народний резерв призначений в разі війни для служби в Запідд., що комплектувався з людей у віці 38-45 років.

Ще в кінці травня 1918 р. був прийнятий Радою Міністрів законопроект про Загальні підстави військової служби, вироблені Генеральним

Штабом. Ці підстави мали служити основою побудови всієї військової системи Держави.

Основні положення законопроекту були такі:

1. Завданням Армії Української Держави є охорона Держави від зовнішніх ворогів і підтримання порядку в Державі на заклик горожанської влади.

2. Начальником усіх сухопутних і морських сил Української Держави є Гетьман усієї України.

3. Усі старшини затверджуються наказом гетьмана по Армії Української Держави на пропозицію відповідних начальників, а саме: начальники Головних Управ і командири корпусів - на пропозицію Військового Міністра, начальники дивізій і бригад - на пропозиції комендантів корпусів, полковники - на пропозиції комендантів дивізій, помічники командирів полків і молодших старшин - на пропозиції комендантів полків. Підстаршин іменує командант полку на пропозиції командирів сотень.

Старшина може бути усунений з посади, арештований по постанові судової влади або владою відповідного начальника згідно з дисциплінарним статутом (у негайних випадках). В разі арештування начальником треба повідомити судову владу й прокурора, не пізніше ніж через 24 години. Арештований перебуває під арештом до одержання постанови судової влади. Про всякі дисциплінарні кари начальника робиться розслідування для вляснення відповідності кари вчинку.

Справа усунення начальників не вище командира полку обговорюється на Військовій Раді, де мають право взяти участь особи не нижче того, чия справа обговорюється. Решта старшин усувається владою командира дивізії, підстаршин - владою командира полку.

Політично-правове становище службовців нормувалося законом, що був подиктований досвідом революційних часів. Перебуваючи на дійсній військовій службі, громадяни Української Держави не мали права:

а) користуватися активним виборчим правом до Законодавчих і громадських установ Держави;

б) входити в склад різних політичних партій, комітетів, рад і т. п.;

в) знаходитися на мітингах і політичних зібраннях;

г) приймати участь в маніфестаціях та демонстраціях політичного характеру.

Законом від 24 липня 1918 р. військова загальна повинність була визнана обов'язковою для всіх громадян.

Час дійсної служби два роки.

Перебування в резерві до 38 літ.

Отже в основу будови Української регулярної Армії були покладені підвальні продиктовані довголітнім державним досвідом і досвідом Світової війни.

Основою армії мав бути надійний старшинський корпус, сформований з українських старшин колишньої російської армії. Принцип дисципліни,

субординації та пошани чинів був покладений в основу самого формування. При обсаджуванні вакантних посад вищих та нижчих начальників приймалися до уваги бойові заслуги, стрийовий стаж, досвід та старшинство.

Покликання річника мало відбутися через Інститут Повітових Військових Начальників (збірних станиць). Покликаннями повинні були стати чоловіки з 1898 р. в., наймолодші з тих, що ще не воювали і не відчували згубного впливу большевизму.

Контигент покликаних мав становити не більше третини проценту всього населення України.

Комплектування армії було суто територіальне. Ціла територія України була поділена на 4 Місцеві бригади, що керували, як набором та розподілом рекрутів, так і призовом по мобілізації.

Управління Київської Місцевої бригади

Начальник бригади - генерал-ний хорунжий Прокоф'їв.

Вартовий штаб-старшина - Начальник Штабу полковник Рибідський.

Бригаді підлягали усі Повітові Військові Начальники Волині без Ковельського і Володимир-Волинського повітів, що перебували в зоні окупації німецької армії, Мозирський Повітовий Військовий Начальник на Поліссі, а також Повітові Військові Начальники Київщини без Уманського і Липовецького повітів. Місцеві бригади комплектували I і IV армійські корпуси.

Управління Одеської Місцевої бригади

Начальник бригади - генеральний значковий Дублянський.

Вартовий штаб-старшина (Начальник Штабу) - військовий старшина Савченко.

Бригаді підлягали усі Повітові Військові Начальники Поділля, Херсонщини, Уманський і Липовецький Повітові Військові Начальники Київщини та Дніпровський Повітові Військові Начальники Київщини та Дніпровський (Повітовий) Військовий Начальник на Таврії.

Місцева бригада комплектувала II і III армійські корпуси.

Управління Полтавської Місцевої бригади

Начальник бригади ?

Вартовий штаб-старшина - полковник Лаушкин.

Бригаді підлягали Повітові Військові Начальники Полтавщини, Чернігівщини і такі повіти Харківщини: Богодухівський, Гроїворонський, Лебединський, Охтирський, Суджанський і Сумський. Місцева бригада комплектувала V і VI армійські корпуси.

Управління Харківської Місцевої бригади

Начальник бригади - генеральний хорунжий Дубровінський.

Вартовий штаб-старшина (Начальник Штабу) - полковник Кутайсов.

Місцевій бригаді підлягали решта Повітових Начальників Харківщини, усі Повітові Військові Начальники Катеринославщини, Мелітопольський та Бердянський Повітові Військові Начальники на Таврії. Місцева бригада комплектувала VII і VIII армійські корпуси.

Треба ще зазначити, що у 12 повітів Холмщина, Володимирський та Ковельський повіти Волині, а також Пинський та Річицький повіти Полісся в силу фактичної окупації їх Центральними Державами і до часу їх звільнення окупаційним військом, не могли ввійти до загальної системи територіального комплектування Української Армії, тому і не мали ні Військових Начальників, ні кадрів Української Армії.

В основу кадрів Української регулярної Армії ввійшли кадрові полки колишньої Російської армії, що в мирний час були розташовані на території України, а також полки формовані в час війни. Після демобілізації російського фронту дивізії повернули на свої місця. В момент приходу в Україну німецьких окупаційних військ, ще за часів Центральної Ради, ці дивізії оголосили себе українськими, зберігаючи таким чином для Держави військове майно і людей. Деякі полки були українізовані ще в 1917 р. Більшість частин мали славу бойову історію і старі військові традиції. Значна частина старшин, що стояла на сторожі цієї історії і дбала про збереження традиції полків, безумовно, не могли погодитися з переходом тих частин на українську службу тому й залишала їх, але більшість старшин, а особливо ті, що відчували свій кровний зв'язок з Україною і почували себе українцями, залишилися, причому лінгвістичний момент тут грав найменшу роль.

Таким чином, у складі Армії Української Народної Республіки опинилися такі частини з колишньої Російської армії.

Піші дивізії:

- 3 Стрілкова дивізія (м. Жмеринка),
- 4 Стрілкова дивізія (м. Одеса),
- 9 Піша дивізія (Полтавщина),
- 11 Піша дивізія (Київщина),
- 12 Піша дивізія (Поділля),
- 15 Піша дивізія (Херсонщина),
- 31 Піша дивізія (Харківщина),
- 33 Піша дивізія (Київщина),
- 42 Піша дивізія (Волинь),
- 65 Піша дивізія (Полтавщина),
- 78 Піша дивізія (Чернігівщина),
- 83 Піша дивізія (Чернігівщина),
- 123 Піша дивізія (Катеринославщина),
- 127 Піша дивізія (Катеринославщина),
- 130 Піша дивізія (Харківщина).

Кінні дивізії.

- 7 Кінна дивізія (Волинь),
- 9 Кінна дивізія (Херсонщина),
- 10 Кінна дивізія (Харківщина),
- 12 Кінна дивізія (Поділля).

Разом з дивізіями перейшли усі гарматні частини, а також інженерні.

З цих військових частин, що їх Гетьманський Уряд дістав у спадок від попереднього Правительства, Генеральним Штабом було сформовано 16 піших дивізій і 4,5 кінних дивізій, що разом творило 8 армійських корпусів.

Волинський

I армійський корпус - 1 Піша дивізія - колишня 42 Піша дивізія
2 Піша дивізія - колишня українська дивізія корпусу гетьмана Скоропадського.

Подільський

II армійський корпус - 3 Піша дивізія - колишня 12 Піша дивізія
4 Піша дивізія - колишня 3 Стрілкова дивізія

Херсонський

III армійський корпус - 5 Піша дивізія - колишня 15 Піша дивізія
6 Піша дивізія - колишня 4 Стрілкова дивізія

Київський

IV армійський корпус - 7 Піша дивізія - колишня 33 Піша дивізія
8 Піша дивізія - колишня 11 Піша дивізія

Чернігівський

V армійський корпус - 9 Піша дивізія - колишня 83 Піша дивізія
10 Піша дивізія - колишня 78 Піша дивізія

Полтавський

VI армійський корпус - 11 Піша дивізія - колишня 65 Піша дивізія
12 Піша дивізія - колишня 9 Піша дивізія

Харківський

VII армійський корпус - 13 Піша дивізія - колишня 130 Піша дивізія
14 Піша дивізія - колишня 31 Піша дивізія

Катеринославський

VIII армійський корпус - 15 Піша дивізія - колишня 123 Піша дивізія
16 Піша дивізія - колишня 127 Піша дивізія

1 Чернігівська кінна дивізія - колишня 9 кінна дивізія - приділена до III армійського корпусу.

2 Волинська кінна дивізія - колишня 7 кінна дивізія - приділена до I армійського корпусу.

3 Подільська кінна дивізія - колишня 10 кінна дивізія - приділена до VII армійського корпусу.

4 Харківська кінна дивізія - колишня 12 кінна дивізія - приділена до II армійського корпусу.

Окрема Катеринославська кінна бригада - приділена до IV армійського корпусу.

У половині вересня 1918 р. був ухвалений Радою Міністрів за згодою Гетьмана, вже раніше вироблений план організації Української Армії. За цим планом територія України ділилася на 8 корпусних районів. У кожному районі територіально комплектувався армійський корпус, що носив назву своєї губернії. Кожен корпусний район ділився на дві дивізійні округи. Вищим військовим з'єднанням мирного часу був армійський корпус. Влада командирів корпусів розповсюджувалася у всіх відношеннях на всі військові частини, школи, суди, шпиталі та інші військові інституції, що знаходилися в районі розташування корпусу. Командири корпусів давали допомогу цивільній владі, необхідну для підтримання спокою в краю.

Кожний армійський корпус складався з:

2-х дивізій піхоти по 4 кінні полки чотирьохкурінного складу (восени 1918 р. по одному полку в дивізії було скасовано),

2-х бригад легкої артилерії по 3 полки,

1-ої бригади важкої артилерії по 3 полки,

1-го корпусного кінного полку,

1-го автопанцерного дивізіону в складі 4 відділів броневиків.

1-го радіотелеграфного дивізіону в складі 4 радіотелеграфних команд,

1-ої повітряної ескадри,

1-го інженерного куріня,

1-го понтонного куріня,

2-х сотень залізничників.

Кожна кінна дивізія складалася з:

2-х бригад кінноти по 2 полки чотирьохсотенного складу,

1-го полку кінної артилерії трьохбатарейного складу,

1-го відділу самокатчиків,

1-ої технічної команди,

Розвідного відділу.

Штаб армійського корпусу складався з таких осіб:

Командир Корпусу,

Начальник Штабу Корпусу,

Начальник мобілізаційного відділу,

Помічник начальника мобілізаційного відділу,

Старший осаул (ад'ютант) мобілізаційного відділу,

Помічник осаула мобілізаційного відділу,

Начальник відділу Генерального Штабу,

Старшина відділу Генерального Штабу Корпусу,

Начальник артилерії Корпусу,

Старшина для технічних і інструкторських справ при Начальнику

Артилерії Корпусу,

Інспектор технічних частин Корпусу він же Корпусний, інженер

Помічник інженера,

Начальник інженерного постачання Корпусу,

Помічник начальника інженерного постачання,
Начальник Осібного відділу Штабу Корпусу,
Помічник начальника Осібного відділу,
Начальник інспекторсько-господарського відділу,
Старший осавул Інспекторського відділу,
Помічник осавула інспекторського відділу,
Корпусний інтендант,
Корпусний лікар,
Корпусний геодезист.

Кожна піша дивізія складалася з 4 полків по 4 курені, але під осінь 1918 р. Військове Міністерство перейшло на трьохполкову систему з трьохкурівним складом, і в кожній дивізії було скасовано по одному полку.

Штаб дивізії складався з таких осіб:
Командир дивізії,
Помічник Командира дивізії,
Начальник Штабу дивізії,
Начальник Муштрово-мобілізаційного відділу,
Старший осавул по муштровій частині,
Старший осавул по мобілізаційній частині,
Начальник Інспекторської Частини,
Старшина для догляду зброї,
Дивізійний інтендант,
Дивізійний лікар,
Дивізійний Пан-Отець.

подаючи персональний склад армійських корпусів, обмежимося тільки до старшин, що займали вищі військові посади і старшин Генерального Штабу.

Військові терміни подаються відповідно до наказів Армії і Військової Офіції Української Держави.

І Волинський армійський корпус

Штаб корпусу - м. Житомир.
Командир корпусу - генштабу генеральний значковий Дядюша Сергій.
Начальник корпусу - генштабу полковник Кривенко.
Старший Осавул - генштабу військовий старшина Целіт.
Молодший Осавул - генштабу сотник Татаринців.
Старшина відділу Генерального Штабу корпусу - військовий старшина Куц Віктор.

Начальник артилерії Корпусу - генеральний хорунжий Синесків, а від 21.07.18 р. - генеральний значковий Пащенко Басиль.
Корпусний лікар - генеральний хорунжий Лінгарт.

І піша дивізія

Штаб дивізії - м. Житомир.
Начальник дивізії - генеральний хорунжий Левицький.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Слаболіцький Володимир.

Начальник Штабу - генштабу полковник Еверт.

Старший Осавул - генштабу військовий старшина Радіовський.

Дивізійний лікар - полковник Холево Олександр.

Полки:

(числа в дужках означають нумерацію полків після переходу дивізії на трьохполкову систему. Полки без номерів у дужках були скасовані).

1. (1) Луцький піший полк -

Командир полковник Душенко Михайло.

2. (2) Волинський піший полк -

Командир полковник Яворський Валентин.

3. (3) Брест-Литовський піший полк -

Командир полковник Ясенецький Михайло.

4. (4) Холмський піший полк -

Командир полковник Косович.

2 піша дивізія

Штаб дивізії м. Рівне.

Начальник дивізії - генштабу полковник Лишко.

Помічник - полковник Никонів Наум.

Начальник Штабу дивізії - генштабу військовий старшина Капустянський.

Старший осавул - генштабу сотник Купріанов.

Дивізійний лікар - полковник Даїн.

Полки:

5. (5) Кременецький піший полк -

Командир полковник Маєвський Володимир.

6. Звягельський піший полк -

Командир полковник Масалітинів Дмитро.

7. (6) Житомирський піший полк -

Командир полковник Шевченко Юрко.

8. Із'яславський піший полк -

М.В.О. Командир військовий старшина Порохівський Гнат.

Артилерія

1. Легка артилерійська бригада -

Командир полковник Тихонович Степан.

Полки:

1. Легкий артилерійський полк.

2. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Богомольний Володимир.

3. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Савицький Сергій.

2. Легка артилерійська бригада -

Командир генеральний хорунжий Орловський Микола

Полки:

4. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Брильов Олександр.
5. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Бегма Яків.
6. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Годилю-Годлевський Олександр.

1. Тяжка артилерійська бригада -
Командир генеральний хорунжий Альтфатер Дмитро
- Полки:

1. Тяжкий артилерійський полк -
Командир полковник Карпов Сергій.
2. Тяжкий артилерійський полк -
Командир полковник Куделинський Михайло.
1. Горний артилерійський полк -
Командир полковник Сарнавський Володимир

Кіннота

2 Волинська кінна дивізія

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Чеславський
Начальник Штабу - генштабу полковник Григорієв
Старший Осавул - генштабу сотник Петрів.

1 Кінна бригада -

Командир полковник Опатович Андрій

Полки:

5. Кингбурський кінний полк -
Командир полковник Перемякін Кость.
6. Ольвіопольський кінний полк -
Командир полковник Цвиленив Олександр.

2. Кінна бригада.

Командир бригади.

Полки:

7. Володимир-Волинський кінний полк -
Командир полковник Зубов Юрко.
8. Український кінний полк -
Командир полковник Конрад Віктор.
2. кінно-артилерійський полк -
Командир полковник Полянський Сергій.

II Подільський армійський корпус

Штаб корпусу - м. Винниця.

Командир корпусу - генштабу генеральний значковий Єрошевич П.

Начальник Штабу корпусу - генштабу генеральний хорунжий
Бортнівський Аватоль.

Начальник Артилерій корпусу - генеральний хорунжий Пащенко Іван.
Корпусний інженер полковник Виноградів.

Начальник Відділу Генерального Штабу корпусу - генштабу полковник Сідачов Володимир.

Старшина Відділу Генерального Штабу - генштабу сотник Снігурів.
Старший Осаул - генштабу військовий старшина Гуків Володимир.
Молодший Осаул - генштабу сотник Скорняків Юрко.
Корпусний Лікар - генеральний хорунжий Шипулінський.

3 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Вінниця.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Бончковський.
Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Білевич Осип.
Начальник Штабу дивізії - генштабу військовий старшина Худоліп.
Старший Осаул - генштабу сотник Доготар.
Дивізіійний лікар - полковник Знойко.

Полки:

9. (7) Проскурівський піший полк -
Командир полковник Вяземців Микола.
10. (8) Подільський піший полк -
Командир полковник Куявський Олександр.
11. (9) Вінницький піший полк -
Командир полковник Піотровський.
- 12 Могилівський піший полк -
Командир полковник Ізотов Сергій.

4 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Жмеринка.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Лебедів.
Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Поджіо Олександр.

Начальник Штабу дивізії - генштабу генеральний хорунжий Віцентій Павло.

Старший Осаул - генштабу сотник Колмаків.
Дивізіійний лікар - полковник Стецькевич.

Полки:

13. (10) Липовецький піший полк -
Командир полковник Хлистов.
14. (11) Уманський піший полк -
Командир полковник Галанчук Микола, а від 20.06. 18 р. -
полковник Багоцький Флор.
15. (12) Брацлавський піший полк -
Командир полковник Кривдин Пилип.
16. Бережанський піший полк -
Командир полковник Архангельський Іван.

Артилерія

Третя Легка артилерійська бригада -

Командир генеральний хорунжий Лунський Микола,
помічник - полковник Грибовський Роман.

Полки:

7. Легкий артилерійський полк
Командир полковник Русанов Аркадій.
 8. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Ідзьковський Іван.
 9. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Вікентій Олекса.
- Четверта Легка артилерійська бригада -
Командир генеральний хорунжий Мещеринов Павло,
помічник полковник Сахновський Леонід.

Полки:

10. Легкий артилерійський полк
Командир військовий старшина Казанців Орест.
 11. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Сварька Василь.
 12. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Андрій Дмитро.
- Друга Тяжка артилерійська бригада -
Командир полковник Рахмин Семен,
помічник - полковник Чулков Сергій.

Полки:

3. Тяжкий артилерійський полк -
Командир полковник Савивський Петро.
4. Тяжкий артилерійський полк -
Командир полковник П'яточенко Микола.
2. Горний артилерійський полк -
Командир полковник Матвій Володимир.

Кіннота

- Четверта Харківська кінна дивізія -
Начальник дивізії - генеральний хорунжий Барбович.
I Кінна бригада.

Командир бригади.

Полки:

13. Стародубський кінний полк -
Командир полковник Нестеровський Микола.
 14. Ахтирський кінний полк -
Командир полковник Єлчанінов Микола.
Друга кінна бригада -
Командир бригади генеральний хорунжий Єлчанінов Юрко.
- Полки:
15. Білгородський кінний полк -
Командир полковник Лермонтів Грицько.
 16. Вознесенський кінний полк -
Командир полковник Гончарів Михайло.

4 Кінно-артилерійський полк.

III Одеський армійський корпус

Штаб корпусу - м. Одеса.

Командир корпусу - генеральний значковий Колодій, а від 8.07.18 р.
- генеральний значковий Березовський.

Начальник Штабу - генштабу генеральний зорунжий Ізергін.

Начальник Артилерії корпусу - генеральний хорунжий Давидович.

Старший Осаул - генштабу старшина Молостів.

Молодший Осаул - генштабу військовий старшина Ізергін Михайло.

Корпусний лікар - генеральний хорунжий Кандиба Василь.

П'ята піша дивізія

Штаб дивізії - м. Одеса.

Начальник дивізії - генштабу генеральний хорунжий Кірпотенко
Сергій.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Шолп Олександр.

Начальник Штабу.

Старший Осаул - генштабу військовий старшина Якименко.

Дивізійний лікар - полковник Подільський.

Полки:

17. (13) Тираспольський піший полк -

Командир полковник Дадевич-Заноза Євген, а від 17.08.18 р. -
полковник Голубенко Олекса.

18. (14) Поморський піший полк -

Командир полковник Абрамович.

19. (15) Одеський піший полк -

Командир полковник Юр'ів Сергій.

20. Дніпровський піший полк -

Командир полковник Удовиченко Михайло.

Шоста піша дивізія

Штаб дивізії - м. Одеса.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Купчинський.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Богаєвський
Павло.

Начальник Штабу - генштабу військовий старшина Кременецький.

Старший Осаул - генштабу сотник Козубський Олександр.

Дивізійний лікар - полковник Пархоменко.

Полки:

21. (16) Єлисаветградський піший полк -

Командир полковник Лихачів Василь.

22. (17) Олександрійський піший полк -

Командир полковник Козубек Павло.

23. (18) Запорозький піший полк -

Командир полковник Терлецький Борис.

24. Херсонський піший полк -
Командир полковник Кущинський Микола.
Артилерія.

5 Легка артилерійська бригада -
Командир полковник Зольнер Герман,
помічник - полковник Безкороваїв Юрко.

Полки:

13. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Добровольський Володимир.

14. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Столбовський Ростислав.

15. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Сутковий Грицько.

6. Легка артилерійська бригада -
Командир генеральний хорунжий Іванів Євграф.
Полки:

16. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Родович Михайло.

17. Легкий артилерійський полк -
Командир військовий старшина Чернобаїв Микола.

18. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Сухотін Всеволод.

3. Тяжка артилерійська бригада -
Командир полковник Динників Павло.
Полки:

5. Тяжкий артилерійський полк -
Командир військовий старшина Лейбін Олександр.

6. Тяжкий артилерійський полк -
Командир полковник Іляевич Євген.

3. Горний артилерійський полк -
Командир полковник Маккавейський Петро.
Кіннота

1 Чернігівська кінна дивізія.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Бискупський.

Начальник Штабу дивізії - генштабу генеральний хорунжий Петерс

Кость.

1 кінна бригада -

Командир полковник Поплавський Флоріан.

Полки: .

2 Чугуєвський кінний полк -

Командир полковник Геништа Володимир.

4. Ізюмський кінний полк -

Командир полковник Зененко Олександр.

2 Кінна бригада -

Командир полковник Каратієв Михайло.

Полки: .

17. Чернігівський кінний полк -
Командир полковник Бузінов Михайло.
19. Сумський кінний полк -
Командир полковник Яненко Володимир.
- I кінно-артилерійський полк -
Командир полковник Матвіїв.

IV Київський армійський корпус

Штаб корпусу - м. Київ.

Командир корпусу - генеральний хорунжий Мартинюк Ілько, а від 7.09.1918 р. - генеральний хорунжий Волховський Михайло.

Начальник Штабу - генштабу генеральний хорунжий Панченко-Криворотенко Павло, а від 12.10.1918 р. - генштабу генеральний хорунжий Заболотний.

Начальник Артилерії Корпусу - генеральний хорунжий Лукашевич.

Старшина Відділу Генерального Штабу - генштабу сотник Салімон-Свєтебний Степан.

Старший Осаул - генштабу сотник Дехтярів.

Молодший Осаул - генштабу сотник Терлецький.

Корпусний лікар - генеральний хорунжий Галін.

7 піша дивізія (колишня 33 піша дивізія)

Штаб дивізії - м. Київ.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Волховський Михайло, а від 7.09.1918 р. - генеральний значковий Федяй.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Ясників Микола.

Начальник Штабу.

Старший Осаул - генштабу військовий старшина Матюшків.

Дивізійний лікар - генеральний хорунжий Бельдюгин Михайло.

Полки: .

25. (19) Овруцький піший полк -
Командир полковник Кисилів Володимир.
26. (20) Радомишльський піший полк -
Командир полковник Ассієв Антон.
27. Корсунський піший полк.
28. (21) Сквирський піший полк.

8 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Черкаси.

Начальник дивізії - генштабу генеральний хорунжий Острявський, а від 12.10.1918 р. - генеральний хорунжий Біліма-Колосовський.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Рябаків Іван.

Начальник Штабу.

Старший Осаул - генштабу військовий старшина Аракин.

Дивізійний лікар - полковник Ридель.

Полки:

29. Васильківський піший полк -
Командир полковник Зякин В'ячеслав.
30. (22) Кавівський піший полк -
Командир полковник Хижняк Іван.
31. (23) Черкаський піший полк -
Командир полковник Сікевич Володимир.
32. (24) Чигиринський піший полк -
Командир полковник Богаєвський Іван.
- Артилерія.
Сьома Легка артилерійська бригада -
Командир полковник Демянович Борис.
Полки:
19. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Сиромятніков Іполіт.
20. Легкий артилерійський полк.
21. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Савицький Володимир
Восьма Легка артилерійська бригада -
Командир генеральний хорунжий Остронський Леонід,
помічник полковник Заремба-Гвоздяцький Арістарх.
Полки:
22. Легкий артилерійський полк -
Командир генеральний хорунжий Дмитріїв Микола.
23. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Абаза Віктор.
24. Легкий артилерійський полк -
Командир полковник Закревський Павло.
Четверта Тяжка артилерійська бригада -
Командир генеральний значковий Романовський Микола.
Полки:
7. Тяжкий артилерійський полк.
8. Тяжкий артилерійський полк -
Командир полковник Болговський Євген.
4. Горний артилерійський полк -
Командир полковник Гоцицький Микола.
- Кіннота.
Окрема Катеринославська кінна бригада
Начальник бригади генеральний хорунжий Ляницький
Полки:
1. Бугський кінний полк (м. Біла Церква) -
Командир полковник Білогрудов Сергій.
3. Київський кінний полк (м. Васильків) -
Командир полковник Сухин Володимир.
- У Чернігівський армійський корпус
Штаб корпусу - м. Чернігів.

Командир корпусу - генштабу генеральний хорунжий Дорожкевич.
Начальник Штабу корпусу - генштабу генеральний хорунжий
Котельників.

Старший Осаул - генштабу генеральний військовий старшина Ентель
Володимир.

Начальник Відділу Генерального Штабу - генштабу полковник
Мар'юшкин Олександр.

Начальник Артилерії Корпусу - генеральний значковий Деревицький.

Начальник Осібного відділу - полковник Шевельов Ніканор.

Інструктор артилерії - генеральний хорунжий Годлевський Микола.

Корпусний лікар - генеральний хорунжий Дзбановський.

9 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Чернігів.

Начальник дивізії - генеральний значковий Стефанович-Стасенко.

Помічник - генеральний хорунжий Даценко Іван.

Начальник Штабу - генштабу військовий старшина Вольський.

Начальник Інспекторської частини - сотник Ямчук.

Начальник Муштрово-мобілізаційного відділу - сотник Бендер Левко.

Старший Осаул муштрової частини - сотник Бадзін.

Старший Осаул мобілізаційної частини - значковий Янів Микола.

Дивізійний інтендант - полковник Штрейман.

Дивізійний лікар - полковник Ашурків.

Полки:

33. (25) Чернігівський піший полк -

Командир полковник Ясновський Левко.

34. (26) Козелецький піший полк -

Командир полковник Шеремет Ніканор.

35. (27) Ніжинський піший полк -

Командир полковник Миклашевський Михайло.

36. Батуринський піший полк.

10 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Прилуки.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Безкровний.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Ісаїв Іван, а від
30.09.1918 р. генеральний хорунжий Фостіків Петро.

Начальник Штабу дивізії - генштабу полковник Вольський Михайло.

Старший Осаул - генштабу військовий старшина Остапенко.

Полки:

37. (28) Стародубський піший полк -

Командир полковник Яковлів Василь.

38. Глухівський піший полк.

39. (29) Борзенський піший полк -

Командир полковник Холін Петро.

40. (30) Козотопський піший полк -

Командир полковник Ляцкорокський Яків.

Артилерія

Дев'ята легка артилерійська бригада.

Командир генеральний хорунжий Свесарів Хведір,
помічник полковник Островський Євген.

Полки:

25. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Ахматов Кость.

26. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Голіков Клімент.

27. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Сакович Євген

Десята Легка артилерійська бригада -

Командир бригади полковник Базаліський Сергій.

Полки:

28. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Здоренко Павло.

29. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Поляков Олександр.

30. Легкий артилерійський полк -

Командир військовий старшина Чернивецький Михайло.

П'ята тяжка артилерійська бригада -

Командир полковник Зайців Микола.

Полки:

9. Тяжкий артилерійський полк -

Командир полковник Батурський.

10. Тяжкий артилерійський полк -

Командир полковник Дергач Петро.

5. Горний артилерійський полк -

Командир полковник Харкевич Микола.

Кіннота.

20 Павлоградський кінний полк (м. Чернігів) -

Командир полковник Булах Олександр

VI Полтавський армійський корпус.

Штаб корпусу - м. Полтава.

Командир корпусу - генштабу генеральний хорунжий Осецький, а від
6.06.18 р. - генштабу генеральний хорунжий Слюсаренко.

Начальник Штабу корпусу - генштабу генеральний хорунжий Пулевич
Веньямін, а від 17.08.1918 р. - генштабу генеральний хорунжий Гембачів
Володимир.

Начальник артилерії корпусу - генеральний хорунжий Пащенко Євген,
а від 30.09.18 р. - генеральний значковий Зелінський Віктор.

Інструктор Артилерії - Федорів Борис.

Старший Осаул - генштабу військовий старшина Нікітін Євген.

Начальник Відділу Генерального Штабу - генштабу полковник
Воскобойників Микола.

Старшина Відділу Генерального Штабу - сотник Чабанівський .
Корпусний лікар - генеральний хорунжий Александрович.

11 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Полтава.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Омелянович-Павленко
Михайло.

Помічник - генеральний хорунжий Сталь Герман.

Начальник Штабу - генштабу військовий старшина Рак.

Молодший Осаул - генштабу сотник Зеленецький.

Дивізійний лікар - Чоботарів.

Полки:

41. (31) Роменський піший полк -

Командир полковник Козуменко-Гвоздєвич Інокентій.

42. (32) Сумський піший полк -

Командир полковник Базильський Гаврило.

43. Гайворонський піший полк -

Командир полковник Пузицький Антін.

44. (33) Охтирський піший полк -

Командир полковник Іваницький Федір.

12 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Лубни.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Александрович.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Ростковський
Юрко.

Начальник Штабу дивізії - генштабу полковник Петрів.

Начальник постачання - полковник Фрост Олександр.

Старший Осаул, приділений до генштабу - сотник Щербаків.

Дивізійний лікар - полковник Карпенко.

Полки:

45. (34) Лубенський піший полк -

Командир полковник Дробневський Дмитро.

46. Миргородський піший полк.

47. (35) Кременчуцький піший полк -

Командир полковник Мурашко Порфірій.

Артилерія

11 легка артилерійська бригада -

Командир бригади Пащенко Євген,
помічник полковник Навроцький Володимир.

Полки:

31. Легкий артилерійський полк -

Командир військовий старшина Свішників Федір.

32. Легкий артилерійський полк -

Командир військовий старшина Данилевський Іван.

33. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Клименко Павло

Дванадцята Легка артилерійська бригада -

Командир бригади генеральний хорунжий Дукіян Іван.

Полки:

34. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Василевко Борис.

35. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Кирей Іван.

36. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Горленко Євген

Шоста Тяжка артилерійська бригада -

Командир генеральний хорунжий Богасевський Левко,
помічник - генеральний хорунжий Кондратовський Федір.

Полки:

11. Тяжкий артилерійський полк -

Командир полковник Толкушкин Сергій

12. Тяжкий артилерійський полк -

Командир військовий старшина Тальвінський Михайло.

6. Горний артилерійський полк -

Командир військовий старшина Неїло Борис.

VII Харківський армійський корпус.

Штаб корпусу - м. Харків.

Командир корпусу - генеральний хорунжий Вовкобой, а від
28.10.1918 р. - генштабу генеральний хорунжий Лігнау Слекандр.

Начальник Штабу корпусу - генштабу генеральний хорунжий Рябинин,
а від 12.10.1918 р. - генштабу генеральний хорунжий Панченко-
Криворотенко.

Старший Осаул - генштабу сотник Куницький Осип.

Молодший Осаул - генштабу військовий старшина Максимович.

Начальник Артилерії корпусу - генеральний хорунжий Добровольський.

Інструктор артилерії - полковник Буянович Михайло.

13 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Харків.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Даценко Іван, а від
2.07.1918 р. - генеральний хорунжий Білінський Олександр.

Помічник - генеральний хорунжий Жданів Микола.

Начальник Штабу.

Старший Осаул - генштабу сотник Стецький.

Дивізійний лікар - поковник Півницький.

Полки:

49. (37) Бірючський піший полк -

Командир генеральний хорунжий Фостіков Петро, а від
30.09.1918 р. - Воскресенський Павло.

50. (38) Куп'янський піший полк -

Командир полковник Пана-Федорів.

51. Старобільський піший полк -

Командир полковник Стояненко Матвій.

52. (39) Славяно-Сербський піший полк

полковник Гавський Ксенофонт

14 піша дивізія

Штаб дивізії - м.Бахмут.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Федій, від 14.09.1918 р.

- генеральний хорунжий Білима-Колосовський Семен, а від 12.10.1918 р.

- генеральний хорунжий Жнов.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Кованько Василь.

Начальник Штабу дивізії - військовий старшина Красовський.

Старший Осаул - генштабу сотник Біличенко.

Дивізіійний лікар - полковник Фіногенів Микола.

Полки:

53. (40) Харківський піший полк -

Командир полковник Скулішевський Павло.

54. (41) Корочанський піший полк -

Командир полковник Гоєрд Микола.

55. Балканський піший полк -

Командир полковник Трембач Павло.

56. (42) Ізюмський піший полк -

Командир полковник Волошин-Петріченко Микола.

Артилерія

Тринадцята легка артилерійська бригада -

Командир генеральний хорунжий Бенуа Олександр

Полки:

37. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Чашинський Павло.

38. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Власенко Сергій.

39. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Сварика Василь.

Чотирнадцята легка артилерійська бригада -

Командир генеральний хорунжий Телешов Ігор.

Полки:

40. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Башинський Еспер.

41. Легкий артилерійський полк -

Командир військовий старшина Волчанський Микола.

42. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Миткевич-Волчанський Дмитро

Сьома тяжка артилерійська бригада -

Командир генеральний хорунжий Лахтіонов Володимир,
помічник - полковник Чижиков Хведір.

Полки:

13. Тяжкий артилерійський полк -
Командир полковник Морович Олександр
14. Тяжкий артилерійський полк -
Командир полковник Тимофій Михайло.
7. Горний артилерійський полк -
Командир полковник Валіцький Кость.

Кіннота

3 Подільська кінна дивізія

Начальник дивізії - генштабу генеральний хорунжий Кульжинський Сергій.

Начальник Штабу - генштабу військовий старшина Каршинський.

Старший Осаул - генштабу сотник Слезкин.

Перша кінна бригада -

Командир генеральний хорунжий Кисляца Володимир.

Полки:

- 9 Тираспольський кінний полк -
Командир полковник Ставрока Микола.
- 10 Новгородсіверський кінний полк -
Командир

Друга кінна бригада

Командир полковник Емануель Олександр.

- 11 Одеський кінний полк -
Командир полковник Козаків Микола.
- 12 Полтавський кінний полк -
Командир полковник Левицький Борис.

VIII Катеринославський армійський корпус

Штаб корпусу - м. Катеринослав.

Командир корпусу - генеральний хорунжий Васильченко Гнат.

Начальник Штабу - генштабу генеральний хорунжий Кислий.

Старший Осаул - генштабу військовий старшина Монаків.

Начальник Осібного відділу - полковник Болошинів Іполіт.

Начальник Відділу генерального Штабу - корпусу генштабу полковник

Калинин Іван.

Старшини: генштабу військовий старшина Галкин Володимир;

генштабу військовий старшина Вельтіцев Олександр.

Начальник Артилерії корпусу - у генеральний хорунжий Жуків.

Інструктор Артилерії - військовий старшина Лютомський Олександр.

Корпусний лікар - генеральний хорунжий Сорочинський.

15 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Катеринослав.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Ясників, а від 27.06.1918 р. - генеральний хорунжий Діденко.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Терлецький Олександр.

Начальник Штабу.

Старший Осаул - генштабу військовий старшина Левицький.

Дивізійний лікар - полковник Анжельсон.

Полки:

57. (43) Катеринославський піший полк -

Командир полковник Бутенко Дмитро.

58. (44) Січевий піший полк -

Командир полковник Дячків Павло.

59. Мелітопольський піший полк.

60. (45) Бердянський піший полк -

Командир полковник Зюзин Федір.

16 піша дивізія

Штаб дивізії - м. Павлоград.

Начальник дивізії - генштабу генеральний хорунжий Левицький, а від 27.06.1918 р. - генеральний хорунжий Свірчевський; а від 29.10.1918 р. - генеральний значковий Петренко Петро.

Помічник начальника дивізії - генеральний хорунжий Лотоцький Яків.

Начальник Штабу - генштабу військовий старшина Стадлер.

Старший Осаул - генштабу сотник Танський.

Дивізійний лікар - полковник Ридель Микола.

Полки:

61. Павлоградський піший полк.

62. (46) Бахмутський піший полк -

Командир полковник Каперинінов Леонід.

63. (47) Олександрівський піший полк -

Командир полковник Галат Олександр.

64. (48) Маріупольський піший полк -

Командир полковник Неменуций Михайло.

Артилерія

П'ятнадцята легка артилерійська бригада -

Командир генеральний хорунжий Бенескул Тіт,

помічник полковник Васильів Михайло.

Полки:

43. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Гончарів Михайло.

44. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Пантеліїв Павло.

45. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Лебединський В'ячеслав

Шістнадцята легка артилерійська бригада -

Командир полковник Левковець Володимир.

46. Легкий артилерійський полк -

Командир полковник Кованько Леонід.

47. Легкий артилерійський полк.
 48. Легкий артилерійський полк -
 Командир полковник Грейц Василь.
 Восьма тяжка артилерійська бригада -
 Командир полковник Попов Володимир.
 15. Тяжкий артилерійський полк -
 Командир полковник Ціцеров Олександр.
 16. Тяжкий артилерійський полк -
 Командир полковник Андріїв Леонід.
 Восьмий Горний артилерійський полк -
 Командир полковник Рогоза Олекса.

Кіннота

- 18 Новоросійський кінний полк -
 Командир полковник Гусів Іван

Окрема Сердюцька дивізія

Штаб дивізії - м. Київ.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Клименко.

Начальник Штабу - генштабу генеральний хорунжий Гамченко Євген.

Старший Осаул - генштабу старший старшина Левчук Петро.

Дивізійний інтендант - полковник Осипів.

Полки:

1. Сердюцький піший полк -
 Командир полковник Богатів.
2. Сердюцький піший полк -
 Командир полковник Верниковський .
3. Сердюцький піший полк -
 Командир полковник Бондарчук.
4. Сердюцький піший полк -
 Командир полковник Басенко

Артилерія

Сердюцький гарматний полк -

Командир полковник Гринченко, а від 10.08. 18 полковник Афанасійв

Кіннота

Сердюцький Лубенський кінний полк -

Командир полковник Омельянович-Павленко Іван.

Окрема інженерна сотня -

Командир військовий старшина Пустовойтенко.

Сердюцька дивізія була розташована у Києві і становила гвардію Гетьмана. 5 липня 1918 р. розпочалося покликання рекрутів для цієї дивізії. У хліборобській державі, що нею була Україна, в сердюки були покликані молоді хлопці виключно з хліборобських родин, насамперед, охотники віком у 18-25 років, а далі рекрути призову 1899 р. Набір дав 5.000 дуже гарного контингенту. Протягом трьох місяців муштрованого навчання, дивізія сердюків переродилася в дуже дисципліновану і карну частину. У

кінці вересня місяця кияни вже любувалися стрункими рядами сердюків на урочистих парадах українського війська.

Окрім Сердюцької дивізії, яка становила Гвардію Гетьмана, при Штабі Гетьмана був сформований спеціальний військовий відділ, що носив назву "Власний Конвой ЯВП. Гетьмана". Командиром конвою був генеральний хорунжий Устимович Микола, який мав ще двох помічників, осаула і начальника зв'язку.

Конвой мав ще дві піші сотні і одну кінно-кулеметну.

У піших сотнях було 2 сотенних, 4 півсотенних і 8 молодших старшин, крім того 30 старшин для варті в будинку Гетьмана.

Муштрових козаків 430

Немуштрових 158

Хор сурмачів 30

Кінно-кулеметна сотня, крім, командира мала 2 півсотенних, 3 молодших старшин і 115 козаків. Обслуговували 6 кулеметів "Максіма".

Окрема Запорозька дивізія

Штаб дивізії - м. Білокуракино на Старобільщині.

Начальник дивізії - генеральний хорунжий Натієв, а від 1.07.1918 р. - генеральний хорунжий Бочковський.

Начальник Штабу - військовий старшина Вержбіцький, а пізніше генштабу полковник Церетелі.

Старший Осаул - генштабу сотник Стефанів.

Молодший Осаул - генштабу сотник Ляшко.

Полки:

1. Запорозький ім. Гетьмана Петра Дорошенка піший полк -

Командир військовий старшина Загородський Олександр.

2. Запорозький піший полк -

Командир полковник Болбочан Петро.

3. Гайдамацький піший полк -

Командир полковник Сільванський.

4. Запорозький імені Гетьмана Богдана Хмельницького піший полк

- Командир полковник Шаповал Олександр, а від липня 1918 р. - військовий старшина Любницький.

Артилерія

1. Запорозький гарматний полк -

Командир полковник Парфен'їв.

Окремий Запорозький кінно-гірний дивізіон -

Командир полковник Алмазів.

Кіннота

1. Запорозький імені Костя Гордієнка кінний полк -

Командир генштабу полковник Петрів Всеволод, а від липня 1918 р. - полковник Пиродьмо.

1. Запорозький інженерний полк -

Командир полковник Козьма Олександр.

Запорозька дивізія складалася виключно з добровольців і мала в своєму складі до 6.000 чоловік. Своє існування провадила ще з революційних часів 1907 р. і Центральної Ради.

Вона брала участь у всіх визвольних змаганнях і на той час стояла на демаркаційній лінії і охороняла північні кордони України. Три піших полки і один кінний стояли на Старобільщині Харківської губернії, а один полк - на Чернігівщині, в районі м. Стародуба. 1-й Дорошенківський полк займав відтинки від границі Всеукраїнського Війська Донського до Білолуцька, 4-й Богданівський полк від Білолуцька до міста Ровеньки і 3-й гайдамацький полк від м. Ровеньки до села Білий Колодязь. Лінія фронту тягнулася на 80 верст. 2-й Запорозький полк на Чернігівщині займав відтинки від ріки Десни, вище Новгород-Сіверська, до міста Стародуба. Лінія фронту простягалася на 60 верст.

1 Український армійський авіо-отряд -

Командир сотник Єгоров.

1 Стрілецька Козацька дивізія (Сірожупанна)

Штаб дивізії - м. Конотоп.

Начальник дивізії - генштабу військовий хорунжий Сокира-Яхонтів, а від 24.09.1918 р. - генеральний хорунжий Васильєв-Чечель, помічник - полковник Пещанський.

Начальник Штабу - генштабу генеральний хорунжий Пюотковський.

Старший Осаул - сотник Пилипенко.

Полки:

1 Козацький піший полк -

Командир полковник Голятовський.

2 Козацький піший полк -

Командир полковник Локощенко.

3 Козацький піший полк -

Командир полковник Мазуренко.

4 Козацький піший полк -

Командир полковник Гудима.

Артилерія

1 Козацький гарматний полк.

Інженерна сотня.

1 Козацька Стрілецька дивізія була сформована в Австро-Угорщині з колишніх полонених українців російської армії. По приїзді в Україну в серпні 1918 р. у кількості 140 старшин та 5000 козаків була розташована в районі міста Конотоша на демаркаційній лінії. 1-й козацький піший полк і гарматний полк стояли в місті Алтинівка. 2-й піший полк у м. Крелевець. 3-й піший полк і Штаб дивізії - в Конотопі. 4-й піший полк в м. Короп.

По приїзді на демаркаційну лінію більшість козаків була здемобілізована, залишилися тільки кадри в кількості 600 чоловік.

Окремий Загін Січових Стрільців

Штаб - м. Біла Церква.

Командир - полковник Коновалець.

Окремий Загін Низових Козаків

Штаб м. - Могилів.

Помічник - полковник Кирієнко.

Чорноморський Кіш (на правах окремої бригади)

Штаб Кошу - м. Бердичів.

Командир полковник Блохин, а потім полковник Легін.

Окрема Кримська бригада

Командир - генеральний хорунжий Поджіо.

Скасвана Військовим Міністерством 29 липня 1918 р.

Окремий Загін Січових Стрільців був у вересні 1918 р. зформований у м. Білій Церкві. З галичан колишніх Українських січових Стрільців, що перебували в Україні, діставшись у свій час до російського полону. Тому Загін Січових Стрільців поза Запорозжцями був найбільш національно-свідомою частиною Українського війська.

Загін складався з двох піших куренів у кількості 59 старшин і 1187 стрільців. Формуючи Загін Січових Стрільців Уряд мав на думці протиставити їх, як національну частину російській іреденті, що могла загрожувати Києву.

Авіація

Генеральний Штаб особливу увагу звертав на організацію військової авіації, згідно вимогам останньої військово-авіаційної техніки і досвіду Великої війни. На чолі Авіації стояло Управління інспектора Повітряної Флоти, яким керував інспектор Повітряної Флоти хорунжий Наконечний.

Було утворено три авіаційні групи в Києві, Одесі і Харкові, дві групи повітроплавних бальонів, одну окрему ескадру важких літаків. Натомість в Києві була відкрита Авіаційна школа. Авіаційна група ділилася на три авіаційні дивізіони, а кожний дивізіон ділився на три авіаційних загони. Кожна авіаційна група мала свій авіаційний парк, а Повітроплавна група повітроплавний парк. При парках були аеромайстерні. На жаль, даних щодо фактичного стану авіації в гетьманській армії немає у нас. Натомість відомо, що військова авіація утримувала комунікацію на лінії Київ-Берлін.

Армійська артилерія

1 бригада армійської артилерії.

Командир генеральний хорунжий Шель Адольф

Полки:

2 армійський артилерійський полк -

Командир військовий старшина Русіян Дмитро.

3 армійський артилерійський полк -

Командир полковник Василенко Павло.

4 армійський артилерійський полк -

Командир полковник Білий Леонід.

- 2 бригада армійської артилерії -
 Командир генеральний хорунжий Калачевський Олександр.
- 5 армійський артилерійський полк -
 Командир полковник Жандр Микола.
- 6 армійський артилерійський полк -
 Командир полковник Колшаков Валеріан.
- 7 армійський артилерійський полк -
 Командир полковник Мельницький Володимир.
- 1 Протиповітроплавний артилерійський полк -
 Командир Командир військовий старшина Тарновський Василь.
- Запасові Кінні полки
- 1 Запасовий кінний полк - Командир - полковник Дараган,
 комплектував 1 Чернігівську кінну дивізію і окрему Катеринославську
 кінну бригаду.
- 2 Запасовий кінний полк - Командир полковник Попов, комплек-
 тував 2 Волинську кінну дивізію і Сердюцький Лубенський кінний полк.
- 3 Запасовий кінний полк, комплектував 3 Подільську кінну дивізію і
 18 Новоросійський кінний полк.
- 4 Запасовий кінний полк, комплектував 4 Харківську кінну дивізію і
 20 Павлоградський кінний полк.

Окремий корпус кордонної охорони

Штаб корпусу - м. Київ.

Командир корпусу - генштабу генеральний хорунжий Байков.

Помічник генштабу - генеральний хорунжий Іванів Володимир.

Начальник Штабу - генштабу генеральний хорунжий Протазанов.

Бригади:

1. Волинська корпусна бригада.
2. Подільська корпусна бригада.
3. Херсонська корпусна бригада.
4. Чорноморська корпусна бригада.
5. Чорноморська кордонна бригада.
6. Чорноморська кордонна бригада.
7. Хоперська кордонна бригада.
8. Озівська кордонна бригада.
9. Курська кордонна бригада.

Кожна бригада ділилася на відділи.

Крім перелічених формацій в українську армію входили ще такі
 додаткові частини:

Кінний полк Генерального Штабу (проект).

2 курені понтонерів.

3 самостійні бригади важкої артилерії.

Залізнична бригада з 4-х куренів.

9 Інспектур кінного ремонту.

8 ремонтних депо.

На осінь 1918 р. були в готовності до прийому рекрутів:

19 піших дивізій.

16 бригад легкої артилерії.

8 бригад важкої артилерії.

2 бригади армійської артилерії.

3 окремих гарматних полки.

4 кінних дивізій.

1 кінна бригада.

4 окремих кінних полки.

(Загалом кадри Української Армії разом з комендантськими й охоронними сотнями налічували 85.000 вояків).

Комплект армії мирного часу налічував 175 генералів, 14.930 штаб- і обер-старшин, 2975 військових урядовців, 291.221 підстаршин і козаків і 63.081 коней. Одних старшин генерального штабу було в армії 500 чоловік.

Матеріальна сторона армії була забезпечена на 6 місяців. Уніформа для армії ще не була устійнена, працювали над її проектами визначні місцецькі сили. Натомість установлено нові військові рагги, що були скасовані попереднім Урядом.

Підстаршинські: ройовий, чотовий, бунчужний.

Обер-старшинські: хорунжий, значковий, сотник.

Штаб-старшинські: військовий старшина, полковник.

Генеральські: генеральний хорунжий, генеральний значковий, генеральний бунчужний.

Рівно ж були установлені для армії нові відзнаки походного (польового) зразку.

Підстаршини носили відзнаки на погонах захисного кольору.

Ройовий - пасочок темно-зеленого кольору навколо пагону.

Чотовий - такий же пасочок з одним поздовжнім посередині.

Бунчужний - такий же з одним поперечним вказу.

Старшини носили на таких же погонах:

Хорунжий - один просвіт.

Значковий - один просвіт і одна зірка.

Сотник - один просвіт і дві зірки.

Військовий Старшина - два просвіти і одна зірка.

Полковник - два просвіти і дві зірки.

Генеральний Хорунжий - широкий просвіт зигзагом.

Генеральний Значковий - широкий просвіт зигзагом і одна зірка.

Генеральний Бунчужний - широкий просвіт зигзагом і дві зірки.

На шапку була встановлена відзнака в формі круглої розетки з жовтого металу з тризубом на блакитному полі.

Крім походних відзнак, були ще відзнаки парадні (гальові) зі срібних жгутів з позументами, що взорувалися на німецьких відзнаках.

20 липня було встановлено військову присягу, по якій всі військові службовці були заприсяжені.

"Обіцяю їй присягаю Всемогучим Богом і святим Євангелієм, що буду служити, не жалючі свого життя, вірно і щиро аж до останньої краплі крові Українській Державі і Ясновельможному Гетьманові, Верховному Вождеві Української Армії і Флоту.

Я буду ставити у всіх випадках якнайбільший опір ворогам Української Держави й свято берегти доручену мені службову таємницю і слухати без застережень усіх наказів для потреби служби й Держави, совісно виконувати всі мої обов'язки й нічого задля власної користі не робити такого, що перечило б моїй службі й присязі.

Я ніколи не покину своєї частини й свого прапору і у всіх випадках буду поводитися, як личить чесному, вірному, совісному, хороброму й свідомому офіцерові або воякові. Хай мені в цім Бог допоможе! На закінчення цілую св. Письмо і Хрест свого Спасителя. Амінь".

Формування армійських корпусів провадилось досить успішно і в середині літа 1918 р. у корпусах старшинські і підстаршинські кадри були сформовані цілком, а вояцькі кадри доходили до 16% основних скорочених штатів.

Найголовнішою перепоною в формуванні армії був брак помешкань, бо більшість касарень була знищена війною або більшовиками, натомість придатні касарні на той час були зайняті німецьким і австрійським військом. Призові Комісії затигували з підлом майна (одягу і зброї), а тяжке фінансове положення краю не дозволяло організувати закуп коней для армії.

Призов рекрутів мав відбутися 15 листопада 1918 р. і 1-го березня 1919 р. Перший набір мав охопити 85.000 новобранців. З них 35.585 пішло на укомплектування 4,5 кінних дивізій з їхньою артилерією, запасових кінних полків, радіотелеграфних дивізіонів і броневих дивізіонів.

Так що з днем 15 листопада 1918 р. усі кінні дивізії, а також автопанцерні і радіотелеграфні дивізіони мали б повний комплект мирного складу, натомість дивізійна кінна артилерія - 25% мирного складу.

6.600 рекрутів призначалося на укомплектування окремого корпусу кордонної охорони.

Піші полки отримували 49.415 рекрутів. Насамперед поповнювалися до мирного стану усі спеціальні команди в полках. Навчальна сотня, кулеметна сотня, сотня зв'язку і піша та кінна розвідка. Немущрова сотня отримувала 50% свого складу. Мущрова сотня діставала по 48 чоловік.

На 1 березня мало бути покликано 79.000 рекрутів. З них на укомплектування корпусної кінноти, дивізійної артилерії й окремого корпусу кордонної охорони до повного штату мирного часу призначалося 26.977 рекрутів.

Для технічних частин - 2023 чоловік.

Морська піхота - 2000 чоловік.

Морська піхота з цього контингенту отримувала 48.000 чоловік. Таким чином, з другим призовом кожна сотня пішого полку мала б у собі 128 козаків.

Після одного місяця муштрових навчань відпали б недостаючі 50% немустрових козаків (писарів, музикантів, ординарців, ремісників). У сотнях залишилося б по 110 муштрових козаків. Решта комплекту (близько 100.000 рекрутів) мала бути покликана пізніше. Так само в два терміни мав бути здійснений кінський ремонт.

15.654 коні - на 1 січня 1919 р.

6.344 коні - на 1 квітня 1919 р.

Решта коней (41.000) мала комплектуватися ступнево.

Величезні бази артилерійського та інтендантського майна, що залишилися після демобілізації російського фронту, мали надовго вистачити Українській Армії. Натомість Військовим Міністерством робилися кроки до розбудови власного військового промислу, що його Україна, дякуючи централістичним тенденціям Російського Уряду, була позбавлена.

На 1 листопада теоретична підготовка була закінчена. Населення зустрічало всі заходи, спрямовані до покликання рекрутів з розумінням справи.

Новобранців здорових в фізичному і моральному відношенні було понад 300.000. Отже, робота Військового Міністерства і всіх його Управ змагала як до найшвидшого забезпечення України власною збройною силою.

З моментом покликання новобранців і відповідного їх вишколення, для України не страшний вже був ані зовнішній большевицький мілітаризм, ані внутрішні ворохобії, інспіровані комуністами. Це ж рівно добре розуміли і керівники повстання проти Уряду Гетьмана і тому спішилися з його організацією, зваючи, що з моментом поповнення кадрів гетьманської армії рекрутами втрачалися надії на успіх їхніх замірів. Але в цьому допомогли їм німці, відкладаючи термін покликання з 15 листопада 1918 р. на 1 грудня, чим поставили гетьманське Правительство, при наявності роботи організаторів повстання, перед катастрофою. Єдиним рятунком було тоді не рахуватися вже з німцями і їхніми заборонами, але цей момент власне дав перевагу російським тенденціям, що не звернуло вже нашої історії зі шляху катастрофи. Закінчуючи свій короткий схематичний нарис історії організації збройних сил Гетьманської Держави 1918 р. подаю прощальний наказ Військового Міністра генерального бунчужного Рогози, що завершує його працю по побудові мілітарної сили України і що був властиво лебединою піснею самої Гетьманської армії.

**НАКАЗ
ВІЙСЬКОВИЙ І МОРСЬКИЙ ОФІЦІ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

З оригіналом згідно:
Начальник Канцелярії
Військового Міністерства
Генеральний Хорувський
Ковалевський

ч. 705 12 листопада 1918 року
(По Канцелярії Військового Міністерства)

Шість місяців я мав честь стояти на чолі утворюємих нами Армії і Флоту. Шість місяців тяжкої безупинної роботи дали нам можливість створити ставну і міцну систему Управління Військовим Міністерством, сформувати певні кадри 8 корпусів, які можуть зараз прийняти заклик не тільки рекрутів, але й будь-який мобілізаційний вік, а також закласти кадри для знову утворюємого Флоту.

Не нам, звичайно, міркувати про те, оскільки все це життєве й відповідне сучасним вимогам, лише майбутнє покаже, що нами зроблено і чого ми варті.

Нині розлучаючись з дорогим моєму серцю співробітниками і співслуживцями по утворенню молоді Української Армії, я почуваю потребу палко від чистого козачого серця дякувати всіх, без виключення від самого малого до самого великого чина нашої Военної Сім'ї, за їх важку і віддану роботу.

Не восьмигодинна праця, а лише восьмигодинний спочинок, не велике утримання, а лише заробіток звичайного середнього робітника, стримання від всякої політики й самовідцурання були гаслом усієї нашої роботи.

Керуйтеся цим і далі - слава нашої Армії і Флоту, а також щастя нашої Батьківщини будуть у Ваших руках. Бог Вам на поміч. Стискую міцно Вам руку.

Підписав: Військовий і Морський Міністр Генеральний Бунчужний Рогоза.

Дальша історія вже відомо. Повстання проти існуючого Уряду. Від сизифової праці гетьманського Уряду протягом одного місяця не лишається майже нічого. Німці, капітулюючи перед Антантою, виводили свої війська з України, залишаючи її північні кордони відкритими, чому спричинилося в головній мірі агресивне ставлення повстанців до німецьких відділів і обеззброювання менших відділів.

Маючи відкритими кордони, більшовікам не трудно було, мимо героїчного спротиву Запорозького корпусу, Сірої дивізії та інших частин, захопити Лівобережжя, а пізніше і ціле (майже) Правобережжя.

Сьогодні вже не є таємницею, що коли б Гетьманському Урядові було б вдалося вчасно поповнити військовозобов'язаними утворені кадри, справа існування незалежної Української Держави була б розв'язана назавше.

КУБАНЬ - ДОЧКА УКРАЇНИ

Спогад - нарис

Повстань, Кубань, - земле козацька!
(заклик із "націоналістичної" листівки 1918 р.)
Кубань, Кубань - земля козацька, та власть у нас
тепер босяцька... (Приповідка з 1937 р.).

Частина перша

НА КУБАНЬ - ЧЕРЕЗ ТАЙГУ І РОСІЮ

Ще наприкінці 1988 р. у надрах київського "Меморіалу" загруз, чи не назавжди, мій спогад під назвою - "Втеча від голодової смерті з України в Росію в 1933 р."

У ньому докладно йдеться про нашівзаконний виїзд, а по суті - втечу в травні 1933 р. моєї невеличкої опухаючої з голоду родини з-під Проскурова (Хмельницького) через Жмеринку, Київ, Москву, Вологду до теперішньої Архангельської області на станцію Коноша, куди мій батько-вітчим завербувався на залізницю за своїм фахом медфельдшера. На той час там діяла карткова система на харчі для залізничників, що й порятувало нас від голодної загибелі.

Не повторюватиму знову все бачене, почуте, пережите за час нашої втечі з України до Росії, маючи нині замір розповісти, хоч і без подробиць, який відгомін на терені Росії мав голодомор в Україні та Кубані.

Станція Коноша тоді була великим, всуціль дерев'яним селом без жодної мурованої споруди, без електрики, хоч і лежала на магістралі Москва-Архангельськ. Довкола бовваніли чорним громадям примітивні бараки, де гинули й гинули засланці - "куркулів" з рідної України та загадкової для мене Кубані. За виснажливу працю надголодь на лісопосаді обездолені отримували лише чотириста грамів хліба. Малих дітей серед них уже не було, вони загинули почасти в ешелонах під час етапу, а решта - вже у селі від хворіб і голоду. Я й досі здригаюся часом, згадуючи картини щоденного ковання "куркулів" - українців і кубанців - на вулицях багнистої Коноші. Важко животілося і нам - завербованим туди на вбогому картковому "пайку"... Щоб трохи поповнити наш харч, мама зі мною-хлопчиною ходила влітку до навколишньої тайги по гриби та ягоди. Самих дітей до лісу батьки не пускали, бо траплялися випадки людоїдства, яке коїли

озвірілі з голоду "куркул", викрадаючи малих дітей у місцевих кацапів. Щораз, коли ми з мамою йшли до тайги, наша дорога пролягала попри великий дерев'яний вокзал, де як день, так і вночі юрбилися селяни з ближніх селищ. Мене, малого українця, вражала неохайність, бруд їхнього одягу, а ще більше дивувало взуття - лапті (постоли), сплетені з мотузя або берести.

Моє школярвання перервалося ще в березні без закінчення третього класу, радше - групи, як тоді говорилося в Україні, де освітою керував патріотичний Микола Скрипник. Занехати навчання довелося через смерть учителя і більшості однокласників.

У 1933 р. мені йшов одинадцятий рік, але російської мови я не знав, погано її розумів, що було частим причинком до кпинів, насмішок з мене кацап'ят.

Котрогось дня, ми, повертаючись з грибування, підійшли до гурту кацапів на вокзалі довідатися від них про незнаний нам гриб.

Розговорилися, оскільки мама знала російську доволі добре.

На запитання, куди вони збираються їхати з Коноші зі своїми пожитками та дрібними дітьми, шикатий бородаць, від якого тхнуло самогоном, ошелешив нас відповіддю: "Едем на Кубань по вербовке, там надо теперь много рабочих рук. Нам сказано, что тамошних казаков одних покулачили, а другие - пооколели от голода. Нам дают готовые избы и всё, что осталось от казаков. Будем жить, пить и веселиться". Я, малий, зрозумів сказане, не збагнувши тільки одного слова "пооколели"... Погломівши хвилину-другу, ми попрошували додому. Отоді-то мама дала волю своєму обуренню:

- Ти чув, сину, яка наволоч, нехлюї смердючі, ледарі непуцяці, - пруться на готове людське добро і працю. Це ж запаскудять там гемонці святу родючу земельку. І що ото вони - п'янюги кацапські - тямлять дати раду на козацьких землях? Там же, кажуть, земля родючіша, як у нас в Україні. Вони ж тут окрім брюкви, картоплі, вівса, ячменю нічого не знали та й навчитися нічого не хочуть, тільки б жерли самогонку. Дивись, нахлистався кацапсько смердючого самогону і їде веселитися, не вмючи коневі хвоста закрутити. Тьху на них, прости, Господи!..

- Мамо, а що означає слово "пооколели", як казав кацап? - запитав я.

- Це по-нашому значить - "повиздыхали", щоб йому язик відсох, дідькові кривословому. Говорить про людей, ніби про худобу. Пізнала я їх добре в тридцятomu році на засланні. Ти ж був там також, - пояснила мама мені.

Воно й правда, мама вже мала нещасливу нагоду заізнатися з тутешніми звичаями, звичками, побутом, у 1930 р., побувши до втечі на "куркульському" засланні дещо північніше, побіля станції Шалакуші.

Там вона поховала свого чоловіка, мого незабутнього татка і старшого сина-юнака, мого брата Сергія. Потім вона, безправна втікачка, зв'язала свою й мою подальшу долю з долею вдівця-литовця.

Сумні думки-згадки зринали в моїй дитячій пам'яті, а мама поволі тамувала свій гнів. Я тим часом невідь чому поцікавився у мами незнаною Кубанню:

- Мамо, скажи, а ти була в Кубані, бачила її чи ні?

- Я, синку, не була на Кубані, але, коли була війна (мама мала на увазі першу світову), то через наші подільські сторони часто переїжджали козаки-кубанці то на фронт, то звідти. Дуже ладні були чоловіки, а що роблять, хазяйновиті та чистюлі, то їй не годна сказати тобі доладно. І говорять, як ми з тобою, жартуни, вигадники веселі. Я ж тобі читала з "Кобзаря" нашого про козаків-запорожців. Пам'ятаєш? Щоб ти знав, козаки з Кубані - це нащадки запорожців, як ми читали в "Кобзарі". Фронтові кубанці не називали себе українцями, а казали на себе: "Ми козаки з діда-прадіда". Ти ж чув, що їх покуркулили, як і нас з тобою, сиротино моя, і голодом виморили москальська. Питаєш, де є Кубань? Ти ж уже трохи знаєшся на карті. Це великий край по другому боці моря Озівського геть-геть по сам Кавказ. Спитайся ще вдома в батька, оцього - другого, він знає все.

Мені пригадався рідний татко, який прощався востаннє зі мною в травні 1930 р. у Шалакуші. О, не годен був забути його прощальних сліз! "Другого батька" я трохи побоювався, особливо, коли він дивився на мене з-під кошлатих брів і говорив не дуже зрозумілою російською. Ні, я не наважився розпитувати "другого батька" і на цьому мої найперші знання щодо Кубані обмежилися.

Хіба я, хлоп'я, міг тієї години припустити, що колись побачу Кубань на власні очі? Сталося ж це рівно через чотири роки життя в Кацапії (за висловом мами) - і зовсім несподівано, ніби за приказкою: "Не було щастя, то спромогло нещастя". До тієї пори довелося пережити ще багато чого. Чигала на людей у той час небезпека по всіх усяодах.

У згаданому спогаді "Втеча від голодової смерті" я розповів причини переїзду з Коноші до дрімучої тайги - закутка за сімдесят кілометрів на схід на малесеньку станцію-новобудову Усть-Шоношу, де понад рік жили у вагоні. Я ходив до четвертого класу через тайгу, долаючи щодня понад п'ять кілометрів туди й назад, щоб опанувати в примітивній школі складнощі чужої мені російської мови.

Довгими вечорами, при світлі газової лампи то мама, то я читали "Кобзар" - нашу родинну реліквію, вивезену з України. Початкову школу я закінчив успішно на злість усім лобурям-задрісникам. Середньої школи поблизу не було, тому батько робив спроби перевестися деінде, де є семірічка.

Нарешті, наприкінці жовтня 1934 р. нам пощастило переїхати до міста Котельничка (теперішньої Кіровської області), де батько почав працювати за своїм фахом у залізничній амбулаторії. Це було досить пристойне, як на той час, місто на правому березі ріки В'ятки, притоки Ками.

Там я вперше зацікавився з електрикою, звуковим кіно. Але мене спіткала велика негдача зі школою через запізнення до початку навчання. Щоб не марнувати року, не байдикувати, я пішов удруге до четвертого класу, який і закінчив у 1935 р. відмінником.

Учителі казали на мене: "Этот хохлёнок способный чертовски".

Мені ж мої шкільні звання видавалися дуже блідими, і я надолужував їх читанням усього, що лиш потрапляло під руки. Свідомо не розповідаю про наш побут, політичні події тощо. У четвертому класі я здружився із симпатичним, вихованим однокласником Славком Сенкевичем, сином ветеринарного лікаря, людини дереволовчоїної виучки, отже й - культури.

Славо був моїм ровесником, вчився прекрасно.

"Дядя Володя", тато Славка, відзначався теплою душевністю, тактовністю зичливої людини, прекрасно грав на піаніно, мав велику бібліотеку. Не дивно, що весь позашкільний час я просиджував у Славика, занурюючись у книжкове багатство.

Уся література була переважно російською, окрім того стояла шафа з французькою і німецькою для "дяді Володі".

Я зачитувався Верном, Свіфтом, Дефо, Майном Рідом, "Тарасом Бульбою" Гоголя, різними подорожками, проковтнувши навіть таку грубезну книжку, як "Фрегат Паллада" Івана Гончарова.

Мама Славка померла дуже рано і її заміняла бабуся по матері, щира українка з Харкова, освічена і дуже дотепна.

Під час канікул нас, учнів залізничної школи, возили безплатно на екскурсії до Москви під наглядом учителів.

Там ми бували по чотири-п'ять днів, щоразу оглядаючи щось нове, переважно музеї. Славик знав Москву віддвна і ми деколи тікали до зоопарку. Відтоді я добре пам'ятаю довоєнну Москву. Після закінчення 4-го класу наприкінці травня 1935 р. довкола мене зчинився клопіт. Щоб йти до п'ятого, треба було подати до школи метрику, якої я ніколи не мав. Я ж з 1931 р. вчився в початкових класах "на чесне слово" вітчима і його прізвище. Наді мною тяжіла тасмиця сива "куркуля". Потикатися по метрику на справжнє прізвище до рідного села - означало б видати на розправу маму - втікачку із заслання.

Ой леле, що було робити? Мама з того дуже гризлася, хоч і мала вже вироблений у 1933 р. паспорт.

Через знайомих вітчим почав шукати підходів до загсу... Довелось дати "лапу", і я отримав "Свидетельство о рождении" на прізвище Василевського із приміткою вкінці - "запись восстановленная". Якби не спротив мамі, то вітчим для дальшого маскуваня був би записав місцем мого народження м. Котельнич, а не рідне село Пахутинці на Поділлі.

У п'ятому класі нас почали вчити історії стародавнього світу. Здається, з 1935 р. у СРСР вперше по школах почали викладати історію, а до того був безглуздий предмет - "суспільствознавство", з якого діти не годні були

збагнути щось доладне. Вчителька з історії на прізвисько "Кліо" зуміла прищепити нам - хлопчикам - цікавість до предмету. Ми з Славиком Сенкевичем почали "перекопувати" комплекти дореволюційного журналу "Нива", де були різні цікавинки, а відтак все, що тільки "пахло" чимось історичним.

Батько Славика був зросійщеним поляком, мовою володів слабо, зате, як хвалився, знав усього Шопена, чудово граючи його твори на фортепіано. Припускаючи, що мій вітччм також поляк (Василевський), "пан доктор" часто заходив погомоніти до нас. Мій же вітччм володів польською добре ще з дитячих та юнацьких років на Віленщині.

Славчик з татом часто давали концерти в чотири руки, а слухачами здебільшого були ми з бабусею Танею. Мене трохи дивувало, чому "пан доктор" не дозволяв синові запрошувати інших однокласників, окрім мене.

Моя мама з розмови бабусі Тані збагнула нехіть доктора через його зневагу до "кацапщини". На Великдень 1936 р. Сенкевичі запросили нас трьох: маму, вітччма, мене. Святкувалося крадькома, бо час був уже дуже антирелігійний, у місті розбирали муровані церкви, палили церковні книги. Моя мама, жінка щиро віруюча, переживала варварство по-своєму боляче. Отоді-то за святковим скромним столом "старі" розговорилися про всяку всячину. Зокрема з'ясувалося, що Сенкевич зі сином мало не щоліта їздять на Кубань, де в Армавірі мають рідних, а відпочивають на березі моря в загадковій Анапі. Славик умів дуже образно розповідати про свої враження і від Анапі, і від Чорного моря.

Розповіді товариша бентежили мою дитячу уяву, і я "захворів на море". Сенкевичі мали безліч листівок, буклетів з краєвидами Кубані, Анапі, морського узбережжя, розглядаючи які, я подумки подорожував туди.

З розповідей Сенкевича-старшого ми довідалися про жахливе спустошення, заподіяне Кубані колгоспизацією, а найбільше - голодом по всіх козацьких станицях.

З почутого ми - втікачі від такого ж лиха 1933 р. - збагнули, що Кубань морено голодом чи не набагато жостокіше, ніж нас на рідному Поділлі.

Бувало, йдучи до школи чи на базар через перон станції, я бачив, як і в Коноші, цілі людські валки з місцевих селян, яких завербували на спустошеній землі Кубані та України. Хтозна чому, але саме до Котельнича збиралися шукачі легкого життя з усієї Кіровської області, звідки їх відправляли невеликими ешелонами в "теплушках" - товарних вагонах - через Горький на південь. На станції постійно чувся крик, вереск жінок і дітей, а найгучніше - вишукана "кацапська" лайка, як там тоді казали - "матерщина". Огідним лихослів'ям було запаскуджено Кубань і Україну саме в роки нашестя таких-ото людей.

У березні 1936 р. Котельничем поширилася глуха, тривожна чутка - НКВД викликає й арештовує багатьох тих, хто був родом з Польщі, Німеччини чи з Прибалтики. Кілька разів старий Сенкевич приходив увечері до мого вітчима-литовця на раду-пораду, як бути, що робити, як уникнути біди? Урешті-решт дійшли до рішення - чимскоріше "змотувати вудки" деінде в глухіший закуток, а там - буде видно...

Сенкевичі зуміли поквацляиво і таємно "змотати вудки" одної ночі невідь куди, не давши Славикові навіть закінчити п'ятого класу. Я ледь не плакав, неждано позбувшись любого дружка та їхньої бібліотеки.

Над країною з дня на день нависали чорні хмари страху, недовіри поміж людьми, підозр, підступу, частих арештів ночами. Страх за нашу подальшу долю передавався й мені. Вже від 1930 р. я був навчений обережності в розмовах зі знайомими, однокласниками, сусідами, ріс кмітливим хлопчиною, розуміючи достоту всю небезпеку для батьків. Ану ж їх заграбає лихе НКВД як "шпіонів" Литви чи Польщі, як нещодавно батька Колі Фалейчика, незважаючи на його давню партійність? У дитячій душі було завжди лянчно, сумовито...

Щойно я відмінно закінчив п'ятий клас, як мій перетривожений батько-вітчим почав потиху лаштуватися до чергового переїзду геть, навіть мені не кажучи куди. Батьки були обачними повсякчас. Підсвідомо це мене гнівило. Адже я себе мав уже за дорослу, досвідчену людину, і на тобі - приховують від мене наміри... "Диваки якісь чи що?" - гадав я досадливо.

За порадою одного лікаря вітчим вирішив переїхати до Ярославської області, на маленьку станцію з депо загадковою назвою Ніколо-Полома. Я так ніколи й не дізнався етимології цього топоніма. Переїхали ми туди посеред 1936 р. Невеличка станція неподалік старовинного Галича, відомого в історії як "мерської", бо в давнину ці землі належали фінському племені мерь.

Через цю станцію, як і через Котельнич, мчали всі поїзди з Москви на Далекий Схід СРСР. На станції було мале депо, парова електричня і щойно викинчена дерев'яна середня школа. До навчального року хлоп'ячий час спливав у знайомстві з околицями й однолітками та за читанням. Оскільки бібліотеки не було ніде, то я надолужував газетами, де які заповав. На той час вже був обізнаний з усього, про що писала преса та говорило радіо, помалу відрізняючи правду від зумисної брехні. Залишалося кілька днів до навчання, і мама сказала: "Ти, сину, вже великий, йди до школи записуватися сам". І я пішов.

Приймав мене директор школи Тихомиров Валентин Петрович, який викладав географію, маючи учнівську кличку "Бас". Бо й справді, він аж гудів, гримів густим басом.

Роздивляючись мій табель успішності з Котельничча зі самими "п'ятірками", він чи то запитав, чи то пожартував: "Ты что, географію, видно, знаєшь лучше меня, а?"

Я знітився не так від запитання, як від його басу, проте спромігся на впевнену відповідь:

- Я географію люблю і добре її вчив.

- А підійди-но до карти Європи, - пробасив директор. На ту пору в Іспанії палала громадянська війна, в СРСР ця тема була актуальною в пре-сі, а я був уже начитаний добре з газет. І я подумки побажав собі, щоб він поспитав мене про Іспанію. І сталося маленьке чудо:

- А де є Балеарські острови в Європі? - знизивши голос запитав директор.

Я миттєво показав на карті, додавши щось і про Майорку, і про Мінорку.

- О, я бачу, ти, хлопче, трохи знаєш щось, - посміхнувся басило.

Слідом сталася ще одна приємна несподіванка:

- Покажи мені на карті, де є Азово-Чорноморський край.

"О, дем ти мене не спіймаєш, - втішився я запитанням, - це ж там Кубань і Анапа", - згадав я всі розповіді Славика Сенкевича, карти і листівки.

Я знов упевнено обвів пальцем межі краю, згадав Ростов-на-Дону, Кубань і всі міста із Сочі включно, наголосивши на Анапі.

Екзаменатор, хоч і був трохи заскочений моїми подробицями, примруживши праве око, мовив:

- Я сам там служив у Червоній Армії... Підеш до шостого класу "Б", там нема відмінників і ти будеш першим, бажаю всіх благ.

Я подякував за побажання і вилетів кулею геть, помчавши до мами похвалитися нежданим успіхом і враженнями від директора. А який хлопчина в подібному віці не літає на крилах уявних перемог?!

На перший урок до класу прийшов сам директор "Бас", представив мене, новачка, принишклому класу і викликав до карт. Відповідати перед незнайомим класом було трохи лячно. Запитання сипалися мов із торби, я ледь встигав переходити від карти до іншої. Мені здавалося, що мене перепитують все-все за попередній рік, ще й з додатками.

Проте перед класом переможцем виглядав не так я, як директор. "Ось як треба вчити географію", - спроквола речитативом проказав він до здивованого класу. На перерві кацапчуки казали мені: "Ну ты, хохол - башка!" Так я увійшов у фавор. Невдової школою поповзла чутка, буцімто я - родич директора. Я не заперечував на злість лайдакам.

Не менш прискіпливим був своєрідний екзамен, якому мене піддала дружина директора, Олександра Павлівна, викладачка російської мови та літератури. У неї я захистився ще успішніше, ніж у її чоловіка. Щоправда, викладала вона з особливим пієтетом і вимогливістю, була невблаганною. Взагалі, в ті роки не було жодних "блатів" для учнів. Хто вчився зле, того залишали на другий рік без жодних вагань.

З початком грудня 1936 р. ми приступили до вивчення літератури народів СРСР, розпочавши з Т.Шевченка. У щойно виданій хрестоматії

під його портретом я вгледів "Заповіт" і то українською. Всі інші його поезії були російською. У моєму шостому "Б" сидів учень-переросток Василь Шевченко, синок лісничого начальника, вчився абияк і був дуже зарозумілий. І кличку мав - "Пень".

Коли ж почали тему "Шевченко - друг Росії", Олександра Павлівна відкрила хрестоматію і звернулася до Шевченка-учня: "Вася, а ну прочти "Заповіт" по-українському, ти, напевно, знаєш язык свого тезки?"

У відповідь ми зачули: "А я сам русский и этого языка не знаю, и знать не хочу," - прогугнявив саркастично лобурчук. Класом залягла безшелесна тиша... Тієї ж миті вчителька вибухнула, промовивши чистою українською: "Пробач, я забула, що це задача не для такого розуму". Клас, на диво, збавнув зміст сказаного і зайшовся реготом, а Васю наче видуло вітром з класу.

Тоді вчителька звернулася до мене, чи я вмю читати українською і, почувши ствердну відповідь, спокійно додала: "Будь ласка, прочитай!" Від несподіваного "будь ласка" мені на мент перехопило дух, а від лагідності рідних слів я трошки розгубився. Роззирнувшись довкола себе, набравши повні груди повітря, я з пам'яті продекламував "Заповіт", як гласить російська приповідка - "с чувством, с толком, с расстановкой".

Позад себе я зачув від сусіда: "Ну, ты, хохол, даёшь...", а вчителька - "спасибі". Згодом мама довідалася, що вона була українкою з Полтави, донькою зачтореного на Соловки інженера, вдома зі своїм "басилом"-чоловіком і малymi дітками розмовляла українською.

Після казусу із "Заповітом" Олександра Павлівна ставилася до мене з особливою увагою, іноді перекидаючись зі мною рідним словом. Мама на мої розповіді про це, зітхнувши, сказала: "Храни її Господь від уваги злих людей, які вигріваються "під сонцем сталінської конституції". Мама, знаючи безліч байок-казок, уміла вдаватися до мови Езопа.

Наступний 1937 р. відзначався несамовитим терором повсюдно в СРСР, водночас радіо захлывалося славословієм "батька рідного" - Сталіна. В Іспанії далі шаліла громадянська війна. Я регулярно кугував газети, читаючи все підряд.

Друзів у мене на той час майже не було, за винятком Толика Пепеляєва, мати якого викладала нам німецьку мову, проте якось мляво. Але вона дуже прихильно ставилася до мене, дорожила моєю дружбою з її Толюшкою, сином-одинаком. Толтик був виспортованим хлопцем, прекрасно їздив на лижвах, а на додачу був книголюбом. Одне слово, були ми друзями - не розлий вода, як казала моя мама, прозвавши обидвох "книгоїдами". Батька Толтик не мав і задрив мені, не знаючи, що насправді я також був обділений долею, маючи вітчима.

Буваючи частенько вдома у Толика, я мав нагоду роздивитися сімейні фотоальбоми, радше - альбоми з пейзажними листівками. Поміж них я побачив і такі, як у Сенкевичів рік-два тому, - Кубані, Анапи, Сочі, Крас-

нодара. Толик похвалявся, як то він з мамою щоліта мандрує Кубанщиною, об'їдаючись фруктами та виноградом. Розповіді дружка щоразу драгували мою увагу. "І коли ж я побуваю там?" - думалося мені.

Повертатися в Україну моя мама боялася, оскільки була небезпека викриття її втечі із заслання і мого "куркульського" походження. А як же нам хотілося знати ласки південного сонця!

Навчальний рік збіг на завершення травня зі самими "п'ятами", як діти називали п'ятірки в табелі успішності.

Між тим, у народі зростала глуха, ніби й нечутна, проте дуже відчутна, тривога, страх за день наступний, за саме життя. НКВД безнастанно нюшкувало, забираючи людей ночами без вороття. Люди пошепки казали: "Айвазовський написав картину "Дев'ятий вал на морі", а це - десятий вал терору на народ". У цій символіці була гірка правда! Чекісти особливо цікавилися, як і рік тому, "іноземцями". У мами була своя причина для страху. Восени 1933 р. ще в Усть-Шоноші, коли йшла перша паспортизація в СРСР, щоб отримати паспорт і забезпечитися надалі, вона за порадою вітчима використала його литовську двомовну метрику, сказавши чекістам будітмо в ній написано по-польськи і вона народилася в тодішній Польщі у містечку Берестечку. На щастя, Бог завернув чекістам глудзи.

Про мамине хитрування я колись напишу докладніше, зокрема про те, чому вибір упав саме на знамените Берестечко (з берестецькою легендою, як і під чужим іменем, мама-горопаха так і померла в Колимиї в 1975 р.)

12-го чи 13-го червня 1937 р. громом серед ясного дня стало повідомлення про розстріл найвідоміших вищих командирів Червоної Армії на чолі з маршалом Михайлом Тухачевським. На той час не було дня без закликів у пресі, по радіо до "шльонсті", до "виявлення ворогів народу", "агентів фашизму"...

На початку липня 1937 р. хтось із зичливих батькових знайомих підказав, що, мовляв, НКВД цікавиться його і маминою особою.

На лиху вістку мама відгукнулася словами Шевченка: "І тут, і всюди - скрізь погано..." Сімейна нарада втрьох вирішила чимскоріш рятувати маму... Оскільки в неї було досить хворіб, то батько-медик відправив її в лікарню до Вологди, де був знайомий наших друзів - Дорогових, з родини колишніх купчатів.

Батько, маючи право чергової відпустки, та безплатного квитка залізничника, швиденько вибрався туди ж, прихопивши і мене.

З Вологди, забравши маму, ми подалися до Ярославля, а звідти - до Москви. У Москві затрималися на три доби через труднощі з компостуванням квитків на Новоросійськ, адже ж ми вирішили погрітися на Кубані, не муляючи очей чекістам у Ніколо-Поломі. За три дні я пооблазив сам іще раз усі відомі мені музеї: історичний на Червоній площі, музей мистецтв ім. Пушкіна, Третьяковку. Саме тоді на вежах Кремля йшла заміна "золотих" зірок, поставлених у 1935 р. замість двоголових

орлів, на зорі "рубінові". Собор Василя Блаженного стояв далі пустою, куди діти ходили "за потребою"...

Нарешті, 20 липня 1937 р. вранці ми прибули на станцію Тонельну, звідки автобусом "ЗІС" подолали 32 км до омріяної мною Анапи. Уперше в житті я і мама побачили блакить Чорного моря... Досить швидко знайшли прихисток у блаженській глинобитній хатці, покритій татарською черепицею, заплативши господарі на два тижні наперед. Вулиця називалася Терська, а господарі писалися Баланами. Згодом я дізнався, що Баланами на Кубані козаки називали колись волів білої масті.

Розмістивши свої пожитки, ми пішли на ближній базар купити харчів, жадавих фруктів. Було багато абрикосів, котрих ми досі в житті не бачили, були сливи різні, ранній виноград, дині, помідори, а от знаних з рідної України вишень, яблук, огірків не було.

З накупленими фруктовими наїдками, смаженою кефаллю ми повернулися до халупи. Почали нашу першу трапезу під ясним небом Анапи, сидючи серед подвір'я на простеньких стільчиках.

Мене муляла нетерплячка чимскоріш йти до моря, дізнатися, яке воно зблизька. "Не квався до моря, ти ж не вмєш пливати", - оговтувала мама мою нетерплячку. Як на досаду, до нас підсіла господиня, забажавши запитатися з прибульцями ближче. "Ви, мать (на Кубані так кажуть замість "мабуть"), приїхали з України, бо чую, балакаєте з хлопцем?" - поспитала тітка Катерина, як вона називалася. Була дуже здивована, що ми з Росії. Видно було, що схиригла це з недовірою, але розмовляла з нами українською говіркою далі. Ми з мамою, надивившись на базарі на греків, вірмен, татар, думали, що в Аьапі вони становлять більшість населення.

Мама візьми й запитай її про це... Балакуча господиня вмить схопилася, як здавалося, за улюблену тему: "В Анапі народ наполовину "чорний": греки, вірмени, різні кавказці, а друга половина - це хохли з козаків і з України. Після годів голоду, коли вигнано багато тутешніх по станицях і в городі, то поналізло до біса ще й трохи кацапів, хай їм грець", - досадливо завершила тітка довгу тираду.

Наскільки вона хвалила працелюбство і "чорних", і "хохлів", настільки ж ганила кацапів. "Це чисте наслання нечистої сили на нас, - обурювалася гутарниця, - робити не хочуть і не тямлять, зате п'ють і крадуть, де що западають". Згодом ми якось викрутилися від говорухи і пішли над море...

Другого дня вранці мама взяла мене на "великий базар", коли до Анапи з'їжджалися з ближніх колгоспів торговці-станічники на вантажних машинах, кінних возах, а переважна більшість - з ручними двоколісними візками. І на всіх засобах транспорту - фрукти, овочі, вино, штиця, яйця, риба.

Базар був побіля воріт колишньої турецької фортеці. На фасаді воріт

вмурована мармурова таблиця з написом: "Россия, 1828". Церік захоплення Росією Анапи, що до нашої ери називалась Горгішпсію. Базар вирував різномовним галасом. Греки і вірменя торгували власноручними виробами: ватяними ковдрами, кашкетами від сонця, капелюшками різних фасонів і кольорів, кошिकाми з комишу і лози, а найбільше - чувяками, як на Кубань називали тапочки зі шкіри чи парусини (назва, здається, черкеська).

Рибою - соленою, в'яленою, вудженою, смаженою - торгували грекині, а фруктами, овочами - переважно "хохлушки"- веселухи і дотешниці. Мама, наслухаючи українську говірку кубанок, уявляла себе то на базарі Проскурова, то Чорного Острова, то Меджибожа на рідному Поділлі.

Щось подібне відчував і я... А одечки на гарбі з ранніми днями репетує на весь базар голосиста оградна тітка: "Є диньки ранесенькі, гарнесенькі, солодесенькі, дешевесенькі. Купуйте, людоньки, ласуйте, здоровенькі будьте! А ну те навались, в кого гроші завелись!"

"Ну чиста тобі Україна", - зі здивуванням примовляла мама.

А репетуха з динями не вгавала. Ми підійшли, бо мені ой як же кортіло поласувати незнаним овочем. Наче крізь сон згадував старшого брата Сергія, який привозив мені наприкінці 20-х років з Проскурова кавун скибками. Мені думалося, що диня - вид кавуна.

Зачувши мамину мову, ще й визнавши, з якої далекої Расеї ми прибули сюди, тітка аж сплеснула в долоді. Покупців біля воза не було, тож тітка спритно зсунулася донизу, опинившись просто переді мною. Поглядивши мене по голові, поспитала приязно: "Те, сичику, вмєш балакати по-маминьськи, чи ні?" Коли ж я раптом випалив: "Авжеж умію, аякже?!" - тітка ще раз вдарилася руками по стегнах і мовчки витягла найбільшу диню на край воза. Ранні дині були досить дорогі, особливо для нас, постійних втікачів-перехованців.

"Бери-но, синку, диню і нехай буде на здоров'я", - ласково мовила оградниця до мене. Мама потяглася до гаманця.

"Жінко, я не гаспидова дочка, мене зродила християнка. Де б я взяла гроші від вашої дитини. Гляньте, яке воно худе приїхало з Московщини". І зажурено додала: "Десь там і моя рідня гине".

Мама і я не знали, як віддячити словами щирій козачці за добро.

Йдучи із закупами і динею до свого притулку, ми з мамою міркували з чого б це "диньха" (так прозвав жаргома я тітку) була прихильною до нас. Дійшли ми думки з її натяку, що, мабуть, хтось із її родини гибіє в Росії на заслянні абоцо. (Не знав я тоді, як у наступні роки мені доведеться нераз відчувати зичливість кубанців - козачок, козаків. Видно, вони - потомки запорожців - цю рису успадкували з давніх давець).

Я ледь доніс закупи до халуши. Розпанахавши диню навпіл, ми ласували скибками мовчки, поки не нагодилася господиня, тітка Катерина. Мама запитала в неї, чи гони, часом, не приїхали до Анапи з України.

- О, і чого б це ми - з України? Ми станичники, звісінь. Наші діди були козаками, батьки козаки, поки не надішло зайд, заброд қацапських. - А ким же вас записано в паспортах? - допитувалася мама в тітка. - Та же, ж, коли паспортиле нас уперше після 33-го морового голоду, то й позашисували всіх чисто "рускими". А які ж ми "руски", коли ми не були қацапами, тільки козаками станиці Гастагаївки та Варениківки. Голоднеча позаганяла нас до Анапі на роботи в порту, де давали сьорбанку з кусником хліба. Ледве що вижили. Ой і вигинуло ж люду кубанського по станицях, ніхто й не зоцитає зараз, - зітхнула тітка, витерши сльозу.

- Ви не годні й здумати, наснити собі, яке лихо пережив народ по кубанських станицях, - вела повільно жінка свій спомин, ут'явши очі в землю. Не знала вона, що таке сеньке лихо-горе витерпіли ми чотири роки тому на своїй Проскурівщині, неподалік польського кордону.

Ми боялися признатися в цьому своїй господині...

Мама, не в тім'я бита гірким досвідом життя, з удаваною байдужістю спитала господиню: "Та невже ж міг бути голод у вас на Кубані, в краю пшениці?" Господиня, зітхнувши та роззирнувшись подвір'ям, мовчки, але ствердно кивнула головою, додавши докірливо в бік маме: "Ой, жінко, жінко, яку жаскоту люд пережив на Кубані, слів не добрати"... І не доказала думки, глишнувши на свого чоловіка, який застережно дивився на балакучу жінку. У ті роки за голодомор треба було мовчати реб'ячим мовчанням, аби хтось не доніс до НКВД.

І тут я встромив своїх два гроші до розмови, спитавши господарів, чи є в Анапі українська школа. "Ти ба, чого забав? - вигукнула здивовано тітка. - Була, була одна семирічка на вулиці Шевченка годів із п'ять тому, а по голоді закрили. Вона теперечки також руска" (тітка це слово вимовляла дуже твердо).

Мої хлоп'ячі дні спливали переважно на пляжі разом з набутими друзками-анапцями. Всі вони мали українські прізвища, проте вже ніхто не говорив українською. Я дивився із захватом на їхнє зміння плавати, пірнати, безстрашно запливати подалі від берега на глибину бухти. Вони поблажливо споглядали на моє незграбне борсання неподалік берега. Ой як же мені було соромно, ніяково перед ними за свою безпорадність. І я почав настирливо копіювати всі рухи товаришів у воді. Один із них, здавалося, слабосильний хлопчина, був справжнім віртуозом у плавбі. Змагаючи свою ніяковість, я попрохав його навчити мене хоч трохи свого сприту на воді. Він погодився. Звали хлопця Дмитром Коваленком, родом з невідомого мені тоді Зеленого Кліну. Рік тому він з родиною переїхав з Приамур'я до Анапі лікувати хворі суглоби на цілющих пляжах Чорного моря.

"Я також навчився плавати щойно тут, в Анапі", - підбадьорливо мовив Дмитро, почавши ретельно вчити мене різних пливачьких штук.

За тиждень я вже був, як він визначив, - "на ходу, не потошляемий".

Ми здружилися, іноді мандрували до околиць Анапи, в гори Супсеху, в печери Чембурки, на піскові дюни Джемете, дряпалися по скелястих обривах Великої бухти (і Джемете, і Чембурка давно зникли з околиць Анапи під забудовами). Хто б міг припустити тоді, що під час війни та опісля неї наші життєві стежки-доріжки не один раз сходитимуться разом при виконанні завдань ОУН-УПА-КоПА на теренах Кубані?!

Під сонцем Анапи я настільки засмаг, що мама прозвала мене "мій негр". Море, сонце, фрукти сприяли моєму швидкому розвитку, я наче наливався силами та м'язами за тих три тижні "дикого" курорту. Збулися мої дитячі мрії - бути над морем.

Мама була в захопленні від Анапи після холодних тулячок у Росії, а я, то їй поготів, закохався юнацьки. Ми вдвох почали намовляти свого литовця, чи не спробував би він улаштуватися до праці за своїм фахом там-таки... Вирішальною спонукую для нього стала мамина нагадка щодо нюшкування за нами НКВД у Ніколо-Поломі. Треба, мовляв, знову замітати сліди від лиха подалі. Либонь це його наважило, і другого дня він подався до райздороввідділу шукати щастя-долі на Кубані.

Невдовзі повернувся усміхнений, сказавши нам: "Є для мене посада неподалік Анапи, в станиці Анапській, за п'ять кілометрів по дорозі на Тонельку. Ходімо зранку подивимось, що там і як".

Уранці, як кажуть на Кубані, "по холодохку" ми втрох поішкували до станиці. Обабіч шосе сталилися поля вперше баченого нами бавовника, подекуди росли невеличкі виноградники.

Праворуч і вдалині сивіла гора. По шосе зрідка гуркотіли вантажні авта з написами уздовж і ззаду бортів назв колгоспів великими білими літерами: "Путь к коммунизму", "имени Ковтюха" або "совхоз Супсех", "Заготхлопок". Номерів на машинах тоді ще не ставили, а про легкові авта там ще майже не чули. За весь час в Анапі я бачив два рази "детіще Сталіна" - легкові авта "М-1" (так звані "Емки").

У зустрічній колгоспниці ми поспитали, як краще дістатися до стансовета (станічної ради) нашої станиці. Тітка виявилася, як вона назвала себе, тутешницею. Ми розбалакалися з нею.

Зачувши, що батько медик і хоче в них працювати, тітка зраділа:

- Ви, мать, не з наших сторін будете, правда, - запитала вона. Ми сказали, хто і звідки.

Зачувши мамину мову, тітка напівпошепки запитально додала:

- Ви, жінко, не крутіть, я чую, що ви не кацапиха, правда?

Мама ствердно хитнула головою.

- Тож бо й воно! - посміхнулася перехожа, ставши довірливою до нас.

- Станиця ваша до влади Леніна звалася Ніколаєвська, вже з двадцять років звеься Анапською. Була не дуже велика, щось із півтори тисячі дворів, мать, було до колхозовки та голодовки.

- А хіба у вас був голод також? - обережно запитала мама.

- А то хіба ні? - чи то ствердно, чи то виключно мовила тітка, роззявшившись круг себе. - У станиці досі більше половини хат стоять забудячені від самої голоднечі, побачьте самі. Не говоримо про голод, хай йому грець, бо ще снитиметься і мені, і вам.

Звертаючись до батька, вона наставляла його:

- Дивіться, дохтур, бо голова стансовета дуже вредючий кацадуха із недавніх заброд. У станиці уроджених тутешців мало позостало, більше заїздних із Росії. Вони роботу люблять, як пес палицю. У них лень і вночі, і вдень.

- Чи в станиці є ще церква? - запитала мама.

- Де там, що Ви, жінко, питаєте, зрушили того году, як і в Анапії. Ген, дивіться: зліва - купи каміння, де був наш цвинтар, збурили гаспади того ж таки літа, коли голодили народ, мать, у тридцять третьому чи щось...

Ми, подякувавши тітці за довіру, пішли далі.

Проходячи повз цвинтар, побачили, як і скрізь за тих часів по Росії, суцільне руйноване: побиті на друзки кам'яні хрести, плити, розриті могили з кістками. Мама звернула мою увагу на уламок хреста з частиною напису - "...казакъ... Оброутко...", а низом рік смерті - 1858. "Можливо, козачесько дістався сюди із Запорозжя у тамтому столітті", - сказала мама задумливо.

Вулицею стояли глинобитні хатки із занедбаними дворами, всуціль забур'янені. Людей не було видно, лише походжали рябі кури. За хвилину-другу ми опинилися посеред великого квадратного майдану - станичного плацу, обрамованого мурованими будинками: у вигляді величезної букви "П". Лише біля одного, з написом "Магазіз", трое старших жінок щось теревенили.

Ми підійшли, привіталися через "добридень".

Одна відповіла так само, а дві - "здрасте".

Ми запитали, де є станицьке начальство.

- А ондечки, де красний хлаг звис, - сказала та, що вітала нас - "добридень".

- А вы откуда будитье, видать не здешнэ? - поцікавилася та друга, з вимови і з вигляду викопана матр'юха. Батько щось буркнув їй і ми стежиною попростували до стансовета (сільради).

На ганку стояла чепурна молодиця, лузаючи соняшникове насіння.

"О ги, мать, будете медик, про якого вчора звонили з Анапії, чи не так? - замість привітання скоромовкою промовила до нас чепуруха, а вже відтак - "добридень вам". Усе було сказано чистою українською. Вона пояснила, що є секретарем стансовета, а голова поїхав до Новоросійська. "Товарищ Пахомов часто любить ездить", - додала вже російською.

"Я візьму ключі від амбулаторії, - згодом мовила вона, - та поведу вас туди подивитися, бо ж там нема нікого вже пізроку. Санітарка є, але дуже

хвора..." Нас подивувало, що о цій годині на плацу нікого не видно, тож батько й запитав про це секретарку.

"Наші колхозники навербовані з Росії, до роботи не дуже беручкі, а ще до того багато підхопили малярію і ними тіпас пропасниці. У нас малярійних комарів достобіса з поблизьких плавнів, біда та й годі. Скорше починайте в нас медикувати", - говорила жінка, ведучи нас через плац до великого гарного будинку, під шатровим дахом з цинкової бляхи.

"Оце, щоб ви знали, до резолюції був дім станичного отамана, який за революції подався десь у світі", - пояснила секретарка, відмикаючи парадні двері. Ми зайшли до середини і почали оглядати все. Тхнуло карболкою, але чистота була скрізь медична.

"Тут амбулаторія ще з двадцятих годів, - з'ясовувала молодячка. - був лікар, але напровесні виїхав і ми тепер бідуємо без медицини. Ви будете лікувати наших станичників, а також з усіх виселків і з совхозу "Супсех", - тлумачила вона батькові.

Нам під мешкання в домі виділили три великі кімнати та муровану прибудовану кухню. Ми не вірили своїм очам і вухам, знаючи, які ми бідні та які наші мешкання були в Росії. Дім мав велику засклену веранду, а побіч із домом ріс крислатий волоський горіх, що міг мати зо дві сотні років. Побіля дому був підземний басейн для збору води-дощівки. Дім стояв на кам'янистому узвишші. Під домом простягався величезний льох, сухий і холодний. Видно, дім будувався зі знанням і смаком на довгі роки (випереджаючи час, зазначу, що через 39 років, у 1976 р. ми з дружиною побували на тому місці. Від дому і горіха не залишилося ані сліду, все знищила війна. У басейні для дощівки колгосп тримав мазут).

Неподалік на плацу виділя школа-семирічка, куди, як припускали батьки в ту годину, мені буде близько ходити. Проте зі школою згодом сталося інакше (я розповім про це далі).

Оглядати всю станицю не було ані часу, ані потреби. Загальний вигляд навівав нудьгу і сум: хати були ззовні занедбані, частина їх стояла пустками, зарослими бур'янами, сади, як видно, були вирубані, вулиці потопали у щилоці. Все було наслідком недавньої колективізації, а надто голоду 1932-1933 рр. Тамтешній роботящий народ вигинув, а натомість напхалося з Росії нероб, нехлой, злодійчуків і п'яниць. У цьому ми переконувалися не раз у наступні роки.

Повернувшись зі станиці, батько відразу пішов у райраду і дав згоду працювати завідуючим станичною колгоспною амбулаторією. Але ми мусили ще повертатися до Росії, в Ніколо-Полому, щоб батько там звільнився з праці, а я взяв зі школи табель успішності за шостий клас. Окрім того, треба було ще перевезти наші біденькі пожитки. Все це було не так просто зробити: батька могли не звільнити за браком фахівців на зміну; а найстрашніше - на нас, можливо, чигало НКВД. Проте, як би воно там не було, а повертатися нас заставляли обставини. До кінця батькової відпустки залишалось п'ять днів, а мені до школи - два тижні. Добре, що

хоч квиток назад був безплатний і заздалегідь закомпастований на поїзд Новоросійськ-Москва зі станції Тонельної.

День перед від'їздом для мене минув на пляжах, у морі. Ні я, ні батьки ні разу не ходили на платні пляжі, бо для нас така приємність була занадто дорогою. І от мій дружок Дмитро Коваленко намовив мене перелізти через загорожу на таємничий платний, як казали анапці, - "жидівський" пляж. У нашому віці нічого неможливого, здавалося, не було, тож вирішили - зробили. Е, там була зовсім інша публіка, ніж на загальному пляжі чи на березі "Большой бухты". Звідусіль чулася знайома мені московська говірка, всі - і жінки, і чоловіки, і діти - були вгодованими плеканцями, московською, ленінградською елітою. Особливо ж виділялися, як зазначив Митя, "пузатики", тобто євреї. Вони, здається, переважали на пляжі.

У затінку численних "грибків" плеканці радянської системи вилежувалися на килимках, надувних матрасах і всі-всенькі ласували rozmaїтими делікатесами, добірним виноградом, фруктами. Вперше в житті я мав нагоду спостерігати різночудну соціальну нерівність і розмежування, так би мовити - в концентрованому вигляді. До того я надивився скрізь лиха, недолі пересічних людей: селян, робітників, дрібних службовців, зацькованих владою колишніх інтелігентів. Видно, що наші хлоп'ячі бідненькі труси викликали не зовсім прихильні погляди в наш бік, і ми почувалися злидарями. Покушавшись раз-другий, ми з виглядом переможців попрямували до виходу, мало не потрапивши в лапці опасистого коєтролера-вірменина. "Ох і були б дістали прочухана!" - зауважив дружок, обізнаний з усіма "таємницями" анапських пляжів.

Оскільки наступного ранку наша сім'я вже від'їжджала з Анапці на два тижні, то на знак "вічної" дружби ми з Митею обмінялися кличками, дитячо-юнацькими псевдами. Дмитро назвав мене "Пан", а я його - "Мить", пояснивши, що це українське слово означає російською "мгновение". Друг був дуже зтішений владою української кличкою. Знав би він тоді, що вона слугуватиме йому надпільним псевдом ОУН від 1942 р. аж до загибелі в 1951 р.! 14 серпня 1937 р. вранці, діставши з неймовірним трудом квитки на автобус до станції Тонельної, наша сім'я вирушила з Анапці з надією невдовзі повернутися назавжди... Я був сповнений одному мені відомими сподіваннями, мріями. Вже у вагоні мама сказала: "Як ти, сину, виріє в Анапці, загорів і змужнів".

Останнє слово мами видалося найбільшою похвалою, почутою будь-коли з її уст. Поїзд повільно набирив швидкості, прямуючи на осоружку північ... Я, за своєю звичкою, "прилип" до вікна вагона. Коли ми їхали до Анапці, то поїзд через увесь Азово-Чорноморський край - Кубань і Донщину - ішов уночі. Тепер же була нагода роздивитися Кубанські простори вдень. Я почав спостерігати...

(Далі буде)

**ДОКУМЕНТИ АРМІЇ КРАЙОВОЇ ПРО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОТИСТОЯННЯ НА ЗАХОДІ УКРАЇНИ У РОКИ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Існуюча дотепер вітчизняна історіографія, а нерідко діаспорна і польська, украї спрочували збройні суперечки і національні орієнтації різних політичних сил на західних землях України у воєнний час 1940-х рр. До того ж "наукові" опоненти здебільшого віддавали перевагу джерелам своїх симпатиків, ігноруючи аргументи протилежних сторін.

У пропованій публікації ми намагались показати всю складність та суперечливість суспільно-політичної боротьби на вказаних теренах і, зокрема, продемонструвати польське бачення цього конфлікту.

Як нам видається, трагедія українства полягала насамперед у розпошеності національних сил. У вересні 1939 р. 100-150 тис. українців воювали у складі армії Речі Посполитої проти німецьких та радянських військ, немало з них тоді загинуло як на фронтах, так і в сумнозвісній Катині¹. Дехто вступив у армію Андерса. Понад 780 тис. галичан, буковинців і закарпатців було мобілізовано у Радянську Армію, декілька тисяч поповнили партизанські формування². Десятки тисяч мобілізовано у регулярну німецьку армію. І, нарешті, понад 100 тис. влились в УПА, особовий склад якої, за різними підрахунками, становив 45-100 тис. чол. Галичани і волиняни, в основному із мішаних сімей, воювали також в Армії Людовій і Армії Крайовій³.

Все це різко послабило національну єдність українства (зокрема, його військові потенції) і фактично прирєкло національно-визвольний рух на неминучу поразку. Та хіба могла вистояти УПА одночасно на семи фронтах? Проти німецьких військ, Радянської Армії і формувань НКВС, більшовидької партизанки, румунських (на Буковині) та угорських (на Закарпатті) військових підрозділів, Армії Людової та Армії Крайової.

Стання була створена у лютому 1942 р. за фінансової і морально-політичної підтримки еміграційного лондонського уряду і становила грізну

¹ Сулевський В. Участь українців у визвольній війні польського народу // Наша культура. - 1968. - N 4. - С. 2; Український календар 1969. - Варшава, 1968. - С. 127.

² Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. - Київ, 1989. - С. 400.

³ Український календар 1974. - Варшава, 1973. - С. 30-49.

військову одиницю. Її бойові ряди нараховували від 250 до 350 тис. чол. - здебільшого місцевих поляків, які добре знали територію і звичаї жителів. Отож, це були не прості "банди" (як твердять окремі вітчизняні дослідники і мемуаристи), а грізна організована сила з міцними фінансовими тилами (35 млн. доларів), вишколеною розвідкою, задовільним пресово-інформаційним забезпеченням⁴. У львівському монастирі кармелітів, як свідчить радянська контррозвідка, діяла секретна польська радіостанція, тут, очевидно, неодноразово проводились зібрання командування Львівської округи АК. Крім того, у місті виходили аківські видання "Львівське слово", "Бюлетень землі Червінської"⁵.

У даній публікації чи не вперше в Україні друкується підбірка документів Львівської округи АК з Архіву Актів Нових у Варшаві (далі - ААН), що донедавна зберігалися в Архіві ЦК ПОРП. Це здебільшого агентурні інформації про громадсько-політичну і військову ситуацію на заході України у 1941-1944 рр. Зрозуміло, що з них постас польське бачення як українського, так і німецького й більшовицького військово-політичних таборів. Тому не зі всіма судженнями і висновками сучасний дослідник погодиться, зокрема щодо гіперболізування українського колабораціонізму і штучного роздування польсько-українського антагонізму. І все ж у суб'єктивних судженнях наших опонентів є чимало об'єктивної аналітики: про прихильність більшості місцевого населення до українського руху (N 2, 7, 9), страх галичан перед відродженням сталінського режиму, намагання ОУН організувати об'єднаний польсько-український антифашистський фронт (N 1). Зазначається навіть і те, що вбивства цивільного польського населення не було упереджено акцією керівництва ОУН чи УПА, а результатом безвідповідальної агітації із числа окремих українських і більшовицьких діячів (N 1).

Зацікавлять дослідників і матеріали польської розвідки про Карпатський рейд партизанського з'єднання С.Ковчака, його агітаційно-пропагандистську діяльність серед населення Надзбруччя і Прикарпаття (N 3). Розбивають черговий стереотип сталінсько-брежнєвської історіографії й документи про радянський штурм Тернополя і вибиття німецьких військ із міста. У ході боїв "визволителі" безжалісно бомбардували житлові і культурні об'єкти галицьких міст-красень (N 5).

Пропоновані документи ще раз підтверджують підступність як більшовицького, так і німецького тоталітарних режимів, які робили все, щоб розз'єднати національний рух опору в регіоні. Ця політика, зокрема німецьких фашистів була практичним втіленням наказу генерал-

⁴ Encyklopedia Powszechna PWN. - Warszawa, 1973. - Т.1. - S.134-135; Encyklopedia Powszechna PWN. - Warszawa, 1983. - Т.1. - S.147-148.

⁵ Центральний державний архів громадських організацій України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 1466. - Арк. 33-46.

губернатора Г.Франка від 5 червня 1942 р.: "Ми стверджуємо, що в інтересах німецької політики між поляками і українцями повинні підтримуватися напружені стосунки"⁹. І це, на жаль, їм вдалося

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Из річного звіту Львівської округи АК про український рух і польсько-українські стосунки в Галичині

1943 р.

[...] XII. Warunki bezpieczeństwa i pracy. [...]

d) Bandy ukraińskie i dywersyjne.

Akcja bandytyzmu i napadów na ludność polską przez Ukraińców nie ma charakteru masowej zorganizowanej akcji (poza pow. Turczańskim), lecz charakter wyskoków grup kierowanych przez skrajnych nacjonalistów ukr. lub agitatorów bolsz. Ukraińcy mają broń i wobec ich nienawiści do wszystkiego co polskie możliwe są z ich strony wszelkie ekscesy. Bandy spotykane w terenie powstają dorywczo i pochodzą przeważnie z pod znaku OUN dla przeprowadzenia swych specjalnych zadań. Pod Kałuszem istnieje banda Stafaniuka. Dywersanci bolszewicki uzupełniani różnymi zbiegami, komunistami, Żydami itp. koncentrują się w okolicach Rafałowej, Zielonej, Nadwórny, Kałusza. Liczba ich jest trudna do obliczenia, przypuszczalnie od 1.500-2.000 ludzi. Obecnie rozdzieleni na grupy, rozrzucili się po całym terenie. Unikają walk z Niemcami, czekając na odpowiednią chwilę i nie chcąc przedwcześnie zużyć posiadane zapasy broni i amunicji. Do ludności polskiej odnoszą się obojętnie. [...]

XVI. Organizacje polityczne. [...]

c) Organizacje ukraińskie.

Ukraińska myśl polityczna, opierająca swe nadzieje na Niemcach, poniosła porażkę. Obecnie tutejsi Ukraińcy nie wierzą w zwycięstwo Niemców, a nawet w razie zwycięstwa niemieckiego zdają sobie sprawę, że nie mogą się od nich spodziewać nic dobrego, bolszewików nie pragną i boją się, a nie chcą absolutnie słyszeć o powrocie do przynależności państwowej polskiej.

Pannująca wśród Ukraińców dezorientacja polityczna i wynika do pewnego stopnia anarchia myślowa, powoduje że ta część społeczeństwa ukr., która coś myśli jeszcze i czegoś się spodziewa, ogląda się na OUN grupując się naokół niego, część zaś wymknęła się z pod wszelkiego kierownictwa.

⁹ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. - С. 397.

Do pierwszych należy kler, nauczycielstwo, część młodzieży, milicjanci i tp., do drugiej chłopci, część spokojniejsza inteligencji ukr., ludzie starsi i tp. W pierwszej grupie dominującym czynnikiem jest bezkompromisowe i negatywne nastawienie do przynależności do państwa polskiego i na tym polu wszelkie porozumienie polsko-ukr. jest wykluczone. W drugiej grupie również panuje niechęć a nawet nieuwaga do wszystkiego co polskie, lecz dobitniej przemawiają względy gospodarcze niż polityczne.

OUN organizuje oddziały bojowe, gromadzi broń i zasoby. Broni po wsiach ukr. b. dużo. Z naszej strony działacze ukr. oraz d. cy oddz. bojowych ukr. są w ewidencji. Zbiera się dane odnośnie O. d. B. ukr.

W rezultacie Benderowcy, Melnikowcy i dawniejsi zwolennicy niemieccy obecnie wykorzystując pozornie przyjazny układ stosunków niem.-ukr., starają się wyciągnąć ile się da korzyści dla swych planów i dla ludności ukr. a jednocześnie grupują się pod znakiem OUN, do którego przyryka UNDO. Grupa św. Jura traci swe wpływy na korzyść OUN. Świadczy o tym przemówienie metropol. Szeptyckiego jak zał. nr.9.

Obecnie więc OUN jest jedyną aktywną organizacją ukr. na terenie Małopolski Wsch., która ma pod swymi wpływami Benderowców, Melnikowców, UNDO, uciekinierów od św. Jura, część kleru ukr. oraz b. wielu sympatyków i zwolenników wśród wszystkich warstw społeczeństwa ukraińskiego.

XVII. Nastroje ludności i wojska.

a) Nastroje ludności polskiej

Ludność polska Małop. Wsch. wierzy niezachwianie w zwycięstwo sprawy polskiej oraz, że Niemcy jak przyszli, tak pójdą i wierzy, że Ukraińcy za swą zdradę, mordy i niegodziwe obchodzenie się z Polakami otrzymają zasłużoną karę. Ludność polska jest terroryzowana przez Niemców a maltretowana przez Ukraińców, poniosła ciężkie straty od bolszewików i Niemców. Każda prawie rodzina ma członków wywiezionych lub przebywających w obozach, więzieniach, i na robotach przymusowych, lecz trzyma się by przetrwać. Prasa podziemna jest rozchwytywana i krzepi ducha, lecz mimo wiary w zwycięstwo, ogarnia nieraz apatia i lęk wobec gózb Niemców a bezczynności czy niemocy aliantów. Strach przed bolszewikami, których nikt nie chce widzieć też odgrywa swą rolę. Ogólna bieda i ciężkie warunki życia wpływają też deprymująco. Jednak, bez względu na wszystkie te złe okoliczności, na ludność polską można liczyć. Ludzie wciągnięci raz do konspiracji pracują chętnie i gorliwie. Na wypadek powstania ludność polska musi mieć wiarę, że to będzie nie jakiś nie przemyślany odruch, lecz, że nadeszła chwila decydująca, o której wszyscy wiedzą i której wszyscy oczekują. Ma się prawo sądzić, że m.p. Promienia największe skupienie ludności polskiej, na rzucone w porę hasło, stanie do walki i że prowincja a szczególnie wsie w Tarczy, również nie zawiodą. Sprawa wszędzie rozbija się o niedostateczne uzbrojenie i wyekwipowanie, duch jest dobry. Ludności polskiej tutejszej nie można radzić niewłaściwym postawieniem sprawy ukraińskiej. Wobec zajętego przez Ukraińców zdeklarowanie wrogiego i bezkompromisowego stanowiska do wszystkiego co polskie, przejawiającego się nadomiar z całą butą i bezwzględnością, społeczeństwo polskie Małop. Wsch. we wszystkich swych warstwach jasno

uświadomienia sobie, że obecnie nie czas na jakieś względy dla Ukraińców, bez uprzedniego osiągnięcia suwerenności polskiej. Czulioby się nawet upokorzone i poniżone w swej polskości, oraz czulioby to jako słabość Polski, w razie gdybyśmy, a nie oni, mieli szukać zgody z nimi.

Tutejsza ludność polska zdaje sobie dobrze sprawę, że obecnie trwa walka o polskosc i przynależność Małop. Wsch., gotowa jest do ofiar, lecz boi się polityki nie opartej na znajomości tutejszych stosunków i woli tutejszej ludności. Natomiast oczekuje poparcia i działania, któreby dowiodło naszej siły i żywotności.

b) Nastroje ludności ukraińskiej.

Ogół ludności ukr. jest zdezerjentowany politycznie, nie chce Niemców, nie chce bolszewików, nie chce i Polaków, a o "samostijnej Ukrainie" słuca jak o żelaznym wilku. Wiary wielkiej w skuteczność poczynań prowodyrów ukr. nie ma, a nawet wśród kół bliskich OUN wiara w skuteczność prowadzonej przez nich polityki oparta jest raczej na prawie bezwładności, niż na wierze w realność wyników ich zabiegów. Natomiast wśród tego rozbitcia myśli politycznej wspólna wszystkim Ukraińcom jest niechęć a b. często nienawiść do wszystkiego co polskie, która po części wynika z tego, że Ukraińcy będąc obecnie uprzywilejowani w stosunku do Polaków, posiadają milicję własną, obsadzając wszystkie urzędy cywilne, handlowe i t.p. czują się jakby gospodarzami kraju i nie dopuszczają myśli, aby tego wszystkiego mieli być kiedyś pozbawieni na korzyść Polski. Prócz tego działa agitacja organizacji ukr. części kleru, nauczycieli, wszystko nieprzejednanych wrogów Polski, agitacja, którą następnie wyładowuje się w napadach i mordach i t.zw. "reżuństwie".

Mordy bywają różnorakiego rodzaju:

1) planowe organizowane przez org. ukr., mające na celu wyniszczenie czołowych przedstawicieli ludności polskiej lub sprowokowanie Niemców na Polaków,

2) odwetowe - na reakcją polską na mordy ukraińskie,

3) ekscesy i napady różnych band na ludność polską pod hasłem rugowania jej z kraju,

4) różne okolicznościowe, dokonywane pod różnymi pozorami z różnych przyczyn, jak np. mordy dokonywane w stosownej okazji przez milicjantów ukr. po stwierdzeniu, że legitymowany przez nich osobnik jest narodowości polskiej.

Obecnie rzucane hasła porozumienia polsko-ukr. nie znajdują oddźwięków wśród Ukraińców. Prywatne rozmowy z niektórymi przedstawicielami inteligencji ukr. nie są pod żadnym względem miarodajne odnośnie nastrojów ogółu ludności ukr. Jeśli chodzi o rozmowy prywatne polsko-ukr., to indywidualnie można dojść do jakichś rozsądnych wniosków, choć Ukraińcom nie można zbyt dowierzać, lecz naogół masa, a szczególnie jej będąca pod wpływem OUN i innych organizacji zajmuje stanowisko nieprzejednane.

Organizacja Ukraińskich Narodowych Nacjonalistów wzywa owszem Polaków do wspólnej walki przeciw Niemcom, lecz jednocześnie mówi o polskich szowinistach sięgających po ziemi odwiecznie ukraińskiej.

Pod względem gospodarczym ludność ukr. która opanowała wszystkie instytucje handlowe, wykorzystuje swe uprzywilejowane stanowisko i ma się nieco lepiej niż

ludność polska. Wywozy do Niemiec na roboty mniej dotyczą Ukraińców niż Polaków, gdyż władze adm., składające się głównie z Ukraińców, celowo wysyłają głównie Polaków, osłabiając żywioł polski.

Te dwie przyczyny powodują, że Ukraińcy lżej żyją i nie czują się tak zmaltrretowani jak Polacy. Ostatnio na skutek wykrycia organizacji ukr. w Świecie, represje niemieckie dotknęły prawie samych Ukr. we wsiach i miasteczkach, wywołując wśród nich dużą depresję.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie. - AK. - Mf. 2402. - 203/XV-12. - S. 172-176.

N 2

*З інформації Львівської округи АК про діяльність ОУН у
Східній Галичині*

1943 р.

A. Niemcy. [...]

B. Ukraińcy.

Siły Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów oceniam na około 4.000 ludzi we Lwowie, a na około 70.000 na terenie całego obszaru (od 1.000 do 3.000 na powiat, zależnie od jego oblicza). Siły te są dostatecznie uzbrojone i posiadają wysoki stan gotowości bojowej.

Administracja samorządowa i policja porządkowa są całkowicie pod wpływem O.U.N., jak również znaczna część ogólnej administracji państwowej.

Licze się z bezwzględną walką z tymi elementami, do których w razie powodzenia mogą dołączyć się jeszcze dalsze siły. Możliwym jednak jest że siły te nie będą jednolicie kierowane, i że będą one działały samorzutnie i tylko lokalnie.

Niewykluczonym również jest, że nie uda nam się rozpocząć walki tak wcześniej, aby przeszkodzić w ewentualnym przekazaniu przez okupanta części władzy Ukraińcom.

AAN. - AK. - Mf. 2402. - 203/XV-12. - S. 267-268.

N 3

Рапорт Львівської округи АК про бойові дії та агітаційно-пропагандистську діяльність серед населення партизанського з'єднання Сидора Ковпака

30 липня 1943 р.

Meldunek w sprawie partyzantki sowieckiej

W nocy z 6 na 7.VII.43. została zapoczątkowana akcja partyzancka w rejonie Tarnopola przez oddziały bolszewickie.

Pierwszą oznaką były dwie bomby pochodzenia sowieckiego podstawione na torach obok stacji Maksymówki na kierunku Tarnopol-Podwołoczyska. W tym samym czasie na linii kolejowej Tarnopol-Lanowce, obok Zbaraża zatrzymani zostali przez partyzantów 4-ej kolejarze. Kolejarz niemiec, oraz 1 polak zostali zastrzeleni, dwaj inni wrócili do Tarnopola.

Następnej nocy z dn. 7 na 8.VII.43. akcja dywersyjna rozwija się w dalszym ciągu i przybiera szersze rozmiary. Tej nocy został wstrzymany ruch kolejowy na linii Tarnopol-Podwołoczyska, gdyż dwa równoległe mosty kolejowe w Dyczkowie o konstrukcji żelaznej, na przyczółkach jednopiętrowych o rozpiętości 15 m w odstępnie 8-10 m zostały zniszczone. Zniszczenia dokonano częściowo (obydwa przyczółki od strony Tarnopola). Do zniszczenia użyto ładunek wybuchowy, przypuszczalnie trotyl lub ekrazyt w ilości na poszczególne mosty ok. 25 kg. Zniszczenia dokonano fachowo. W skutek wybuchu została przecięta konstrukcja żelazna mostu, pasy górne, pasy dolne, krzyżulce, belki dźwigarowe i cała powierzchnia toru. Most od strony prawej w kierunku Tarnopol-Podwołoczyska żpo wybuchu konstrukcja jego zatrzymała się na przyczółku mostowym, tak że odbudowa jego nie wymagała długiego czasu. Most ten został naprawiony i dn. 11.VII.43. oddany do użytku.

Drugi most równoległy, z lewej strony na kierunku Tarnopol-Podwołoczyska został przecięty podobnie jak most pierwszy, z tym, że cała konstrukcja runęła w dół na głębokość 15 m. Odbudowa jest trudna i wymaga długiego czasu. Również został wysadzony most na zrosie koło Smykowiec dn. 9.VII.43. W Smykowcach gospodarze widzieli 4-ch wojskowych bolszewików i 1 sowiek.

Regularne bolszewickie oddziały partyzantkie pojawiły się w okolicy Zbaraża w lesie Lubianieckim - 4 km. na wschód od Zbaraża. Na wiadomość o pojawieniu się partyzantów, których ilość nie była znana, udała się w kierunku lasu żandarmerja i policja ukraińska ze Zbaraża, w ilości 8 osób, z których nikt nie wrócił. Zostali oni wybiti przez partyzantów. Stan oddziałów bolszewickich, które pojawiły się pod Zbarażem, obliczano początkowo na 2 tys. Wiadomość tę podało pierwsze rozpoznanie niemieckie przeprowadzone przez oddz. rozpoznawczy policji niemieckiej.

Dnia 8.VII.43. Niemcy z Tarnopola przetrucili na ten odcinek Schutzpolizei, Reiterschwadron, Żandarmerję, policję ukraińską i część oddziału z Btl. 543. Razem ok. 500 osób. Oddziały te wzmocniono artylerią (2 działa polowe). Rozpoczęła się walka w czasie której stwierdzono że bolszewicy są dobrze uzbrojeni. Posiadają dużo broni maszynowej i granatów. Już od pierwszej chwili straty niemieckie w stosunku do strat bolszewickich były wielkie. Prócz poległych 8-śmiu policjantów ze Zbaraża przewieziono do Res. Laz. w Tarnopolu dn. 8.VII.43. o godz. 13-iej 7-iu zabitych Niemców, których przydziału rozpoznać nie było można, gdyż zostali przez bolszewików obdarcy z ubrania. Prócz tego przywieziono jednego oficera zabitego i jego szofera oraz 3-ch G-po i dwóch ukraińców rannych. W nocy z 9 na 10.VII. przywieziono do szpitala wojskowego 6-ciu zabitych Niemców. Polegli są z 3-ciej komp. 1/SS pol. Rgt. 23. Dn. 10.VII. przywieziono dalsze transporty rannych i zabitych. Ranni są również i cywilni Niemcy, między którymi znajduje się Z-ca szefa G-po Lex.

W Tarnopolu zarządzono ostre pogotowie. Z terenu rozpoczęto pośpiesznie ściąganie policję ukraińską. Zarządzano pomocy ze Lwowa.

Bolszewickie oddziały partyzanckie po stoczeniu walki pod Zbarażem, pomyslnie dla siebie, rozpoczęły marsz ubezpieczony w kierunku na Skałat, przez góry Stryjowieckie (dn. 8.VII.43. w godz. rannych).

Przemarsz przez tą wieś trwał 4 godziny. Oddział wyprzedzała kawalerja, która posiadała c.k.m. (konie dobrze odżywione i osiodlane). Za nimi szła piechota z automatyczną bronią, później tabor i art. lekka. W czasie marszu idący przed laborem wbijali co 100 m czarne chorągiewki, które są omijane przez gospodarzy a nawet przez Niemców. Partyzanci posuwają się lasem i drogami polnymi nie zjeżdżając na szosę. Niszczą bandy znajdujące się w lasach. We wsi partyzanci zabierali gospodarzom buty i nowe ubrania. Dalej poszli przez las Kujdaniecki do Chodaczkowa Małego, gdzie opanowali folwark i obrabowali go nie szczczędząc nawet służby.

Udali się przez Kołodziejówkę na Stary Skałat, później do Nowosiółki Skałackiej. W Nowosiółce partyzanci ograbili folwark i mieszkanie starosty ze Skałata Hefnera, który wyjechał do Tarnopola. W folwarku zabrali 10 par koni, 4 siodła, wozy, z gorzelni zaś wódkę. W Kamieniopolach w Nowosiółce zniszczyli wszystkie magazyny i zabrali zapas materiału wybuchowego. Z Nowosiółki udali się na Skałat. W drodze rozpoczęły się walki w czasie których po stronie niemieckiej walczyło 600 ukraińców i ok. 100 Niemców. W wyniku walki zginęło ok. 200 osób, w tym 60 Niemców, a 46 ukraińców zginęło. Reszta wycofała się i bolszewicy wkroczyli do Skałatu, który opanowali dn. 8.VII. o godz. 16-ej i przebywali tam ok. 4-ch godzin. Oddziały te w czasie swego pobytu w Skałacie spaliły budynek żandarmerii, magazyny wojskowe, zdemolowali gmach policji ukraińskiej, Kripo, pocztę, centralę telefoniczną i wszystkie inne biura niszcząc urządzenia maszyny do pisania i akta. Obrabowały również sklepy Narodnej Torhowli i szpital skąd wzięły cały zapas z apteki. Niemcom kryjącym się w szpitalu partyzanci oświadczyli: "Napiszcie do Niemiec, że my nie walczymy z bezbronnymi kobietami, tak jak wasi żołnierze, możecie iść spokojnie, nikt was nie ruszy, walczymy tylko z uzbrojonymi". W więzieniu ogłosili amnestję i wypuścili wszystkich więźniów. Pozostawili tylko Arbeitsamt, myśląc że to jest stowarzyszenie robotnicze i zupełnie nie ruszali składnicy polskiej. W Skałacie podminowali most szosowy który został tylko uszkodzony. Po 4-ch godzinach partyzanci wycofali się. Władze niemieckie, cywilne opuściły Skałat, przybyło wojsko w ilości 400-600, które okopało się przed Skałatem.

Ze Skałatu udali się w kierunku Horodnicy, skąd połączyli drogą przeszli na Zarubince. Tu podpalili most drewniany, następnie wysadzili most kolejowy na linii Skałat-Grzymałów. Z Zarubinc udali się szosą do Ostapia, gdzie zdemolowali posterunek pol. ukr., folwark i gorzelnię. W czasie przechodzenia przez Ostapie w kierunku na Okno ilość oddziałów partyzanckich oblicza się na 4 tys. Szli w zwartym szyku (tabor i kaw.). Partyzanci w wieku od 14-25 lat, bosi, obdarci w mundurach różnych. Zauważono wśród nich oficerów, z których najstarszy był w stopniu pułkownika. W międzyczasie przybyła pomoc Niemców. W skutek zwiększenia sił niemieckich droga do Grzymałowa dla partyzantów została zamknięta. Bolszewicy skupili się w lesie na

połudn.-wsch. od Skafatu między Ostapiem, Oknem, a Krasnem, długość lasu ok. 15 km. Zamiary bolszewickie szły w kierunku opauowania Grzymałowa. Niemcy rozpoczęli przeciwalkę. Dało się zauważyć z ich strony działalność okrążający bolszewików. Siły niemieckie były kierowane celem obsadzenia szosa Skafat-Iwanówka, Skafat-Grzymałow-Okno, w kierunku południowym na Krasne. Były również robione próby rozbicia bolszewików na mniejsze grupy. Zanknięcie pierścienia okrążającego od strony wschodniej szosa Turówka-Kokoszyńce. Na tych odcinkach Niemcy zgrupowali swoje siły. Siły niemieckie, których stan nie jest dokładnie znany, rozporządzają prócz dużej ilości broni maszynowej, autami pauc. oraz posługują się lotnictwem. W lasach między Ostapiem, Oknem a Krasnem Niemcom nie udało się okrążyć bolszewików. Posunęli się oni w dalszym ciągu marszem ubezpieczonym w kier. na Chorostków, skąd następnie przeszli w lasy między Kobytówkami a Budzanowem i przez papiernię Tudorów udali się w kierunku na Buczacz. Za bolszewikami posuwa się oddział niemiecki, który przez obserwatora w terenie został określony na "niekompletną dywizję". Lotnictwo współdziała działając na korzyść piechoty rozpoznaniem i bombardowaniem kolumn bolszewickich. W okolicy Jabłonowa kolumna aut niemieckich miała godło (znak malowany biało), zaś na motocyklach malowany konik. W okolicach Jabłonowa obserwowano całą grupę bolszewickich partyzantów, która drogami polnymi i leśnymi marszerowała przez 5 godzin. Kolumnę poprzedzał sztab wyższych oficerów w otoczeniu oddziałów kaw. i gońców. Wśród taboru kolumny naliczono ponad 600 konnych furmanek, które wiozły amunicję, prowiant i różny sprzęt wojenny. Przejeżdżały również działa polowe i 3 działa p. lot.

Dnia 13.VII. wstrzymano ruch kolejowy i szosowy w kierunku na Czortków. W walkach od 8.VII.-12.VII. zginęło 182 Niemców w tem 45 z 3-iej komp. 1/SS Pol.Rgt.23, 18 z Reiterschwadron, 9 Schupo oraz ponad 200 Ukraińców. Rannych odwozili wprost do Lwowa. Dn. 12.VII. o godz. 15-iej odbył się uroczysty pogrzeb poległych, na którym obecny był Wächter. W tym samym czasie ubezpieczenia boczne w czasie marszu zajęły Bogdanówkę, Kamionkę, Słupki i Borki Wielki. W miejscowościach tych opanowały obozy karne żydowskie. Żydów wypuścili ale ze sobą nie wzięli, gdyż oświadczyli że nie unieśli oni bronić własnej godności wobec Niemców. Dn. 9.VII. Niemcy spowrotem opanowali obozy żydowskie i Żydów rozstrzelali. Na terenie powiatu Tarnopolskiego pojawiły się patrole bolszewickie. W nocy dn. 13 na 14.VII. partyzanci usiłovali zniszczyć most kolejowy w Hłuboczku Wielkim obok Tarnopola, zostali jednak odparci przez policję ukraińską. Zginęło 15 ukr. Dn. 14.VII. o godz. 22.30 grupa partyzantów podchodziła pod prowizoryczne lądowisko obok mostu na Serecie, zostali jednak zaskoczeni ogniem z c.k. i k.b., obawiając się zetknąć z większą siłą nieprzyjaciela - cofnęli się. Zginął 1 Niemiec i 1 ukr. Dn. 13.VII w majątku Berezowica Wielka (Wehrmachtsgut) zatrzymano 3-ch partyzantów. Jeden w mundurze niemieckim, 2-ch w ubraniach cywilnych. Skutych przyprawiono do zarządu majątku.

Dn. 15.VII. o godz. 22.00 przechodziła grupa bolszewicka przez Boiszowce, Słobódka B w ilości ok. 2500 ludzi w kierunku Meduchy a następnie na Martynów

przez most na Dniestrze k. Siwki i zatrzymali się pod Kałuszem dnia 17.VII. W mundurach sowieckich, w tym ok. 150 osób w ubraniach cywilnych a niektórzy w wyszywanych koszulach ukr. D-ca lat ok. 60 w mundurze z listkami na kołnierzu - nosi orden Lenina i Stalina. Sztab składa się z 12-14 ludzi. Mają mapy, aparaty radiowe nadawczo-odbiorcze. Mają 4 dział pol. 75, o zaprzęgu 4-o konnym, 11 w.k.u. 30 karabinów p.panc. (długie, wzoru polskiego). W Słobódce B zniszczyli biuro, zabrali pieniądze, podcięli 5 słupów telegraficznych. W dalszej drodze stoczyli walkę o most na Dniestrze k. Siwki, który po zdobyciu i przejściu spalili jak również i drugi most na odnodze Dniestru. Niemcy w popłochu uciekają. Do ludności cywilnej uduoszą się przychylnie. Likwidują Liegenschafty i spółdzielnie niemieckie, zabierając wszystko ze sobą. Wśród ukr. poptoch, uciekają w las z bydłem i rzeczami. Polacy zachowują się spokojnie. Policja ukr. zbiegła a obecnie pełni służbę w ubraniach cywilnych. Idą nocami a w dzień się zatrzymują. Grupy te są przez Niemców bombardowane. Dnia 17.VII. stoczyli walkę z Niemcami pod Kałuszem k. Wistowa. Na linii kolejowej Stanisławów-Kałusz, wysadzili most kolejowy. Ruch kol. wstrzymany. Dn. 18.VII wieczorem przechodził bol. patrol w ilości 7 ludzi przez Żorawno. W godzinie otrzymanych informacji grupa ta ma podobno przechodzić na południe.

Dnia 12.VII. do Tarnopola przybyło 110 samochodów i 24 motocykle Policji niemieckiej. W tym 47 sam. ciężarowych. W sam. ciężarowych od 8-12 ludzi, w osobowych 4-ch. Do każdego sam. umocowano 4-6 rowerów.

W niektórych miejscowościach partyzanci rozrzucili ulotki w języku ukr. Treść ulotki w dosłownym tłumaczeniu podajemy niżej:

"Śmierć niemieckiemu okupantowi!

Do ludności Galicji ukraińców, polaków, Czechów, Żydów i do wszystkich pracujących, do Was zwraca się sowiecka Ukraina! Dwa lata upłynęły od czasu, gdy krwawy Hitler rzucił swoje hordy przeciw Sowietom. On się łudził, że w 3-ch miesiącach zakończy wojnę, ale wojna trwa już dwa lata, a Niemcy nie mówią już o zwycięstwie. Oni wiedzą, że przegrali wojnę. Szukają tylko ratunku. Co przyniesli Niemcy Waszemu Narodowi i innym Narodom naszego kraju? Setki zrujnowanych miast i wsi, tysiący ludzi kochających pokój zniszczyli, młodzież pozostawili bez nauki, wzamian zato założyli Ghetto. Odebrali znowu folwarki, które sowieci oddali chłopom. Wprowadzili znowu pańszczyznę, zmuszając chłopów za darmo pracować na folwarkach. Tysiące młodych ludzi wywieźli do swoich Niemiec, skąd dla nikogo niema już powrotu. Tak jak kiedyś tatarzy, napadały niemieckie hordy na kwitnącą ziemię ukraińską, porywając młodych ludzi, dziewczęta i młode kobiety do Niemiec. Naród porywa się i staje w obronie swych praw i wolności. Ale przychodzą inni którzy chcą nas ratować. Kto są ci którzy mieniają się partyzantami i przedstawicielami (zastępcami narodu ?) Nacjonałiści ! Burżuazy !! Marząc o fotelach ministerjalnych rzucają hasło - "Lepiej żyć ale we własnym kraju". Rzucają naród na los parobków. Szykują warsztaty, fabryki i ziemię, ale dla siebie. Czy Bandera w Berlinie żyje z niemieckich kartek żywnościowych, wzięty do ich obozu ? Czy Taras Bulba, który liżał buty polskim panom i biegał jako pies za żandarmerią (policją) ? Czy O.U.N., którego kierownicy siedzą w Berlinie, żyją z kartek niemieckich i za niemieckie

pieniądze wydają gazety ? O ! zaprzędajecie skóry, jak psy i kość się rzucacie ! Oni chcą nędzę narodu wykorzystać dla siebie i w rzekach krwi i łez na swoim młynie zemleć. O.U.N., Bandera, Bulba - to judasze, co za 30 siebreników swój naród sprzedają. A kto wstanie Wam do obrony ? Jest tylko jeden partyzant. To sowieccy partyzanci. Nacjonalści to banda, która idzie na rozkazy i wskazówki Gestapo i morduje polaków, dzieci, kobiety i wdowy. Siebie broniąc zmusza polaków brać mundury policji i chwytac za broń przeciw partyzantom sowieckim. Hitlerowi nie dość czarnej krwi Niemców, on chce, ażeby naród ukraiński i inne narody krwawiwły, a nacjonalści pomagają mu w tym. Rolnicy ! Robotnicy ! Walczcie przeciw faszystom. Niszczcie koleje, połączenia, zrywajcie mosty. Polska policjo ! Niemcy chcą, byście swymi rękami zabijali braci. Obróćcie broń przeciw najeźdźcy. Łączcie się z partyzantami i oddziałami patryjotów i walczcie o wolność Polski i Ukrainy. Jeżeli ktoś należy przypadkiem do bandy O.U.N., Bandery czy Bulby - rzućcie je. Rzućcie bratobójczą walkę z polakami, abyście mogli prędzej zakończyć wojnę.

Partyzanci sowieccy”.

Wobec sytuacji jaka wytworzyła się nasutek pojawienia się partyzantów bolszewickich, na terenie okręgów Tarnopolskiego i Stanisławowskiego:

- 1) Ogólny strach tak wśród Niemców jak i Ukraińców.
- 2) Rozgoryczenie ukr. nasutek wysyłania ich "najlepszych żołnierzy" do walki z partyzantami.
- 3) Nasilenie wypadków bandytyzmu i napadów.

AAN. - AK. - Mf. 2401. - 2315/XV-7. - S. 175-179.

N 4

Звіт конфідента-комуніста Львівській окрузі АК про більшовицьке підпілля на Західній Україні

15 грудня 1943 р.

Nawiązaliśmy kontakt w terenie z członkiem K.P. (komunist. partia bolszewików), polakiem, który dostarczył nam wiadomości o działalności K.P. na naszym terenie.

Organizacja bolszewicka na naszym terenie nosi nazwę Komun. Partia bolszewików (K.P.b.)

CELEM jej jest: propaganda, przygotowanie terenu, wywiad, współpraca z desantami sow., współpraca z organizacjami miejscowymi nie faszystowskimi, których zadaniem jest walka z Niemcami, z wyłączeniem organizacji o charakterze nacjonalistycznym, przeciwdziałanie i neutralizowanie tarć narodowościowych (Ukraińców i Polaków).

SIEDZIBA K.p.b. na nasz teren jest Płoskurow, oddziały znajdują się w Tarnopolu, Złoczowie, Brodach, Podhajcach, Brzeżanach, Czortkowie, Stanisławowie.

CZŁONKOWIE przeważnie Rosjanie z za Zbrucza, w rzadkich wypadkach tutejsi. Członkowie są dwojakiego rodzaju, 1) partyjni, którzy mają pseudonim i numer

porządkowy partii, 2) kandydaci, którzy mają tylko pseudonim i są wtajemniczeni jedynie w zakresie pracy na swoim odcinku. Członkowie partyni z chwilą przyjęcia do partii podpisują deklarację atramentem sympatycznym.

ŁĄCZNOŚĆ pomiędzy siedzibą główną, oddziałami, punktami i placówkami utrzymują "związki". Łącznicy, przeważnie co dwa tygodnie wrazie potrzeby częściej. Są oni ciągle zmieniani, są wyłącznie rosyjanami. Łącznikami bywają również kobiety. Rozkazy i meldunki w większej części podawane są ustnie. Członkowie K.P. nie utrzymują pomiędzy sobą kontaktu, jedynie przez łączników. Łącznicy zaopatrzeni są w dokumenty niemieckie, dowody Gestapo.

Dokumenty zmieniane są w każdym oddziale. Legalizacja doskonale zorganizowana, dysponują wszelkiego rodzaju dowodami osobistymi niemieckimi, mają pieczęcie niemieckie.

WYWIAD WEWNĘTRZNY - KONTRKONSPIRACJA czuwa bardzo ściśle nad działalnością każdego członka kontrolując jego zachowanie się i kontakty. Członkowie kandydaci mogą być dopuszczeni do partii po długiej i skrupulatnej inwigilacji, na ogół pozostają oni tylko wtajemniczeni częściowo do czasu wkroczenia bolszewików na ten teren, wówczas zależnie od posiadanej opinii mogą być przyjęci do partii. Kontrola nad ich działalnością jest b. ścisła, nie wolno im objawiać zainteresowania sprawami K.P., nie leżącymi w zakresie ich odcinka pracy, przestępca jest ściśle surowa tajemnica, najmniejsza niedyskrecja natychmiast ostro karana, za wyspanie stosowana jest kara śmierci wykonana do 24 godz. (fakty takie zaistniały z ścisłą dokładnością).

WYWIAD jest doskonale zorganizowany w całej Europie, ma swoich ludzi w każdej organizacji, w OUN i w org. polskich. Informator stwierdza, że K.P. ma swoich ludzi wśród naszych członków. Wywiad K.P. ma dokładne wiadomości o działalności OUN, wiedział o zamierzonej większej akcji na tym terenie przeciwko Polakom, uprzedził tę akcję rozsyłając ostrzeżenia i pogróżki do czołowych działaczy OUN, czyniąc ich odpowiedzialnymi osobiście za wykonanie planów terrorystycznych, groząc karą śmierci. Wywiad sporządza listy prowodyrów OUN przeznaczonych do zlikwidowania.

NASTAWIENIE K.P. do org. polit. na tym terenie: do ukr. negatywne, K.P. zwalcza terrorystyczną akcję OUN w stosunku do Polaków, potępia współpracę ukr. z Niemcami. Bulbowców (UNRA) K.P. zwalcza, próbowano nawiązać kontakt z nimi i współpracę, przyczem K.P. straciła 20 kilku członków. Wobec wrogiego nastawienia bulbowców K.P. zajęła również stanowisko wrogie.

DESANTY SOW. K.P. ma jako główne zadanie wywiad, z partyzantami boł. nie ma mieć bezpośredniego kontaktu, ma im tylko dostarczać potrzebnych wiadomości z terenu, jakich zdobycie przedstawia dla partyzantów trudności. W ciągu XI m. bolszewicy zrzucili na naszym terenie silną grupę desantów spadochronowych w oddziałach 30-40 ludzi, dla zasilenia partyzantki. Placówki K.P. otrzymały rozkaz nawiązania kontaktu z określonymi oddz. desantów na tym terenie po wycofaniu się armii sowieckiej, pracujący w gospodarstwach i przedsiębiorstwach mają wkrótce otrzymać rozkaz stawienia się do partyzantki bolszewickiej. W razie niewykonania tego rozkazu będą zlikwidowani.

ZAGROŻENIE członka K.P. pozwala mu na opuszczenie placówki jedynie w poważnym wypadku, wówczas chroni się on na t.zw. punkt zborny. Punkty zborne zmieniają się od czasu do czasu, członkowie są o tym powiadomieni. Bez poważnego zagrożenia członkowi bezwarunkowo nie wolno opuścić swojej placówki, w przeciwnym razie zostanie surowo ukarany.

Dalsze wiadomości prześlę po ich otrzymaniu.

(-) Kotliua

A.A.N. - A.K. - M.J. 2402. - 203/XV-12. - S. 302-303.

N 5

*Агентурний звіт Львівської округи АК про бомбардування
громадянською авіацією Львова*

15 квітня 1944 р.

Meldunek z bombardowania miasta Lwowa w dn. 9-10.IV.44

Dnia 9 kwietnia o godz. 20,30 miast. Łwów zaatakowany przez lotn. sowieckie. Alarmu nie ogłoszono. Pierwsze detonacje dały się słyszeć z kier. pn.-wsch. O godz. 20,45 zrzucono bomby oświetlające nad Personkówką, lotn. Skniłów i dworcem Głównym oraz nad Pasiekami. Pierwsze bomby spadły w okolicy Dw.Gł. i Dw. Czerniowieckiego. Na Dw. Czerniowieckim uszkodzono magazyny TWL der Waffen SS, na Dworcu Gł. nie stwierdzono żadnych strat, uszkodzono natomiast kilka kamienic w rejonie dworców (około 10 w t.zw. blokach kolejowych przy ul. Gródeckiej, 3 domy zburzono przy ul. Mączynskiego, 2 domy przy ul. Leona Sapiehy) następnie samoloty przeleciały nad pocztą gł. gdzie bomby spadły na ruiny cerkwi przy ul. Kopernika oraz na ul. Ossolinskich trafiając w jezdnię, przerywając 2 wodociągi (300 i 400 cm), poczym przeleciały w kierunku na Nowy Lwów, Personkówkę, po drodze zrzucając jedną bombę, która spadła przy ul. Tarn. zrywając balkon i uszkadzając kamienicę N 17. Na Nowym Lwowie zrzucono 14 bomb, burząc 3 domy, 2 domy poważnie uszkadzając (podmuch wyłoczył wszystkie szyby w dzielnicy Nowy Lwów). Następnie zbombardowano elektrownię Personkówka zrzucając na obj. 11 bomb z czego jedna bomba trafiła w kotłownię uszkadzając kotły, 1 bomba w kable przewodowe wysokiego napięcia (30 tys. Volt), 2 bomba w doprowadzające elektr. do miasta, 3 bomba zniszczyła całkowicie 1 chłodnię, reszta bomb upadła na podwórze obj. Na stacji kolej. Personkówka trafiono 2 pociągi z benzyną zapalając je i niszcząc całkowicie znajdujące się poblizu składy materiałów pędnych wraz z bocznica kolejową (prawdopodobnie ZEL 105) trafiono 10 razy zapalając 5 cyster, beczki z oliwą i benzyną oraz baraki robotnicze, gdzie zginęło 53 osoby. Przy szosie Stryjskiej zrzucone chaotycznie bomby zniszczyły kable i linie telefon., zburzyły 2 domy, uszkodziły betoniarne i przerwały wodociąg (100 cm). Część samolotów bombardowała lotnisko Skniłów(bdb).

Poza tym zrzucono bomby w różnych punktach miasta i tak: uszkodzono kilka domów w poblizu gazowni (ul. Gazowa,1), dom przy ul. Warneńczyka, zburzono kilka domów na Pasiekach, trafiono 2 razy w ogród willi gub. Wächtera (ul. Gondulicza,

jedna bomba wybuchła w ogrodzie, 2-ga niewypał w komórce z węglem). Ponadto rzucono 2 bomby w ogrodzie Zmartwychwstańców. W ostatniej chwili otrzymujemy wiadomości o bombardowaniu Kozielnik i Sichowa, narazie brak bliższych danych.

Reasumując szkody bombardowania należy podkreślić poważniejsze uszkodzenia elektrowni, której naprawa potrwa około 8 dni, uszkodzenie wodociągu, które zostanie usunięte w ciągu 4-7 dni. Alarm trwał do godz. 23,47, następnie ogłoszono powtórne alarmy od 00,14 - 00,45, i o godz. 1,11 - 2,05. Dnia 10 bm. niemiecka komisja wojsk. badała zniszczenia dokonane przez bombardowanie. Stwierdzono 318 punktów gdzie upadły bomby, do tego czasu obliczono około 100 zabitych, ponad 400-tu rannych. Na odłamkach bomb stwierdzono napisy rosyjskie i angielskie. Warnkommando tłumaczy nieogłoszenie alarmu tym, że po zbliżeniu się frontu wsch. przelot w kierunku na Lwów miał być sygnalizowany przez odpowiedni odcinek frontu, tymczasem samoloty lecący na Lwów bombardowały szosę Brody-Krasne i Stausławów-Dawidów. Sądzono, że chodzi tu o zwykłą akcję przyfrontową, później odległość do Lwowa tak się zmniejszyła, że nie można było na czas wydać odpowiednich rozkazów.

W czasie ataków lotn. uciekło 19 "legionerów" ze 130 komp. kwaterującej w koszarach przy ul. Gródeckiej.

Meldunek z 13.IV.

W ślad za meldunkiem z dnia 11 bm. w sprawie nalotu na Lwów, podaję ostatnie wiadomości o szkodach wyrządzonych przez bomby sow. Na Personkówce spłonęło 350 hl. benzyny, 6 PKw i 21 LKw. pozatym notowano wybuchy: 4 bomby przy ul. Piekarskiej 65 i 69. 1-na bomba spadła na podwórze zakładu medycyny Sądowej, niszcząc wszystkie okna i ramy, raniąc 2 osoby, częściowo zniszczeniu uległ budynek szpitalny leżący po przeciwnej stronie, 1 bomba spadła na podwórze szpitalne nie wyrządzając prawie żadnych szkód, pozostałe dwie bomby spadły obok zabudowań kwieciejarni Klimowicza, szkody duże (inspekta i oranżeria).

W/g otrzymanych wiadomości z lotn. Skniłów, bombardowano tylko lotnisko cywilne i pole startowe. Hangarów i lotniska wojskowego nie bombardowano. Prócz tego notowano wybuchy w różnych punktach miasta, i tak: przy ul. Sieniawskiej 1 bom., przy ul. Petra Mohyły 2 bomby, na Kaizerwaldzie obok stanowiska węg. art. plotn. 10 bomb, na Pasiekach 10 bomb, parę bomb na Krzywczycach (8 zabitych, 1 osoba ranna), w Kozielnikach 3 zabitych, 15 rannych, w Sokolnikach 15 zabitych, przy ul. Św. Zofii 36 padła 1-na bomba zabijając jedną osobę, na Placu Powystawowym została uszkodzona Panorama Raclawicka, od zewnątrz został zerwany dach i zniszczone ściany, wewnątrz został podarty obraz (k. postaci T.Kościuszki), obok Panoramy padły 2 bomby zabijając 2 żołnierzy niemieckich. Dalsze bomby padły na Placu Powystawowym, niszcząc baraki, gdzie były zamagazynowane bomby zaopatrzeniowe (tu został zabity 1 żołnierz). Na Zboiskach Starych i koło fabryki Ruccera padło kilka bomb raniąc około 80 osób. Notowano bomby przy ul. Arciszewskiego.

Reasumując skutki bombardowania i miejsca eksplozji, należy stwierdzić, że bombardowanie było dość precyzyjne. Przymuszczałnie lotnicy sowieccy byli naprowadzani na cel za pomocą stacji radiowych znajdujących się na terenie miasta.

Bliskość od celów oraz kierunek wybuchów wskazują, że bombardowanie było kierowane za pomocą "Bikonów".

Spawacz Kowal

AAN. - AK. - Mf. 2403. - 203/XV-16. - S. 80-81.

N 6

Агентурний звіт Львівської округи АК про настрої української інтелігенції Галичини

Лютий 1944 р.

Doszło do mojej wiadomości, iż w dniu 10.II.44 polskie (cywilne) władze administracji ogólnej we Lwowie powzięły decyzję wydania odezwy-plotki do społeczeństwa ukr., że o ile ukr. nie zaprzestaną mordowania ludności polskiej w Małopolsce Wschodniej, wówczas inteligencja ukr., która obecnie wyjeżdża z obawy przed bolszewikami na zachód (do wojew. krakowskiego), zostanie w ten sam sposób potraktowana i wyrżnięta tam do nogi.

Odezwa ta jak już i szereg innych podobnych wydanych do ukr. a mających na celu uspokojenie hajdamaczyzny nie doprowadzi do celu z następujących powodów.

1) Na zachód wyjeżdżają tylko ci ukr. z OUN, którzy w 1941 roku po wkroczeniu wojsk niem. (po ogłoszeniu sobornej Ukr.) zdekonspirowali się szczególnie jako członkowie różnych prowodów OUN zarówno z odłamu Bandery, jako też z odłamu Melnyk. Prowidnyki z odłamu Bandery po owym ujawnieniu się już 1942 r. zostali zastąpieni przez innych prowidnyków, pochodzących bądź to z miejscowego młodego elementu, bądź też przekazanych z innych dalszych terenów. B. członkowie dawnego prowidu mają zezwolenie obecnego prowidu OUN na wyjazd ze względów wyżej naprowadzonych. Poza tym nie mają oni żadnego wpływu na prowid obecny, b. radykalny, pozatem nie mają żadnego osobistego kontaktu. Jest to zrozumiałe z uwagi na bezpieczeństwo OUN i na obawę przed dekonspiracją obecnego prowidu.

2) Druga kategoria uci kinierów ukr. to ludzie, którzy z uwagi na ścisłą współpracę z niemcami (jako dyrektorzy różnych urzędów, wyżsi urzędnicy i tp.) nie mogą pozostać również z obawy przed rozstrzelaniem ich przez bolszewików.

3) Trzecią grupę ukr. którzy mają zamiar uciekać na zachód - stanowią kupcy paskarze, nowobogaccy, ludzie, którzy brali udział w rabunku żydów, oraz inni tchórze, posiadający nadto dość zasobną kieszęń w różne waluty zagr. i złoto przede wszystkim. Oczywiście obie te grupy nie mają żadnego wpływu na prowid OUN.

Z powyższych względów odezwa taka nie da żadnych pozytywnych wyników i nie nastraszy obecny prowid OUN odstraszy jednak sporą ilość ukr. mających zamiar uciec przed bolszewikami do wojew. Krakowskiego.

Musimy o tem pamiętać, że oczy chłopów-ukr. są teraz zwrócone na swoją inteligencję właśnie na tą, która ucieka - nie zaś na swój prowid, którego nie zna. Ucieczka inteligencji ukr. działa odstrasżająco na tych chłopów, którzy w akcji

antypolskiej bezpośredniego udziału jeszcze nie biorą. Gdyby inteligencja ukr. pozostała na miejscu, ruch hajdamacki zatoczyłby b. szerokie kręgi i objąłby ogułem ukr. chłopstwo tak, jak za czasów Chmielnickiego. Reasumując powyższe wniosk. by nasze władze wojsk. nie dopuściły do druku na wstępie opisanej odezwy, względnie skonsultowały jej nakład, ponieważ nie przyniesie ona żadnego pożytku - a tylko szkodę, bowiem "w słowach tylko chęć widzimy a w czynach potęgę". Jak podałem odezwa ta prowidu OUN nie odstraszy od powziętych zamieść. Natomiast stracimy okazję zlikwidowania bez reszty tych ukr., którzy rozhuścili masy chłopskie. Oni bowiem ponoszą winę za to, co obecnie odczuwamy na swojej skórze, o czym doskonale wiedzą, my zaś powinniśmy wszelkimi śródkami dążyć do tego by jak najwięcej ukr. inteligentów z naszych terenów wyjechało, gdyż łatwiej będzie można ich tam unieszkodliwić raz na zawsze.

AAN. - AK. - Mf. 2403. - 203/XV-14. - S. 6.

N 7

Агентурний звіт Львівської округи АК про настрої українського і польського населення Прикарпаття

8 березня 1944 р.

Sprawy wojskowe niemieckie: Stały duży ruch pociągów wojskowych przez stacje graniczne w Śniatynie i Skolem - zwłaszcza transporty wojska, amunicyjnie i sprzętu pancernego. Do poszczególnych miast przybywają oddziały rozbitków wzgl. cofające się jednostki wojskowe ze wschodu. Niektóre formacje po odpoczynku i reorganizacji odjeżdżają z powrotem na front. W transportach nowych oddziałów napływających z zachodu znajduje się dużo Polaków z Pomorza, Śląska i Łódzkiego. Ogólny stan ilościowy oddziałów utrzymuje się mogół bez większych zmian przy ciągłym przepływie materiału ludzkiego.

Oddziały wojskowe z Żydaczowskiego odeszły czasowo ze swych kwater, rzekomo przeciw "bandom ukraińskim" - dotąd nie powrócili.

Ogólna rozbudowa lotniisk wojskowych w terenie, ich uzbrojanie i zabezpieczenie.

Sprawy wojsk sprzymierzonych: Ostatniego lutego przejeżdżał przez Żydaczów transport wojsk węgierskich w kierunku na Rohatyn, rzekomo przeciw bandom ukraińskim. Wiadomość nie potwierdzona z terenu rohатыńskiego.

Sprawy bolszewickie i komunistów: Ostatnio zwiększona ilość desantów bolszewickich zwłaszcza na terenie Insp. Kołomyja. Występują w grupach po 3-5 ludzi, umundurowanie sowieckie, broń automatyczna i granaty. Poza żądaniem jedzenia, zachowanie się w stosunkach z ludnością zupełnie poprawne. Na rachunek partyzantów natomiast rabują i mordują w terenie Ukraińcy. W terenie woiują szereg mordów na osobach zaangażowanych bardziej w czasach okupacji sowieckiej, jak ówczesnych wójtów, przewodniczących związków zawodowych i gospodarstw kolektywnych i tp. Morderstw tych dokonują prawdopodobnie Ukraińcy-nacjonalisci.

Dalsze aresztowania dawnych członków partji komunistycznej z lat przedwojennych. W Stryju rozstrzelano aresztowanych komunistów (4 osoby).

Ewakuacja: W toku przygotowania ewakuacyjne Biur Sądowych, Liegenschaftów i Zakładów przemysłowych. Dozwolono na zatrzymanie surowców nie dłużej jak na dwumiesięczną produkcję. Niemcy cywilnie częściowo wyjeżdżają, reszta gotowa do wyjazdu w każdej chwili.

W okolicach Drohobycza założono obóz dla Volksdeutschtów ewakuowanych z Ukrainy. Ostatnio przeszedł przez Dolinę transport ewakuacyjny tego typu, taborem konnym w sile około 100 wozów.

Główny urząd techniczny (Technisches Hauptamt) w Stryju przygotowany jest do ewakuacji do Kielc. Wyjazd wraz z całym personelem ma nastąpić w najbliższych dniach.

Sprawy Ukraińskie: Nastroje w całym terenie silnie naprężone, jakkolwiek nigdzie nie doszło w ostatnim czasie do wystąpień o charakterze masowym. Trwają mordy, napady jednostkowe, z tem że ostatnio znów zaczynają się aktywizować tereny od lata spokojne jak np. Pokucie i Huculszczyzna. Wśród Ukraińców pogrożki przeciw Polakom i zapowiedzi masowych rzezi po miastach, gdy zmniejszą się załogi niemieckie. Duży ruch organizacyjny. Wedle wypowiedzi czynników miejscowych faza organizacyjna i przygotowania band OUN-owskich została już ukończona, obecnie bandy się tylko dozbiera.

Ustosunkowanie Niemców do zagadnienia ukraińskiego bardzo różne, jakkolwiek oficjalnie czynniki centralne popierają ich w zwiększonym stopniu niż to było dotąd. Ostatnio tj. 8.III. gubernator Wächter delegacji Pol. K.Op. proszącej o pozwolenie na zorganizowanie Samoobrony, chociażby pod kierunkiem niemieckich dowódców w poszczególnych miejscowościach odpowiedział odmownie, motywując to niemożliwością dopuszczenia do wojny domowej. Polacy młodzi i silni mogą uratować się przez wyjazd na roboty do Rzeszy, starzy i słabi muszą uciekać do większych miast. W dn. 7.III. odbyła się konferencja delegacji "polskiej" pod kierownictwem byłego kom. policji Kozakiewicza z von Pappenem, szefem Ge-po w sprawie mordów ukraińskich. Konferencja odbyła się w prywatnym mieszkaniu jednego z pracowników Ge-po - podobno v. Pappen żądał ze strony Polaków deklaracji, że nie pragną przyjscia bolszewików, w zamian za co obiecywał wypuszczenie części więźniów politycznych. Reszta na wypadek ewakuacji Lwowa ma być zlikwidowana ze względu na brak środków transportowych.

Z terenu Stryja doszła niesprawdzona wiadomość, że niemieckie władze bezpieczeństwa w osobie szefa Ge-po na okręg stryjski Ebenrechta, zwróciły się za pośrednictwem przewodnika policji kryn. Polaka Styry z propozycją zorganizowania samoobrony a nawet oddziałów pacyfikacyjnych na wypadek zaistnienia masowych mordów na tamtejszym terenie. Oddziały te miały by otrzymać broń od Niemców. Ten że Ebenrecht miał rzekomo zagrozić miejscowej ludności ukraińskiej, za każdy mord na Polaku spalaniem wsi i masową egzekucją. Na terenie Pokucia i Huculszczyzny niemieckie władze policyjne przeprowadzają liczne rewizje i aresztowania wśród Ukraińców. W Żydaczowskim, Rohatyńskim a także częściowo w Dolinińskim

niemieckie władze policyjno-administracyjne wyraźnie sprzyjają ukraińskim nacjonalistom a cała ich akcja na wypadek zamachów morderczych, ogranicza się do przeprowadzenia wizji lokalnej i ew. sfotografowania zamordowanych ofiar.

Terror wewnętrzny w społeczeństwie ukraińskim i rozbestwienie roślin. Meldują o szeregu wypadków uprowadzenia i zamordowania tych osób z kół ukraińskich, które okazywały nastawienie przeciwne mordercom na Polakach oraz, które ostrzegły lub uratowały życie Polakowi. Meldowano nawet o mordach księży grek-kat. np. ks. Lewicki w Trościańcu pow. Dolina, zamordowany za przeciwdziałanie reżimowi.

Akcja ukraińska obraca się obecnie już także przeciw Niemcom. W pow. Dolina jawnie sabotują oni wywóz drewna z lasów i tartaków, wojsko niemieckie przydzielone jako nadzór jest jednak bezsilne, gdyż Kreishauptmann Dewitz zabrania stosowania jakichkolwiek ostrzejszych środków. Zanołowano też wypadki napadów na transporty kolejowe niemieckie.

Sprawy polskie: Nastroje w społeczeństwie polskim ulegają wahaniom w zależności od rozwoju sytuacji na froncie, wiadomości politycznych i wystąpień ukraińskich. Jeżeli podziemne legalne władze krajowe i AK chcą utrzymać nadal swój wpływ i znaczenie w społeczeństwie, muszą okazać jasną i zdecydowaną linię postępowania i ani na chwilę nie wypuszczać z rąk kierownictwa mas. Teren musi być zaktywizowany. Z drugiej strony jednak powszechna jest niechęć i nieufność do Sowietów. Najlepiej charakteryzuje nastroje ostatni meldunek z Katusza: "Ludność miejscowa orientuje się dobrze w sytuacji ogólnej z wiadomości radiowych, wysłuchiwanymi na miejscu i sprawdzanych pomiędzy znajomymi. Nie da się omanić na długo żadnymi pomysłowymi wiadomościami, które sprawdza tem staranniej i którym z zasady nie ufa. Do przemówień angielskich mężów stanu nie przywiązuje większej wagi, gdyż ogólne jest zdanie, że o przynależności państwowej tych terenów zadecyduje w ostatecznej instancji nasz orzeź".

Dywerysjaj: 22.II. dokonano napadu dywersyjnego na biura Förderbetrieb i na Betrieb Daszawa. - Dywersanci w mundurach Ge-po. Szkody na około 40,000 zł.

Od kilku dni Polacy pozostali jeszcze w terenie pow. Rohatyńskiego otrzymują nakazy w imieniu "Organizacji Ukraińskiej" wymagające do opuszczenia ziemi ukraińskiej w przeciągu 24 godzin, pod zagrożeniem kary śmierci.

1.III. zamordowali bandyci ukraińscy trzech gospodarzy Polaków, zamieszkałych poprzednio w Karolówce, obecnie skoncentrowanych do Łukowca, jadących do Karolówki celem zabrania reszty rzeczy.

Zamordowano 2 kobiety w okolicy stacji Żurawno-Nowosielice.

Z 1.III. na 2.III. oddział niemiecki ochrony transportu cystern stoczył walkę z bandą ukraińską, rozbijając ją. W okolicy stacji Żurawno-Nowosielice w walce padło 38 bandytów. W czasie tej walki zginęło przypadkiem dwu uciekających Polaków.

2.III. Banda ukraińska okradła urząd gminny w Bukaczowcach, obrabowała magazyn Bazy materiałowej.

2.III. Spalono budynki pozostałe po wymordowanych Polakach.

2.III. W Tenetnikach zabity został wybitny działacz miejscowy ukraińsko-komunistyczny Kropielnicki.

4.III. Uprowadzony został w m.Czerniów dyżurny ruchu kolejowego, Ukrainiec Kuczyński - po uprowadzonym ślad zaginął.

4.III. W m.Żurów uprowadzono 11 mężczyzn narodowości ukraińskiej. Uprowadzeni zaginęli bez śladu. Zginęła przytem jedna kobieta Ukrainka.

(-) GLOBUS

AAN. - AK. - Mf. 2403. - 203/XV. - S. 136-137.

N 8

*Из звіту Львівської округи АК про бойовий стан УПА
на Прикарпатті*

26 квітня 1944 р.

[...] Działalność Ukraińców

Liczne napady i próby mordów, tak ze strony zorganizowanych band UPA jak i miejscowej ludności. Akcja mordów przycichająca pod okupacją sowiecką wznawia się niezwłocznie po wkroczeniu wojsk niemieckich. (Szczegóły w załącznikach).

Obraz koncentracji oddziałów UPA na ogół zgodny z podanym poprzednio. Jako załącznik meldunek otrzymany z własnej kom. węg. na podstawie danych wywiadu węg.

Nastroje wśród miejscowej ludności ulegają pod wpływem agitacji UPA, braku reakcji ze strony Niemców i zbyt słabej reakcji polskiej coraz silniejszemu zaognieniu.

Na terenie pow. Stryjskiego trwa dalej koncentracja band ukraińskich. Żywność gromadzona jest w okolicach Sławsko-Skole. Według otrzymanych informacji ogólna liczba członków band ukraińskich UPA skoncentrowanych na przestrzeni Dolina, Bolechów, Skole wynosi około 10 000 osób. Do występów ogólnych dotąd nie doszło, ograniczają się na razie do mniejszych napadów.

Wśród ludności ukr. wzmożła się agitacja za wstępowaniem do UPA, przez hasło: "istnieć może tylko naród mający wojsko i broń w ręku". UPA stara się ściągnąć do siebie b. żołnierzy sowieckich obecnie pozostających na służbie niemieckiej celem zabrania od nich broni a następnie wymordowują ich, jak to miało np. miejsce z Tatarami w okolicach Bolechowa. Inteligencja ukraińska podjęła znów swą działalność współpracy z bandami UPA. Podczas świąt wielkanocnych księża na kazaniach składali parafianom życzenia by następne święta spędzili już w wolnej Ukrainie, nawołując równocześnie do oczyszczenia ziemi ukraińskiej z Polaków i wstępowania do UPA.

Komitet ukraiński w Stryju wydaje specjalne zaświadczenia dla organizatorów ukraińskich na wyjazd w góry a także zaleca ludności ukraińskiej Stryja opuszczanie miasta. Zebrania Ukr. w Stryju odbywają się w pustych sklepach z zamkniętymi żaluzjami i w cerkwiach, gdzie zwołuje się ludzi pod pretekstem nabożeństw specjalnych dla robotników i inteligencji. Podczas świąt wielkanocnych przeprowadzana była

zbiórka datków świątecznych dla UPA. Bandy mają do swej dyspozycji samochody, które oddał im mastosojuz, straż pożarna i szereg osób prywatnych.

d) Niezależnie od celowości takiego nastawienia przywódcy ukraińscy przyjęli bez ograniczeń hasło: Ukraina bez Lachów i zrealizowania go dają wszelkimi środkami. Konieczna jest silna przeciwalkcja ze strony polskiej, w przeciwnym razie bowiem straty nasze w materiale ludzkim będą niepomiarne duże. Współpraca przeciwpolaka ukraińsko-niemiecka wygląda obecnie w ten sposób, że Ukraińcy bezkarnie wymordowują część ludności polskiej, reszta koncentruje się w pobliżu miast i większych garnizonów niemieckich. Teraz łapanki "bezrobotnych" i "uchodźców" dają materiał roboczy do Rzeszy, pomieszczany zwłaszcza w okolicach najsilniej bombardowanych. Podczas nalotów wielu ginie, invalidzi powracają do GG i są na opiece Pol.K.Op. Przeciwstanie się tej akcji będzie możliwe, gdyż kroki ochronne już poczyniono w szerokim zakresie i są ludzie chętni do akcji samoobrony, brak jest jednak dostatecznej ilości broni, koniecznej wobec nowoczesnego uzbrojenia przez Niemców band UPA. Wyposażenie w broń naszych oddziałów zadecyduje o losach naszej ludności. [...]

AAN. - AK. - Mf. 2403. - 203/XV-16. - S. 233-244.

N 9

*Рапорт Львівської округи АК про бойові дії УПА на Прикарпатті
Калмень 1944 р.*

Meldunek w sprawach ukraińskich otrzymany za pośrednictwem wywiadu węglerskiego

Koło Stanisławowa, w odległości 11 do 12 km tzw. "Czanym Lesie" znajduje się około 10 000 UPA. W Grabówce znajduje się tajne lotnisko. Uzbrojeni przeważnie w M-pi - Na południe od Turki, na wschód od Butelki, na wzgórzach wys 1100 m (Menczył Zubrzycki) znajduje się 1000 do 1500 UPA wraz z Żydami, uzbrojeni różnie. Organizacja UPA obejmuje całą Galicję, dochodzi pod Kraków i do granic Rumunii i Węgier. Grupa Bulby znajduje się na Wołyniu i na Podolu po Dniestr. Zadaniem jej jest wykańczanie Polaków. We Lwowie znajduje się szef oddziałów UPA zarazem drukarz, prowadzi tajną drukarnię w jednym z lwowskich klasztorów, prawdopodobnie u Jura. Nazywa się Sent Wasyl.

W Sokołówce szefem grup partyzanckich jest sędzia Skondejuk Michał. Z jego rozkazu wymordowano około 400 Polaków. W Riazce jest około 200 do 400 UPA mają karabiny i automaty. Szef grupy Bezruczki-Piliłk ma jeden polski CKM, jeden sowiecki "Tokarew" i do nich amunicję. W tym rejonie jest banda a szef jej Mychan Dmytro.

Jaworów koło Żabiego, szef UPA, b. kapral z polskich czasów, nazwisko nie znane, osobnik b. znany w okolicy.

W Jasieniowie i Berecznie działa ukr. org. "Świetlana". Szefem jej jest wójt z Bereczny, do pomocy ma Berezowskiego. Przygotowują się do walki, mają około 600 ludzi ze wsi okolicznych, głównie Krasno[po]lla, Krzyworównia i Uścieżyki. Podobne bandy są w Jasieniowie koło Jablonicy i w Hryniawie. Głównym Dowódcą jest tu leśniczy Wężyków. Bandy te liczą do 3000 ludzi, są w uniformach, częściowo milicji ukraińskiej, częścią rumuńskich i niemieckich. Mają nowoczesne uzbrojenie.

Niedaleko Żabiego "Skopowa góra" koło Zelenej, znajduje się ukraiński magazyn, w którym od trzech lat gromadzą broń, amunicję i mundury. Jest około 600 ludzi w pogotowiu. Jest to bardzo ciężkie i trudne miejsce do odkrycia.

Główne centrum UPA jest we Lwowie. Na prowincji - w Stanisławowie i Kołomyi. We Lwowie mają radio, przy pomocy którego porozumiewają się z Bukowiną, Rusią Zakarpacką, Wołyniem i Podolem. W Stanisławowie szefem UPA jest Ukraińiec Siepariszuk, urzędnik ukr. kooperatywy "Ukr. sojuz". Kołomyja wysłała rozkazy na Horodenkę, Nadwórnę i Tlumacz. Przyjęli za hasło, że wrogiem ich są bolszewicy, Niemcy, Polacy, Rumuni i Węgrzy. Oddziały UPA w mies. styczniu do marca, napadały na małe oddziały sowieckie i niemieckie, dozbrajając się w ten sposób. Pomiędzy członkami UPA jest młodzież od lat 14. Koło Delatyna pojawili się partyzanci bolszewicki. Koło Sołotwina działa UPA. Od Rumuńskiej granicy ciągnie 20 000 partyzantów ukr. Cel nieznany. Posuwają się oni w kierunku Stryja i Lwowa. Idą przed rosjanami. W okolicach Doliny większa ilość UPA.

AAN. - AK. - Mf. 2403. - 203/XV-16. - S. 236.

N 10

*План боротьби АК з німецькими військами та УПА у Східній
Галичині*

21 травня 1943 р.

Ważen

L.dz. 100/19/III.Op.

Dnia 21.V.1943

Ścisłe tajne

Exemplarz dla 45,

po wykorzystaniu zniszczyć

PLAN OPERACYJNY

I. Zadanie: jak rozkaz K.G. nr. 116 z dnia 26.I.

II. Myśl przewodnia:

1. Walka z Niemcami.

a) Oslonę działań w Kraju przeprowadzić masową akcją dywersyjną. Wysilek dywersji skupić na główne szlaki komunikacji kolejowej i szosowej, prowadzących ze wschodu na Lwów. Utrzymać jaknajwiększe nasilenie dywersji we wschodniej części obszaru, pogłębiając ją na zachód od Lwowa.

b) W działaniach powstańczych skupić cały wysiłek dla opanowania Lwowa. Dążyć do opanowania terenów na zachód od Lwowa, przede wszystkim na kierunku Lwów-Przemysł. Na pozostałych terenach kontynuować akcję dywersyjną jako osłonę działań o Lwów.

2. Walka z Ukraińcami.

Zapewnić sobie gotowość do uprzedzenia Ukraińców w opanowaniu Lwowa.

Cały wysiłek skupić dla opanowania Lwowa. Dążyć do opanowania terenów na zachód od Lwowa w kierunku Przemysł, w drugiej kolejności na Rawę Ruską. Na pozostałych terenach wiązać siły ukraińskie, nie dopuszczając ich do swobody działań w kierunku na Lwów.

3. W wypadku współdziałania Ukraińców z Niemcami liczyć się z równoczesnym wystąpieniem przeciwko obydwu przeciwnikom.

III. Zadania dla okręgów:

Okręg lwowski.

1. Walka z Niemcami.

a) Na terenie całego kręgu podjąć na rozkaz akcję dywersyjną dla jak najdłuższego zatrzymania transportów i kolumn niemieckich idących ze wschodu na linię Sanu.

Na linii Sanu będzie zorganizowane zwalczanie opornych kolumn niemieckich nieprzyjacielskich przez okręg krakowski.

b) Być gotowym do opanowania Lwowa, oraz terenów na zachód od Lwowa, przede wszystkim w kierunku na Przemysł. Rozpoczęcie walki na mój rozkaz.

Na pozostałym terenie okręgu zorganizować wojskowo ludność polską w celu:

- bądź przejęcia władzy w swoje ręce,
- bądź podjęcia walki.

2. Walka z Ukraińcami.

Być gotowym do uprzedzenia ewentualnych działań ukraińskich na Lwów. Cały wysiłek okręgu skupić dla opanowania Lwowa, miasto Lwów nie może być opanowane przez Ukraińców.

Dążyć do opanowania terenu na zachód od Lwowa przede wszystkim na kierunku Lwów-Grodek Jagelloński-Przemysł, w drugiej kolejności na Rawę Ruską-Tomaszów.

Podjęcie walki na mój rozkaz.

3. Łączność.

Utrzymać łączność z okręgiem krakowskim na Przemysł i Jarosław, oraz z okręgiem lubelskim na Tomaszów.

Okręg tarnopolski będzie dążył do nawiązania łączności z kierunku Krasnego i Złoczowa.

Okręg tarnopolski.

1. Walka z Niemcami.

a) na terenie całego okręgu podjąć na rozkaz akcję osłonową przez dywersję dla jak najdłuższego zatrzymania transportów i kolumn niemieckich, zdążających ze wschodu na zachód,

- główny wysiłek skierować na linie komunikacyjne prowadzące ze wschodu na Lwów, utrzymując jaknajwiększe nasilenie dywersji we wschodniej części okręgu.

b) zorganizować wojskowo ludność polską dla przejścia władzy w swoje ręce, lub podjęcia walki na mój rozkaz.

2. Walka z Ukraińcami.

Ułatwić działania o Lwów przez wiązanie sił ukraińskich szczególnie w pnc.-zach. części okręgu i niedopuszczenie ich do swobodnego działania na Lwów.

Niedopuszczyć do likwidowania ludności polskiej przez wojskowe jej zorganizowanie i zdecydowaną obronę oraz działania zwrotami zaczepnymi na ośrodki zagrożające.

W pomyślnym rozwoju wypadków wesprzeć działania we Lwowie akcją zaczepną z rej. Złoczów-Krasne.

3. Łączność.

Dążyć do utrzymania łączności z okręgiem lwowskim na kierunku Krasne-Lwów i Złoczów-Lwów.

Informować o rozwoju wypadków na własnym terenie okręg lwowski, oraz o zagrożeniach, nadciągających ze wschodu i pnc.-wschodu.

Okręg stanisławowski.

1. Walka z Niemcami.

a) Na terenie całego okręgu podjąć akcję dywersyjną dla jaknajdłuższego zatrzymania transportów i kolumn niemieckich zdążających ze wschodu na zachód.

b) zorganizować wojskowo ludność polską dla przejścia władzy w swoje ręce lub dla podjęcia walki.

2. Walka z Ukraińcami.

Ułatwić walkę o Lwów przez wiązanie sił ukraińskich szczególnie w pnc. i pnc.-zach. części okręgu, celem niedopuszczenia ich do swobodnego działania na Lwów.

Nie dopuścić do likwidowania ludności polskiej przez wojskowe zorganizowanie jej i zdecydowaną obronę.

3. Łączność.

Dążyć do nawiązania łączności z okręgiem lwowskim na kierunku Chodorowa.

AAN. - AK. - Mf. 2401. - 204/XV-6. - S. 179-180.

ЩЕ ОДИН ДОКУМЕНТ З ЧАСІВ БОРОТЬБИ УПА

Хоч під пропонованою вапій увазі інструкцією і не вказано імені автора, проте тут легко вгадується стиль генерал-хоружого УПА Тараса Чупринки (Романа Шухевича). Навряд чи хто інший, окрім Головнокомандуючого УПА, міг дати такий сміливий і точний критичний аналіз ситуації в Армії та в Україні. І саме генералові Шухевичу за рангом і становищем належало віддавати подібні інструкції надрайонним провідникам. До того ж, стиль відомих звершень, наказів, інструкцій Шухевича надзвичайно подібний до стилю даного документа: він характеризується деякою патетикою, однак це лише підсилює головні ідеї документа.

На 1945 р. Р.Шухевич обійняв не лише команду над Українською Повстанською Армією, але й керівництво в Організації Українських Націоналістів в Україні. Саме тому поряд з турботами про босздатність армії зустрічався і занепокоєння долею Організації. У листопаді 1945 р. Шухевич вже близько двох років перебував на посту Головнокомандуючого (Головного Командира) УПА.

Окремі частини документа написані у критичному тоні, причому напрям критики, як нам видається, спрямовано у бік посередника Р.Шухевича - М.Лебеда ("Максима Рубана"). Інструкція не залишає й сліду від Лебедєвої теорії "революції мільйонів українських мас" (Шухевич доводить, що маси не готові до революції, а також вказує на необхідність реформування дітища Лебеда - Служби Безпеки).

Інструкція начебто підсумовує певний етап боротьби УПА. Як згадує М.Прокоп, Р.Шухевич, "висилаючи за кордон делегатів УГВР, вважав, що підпілля і повстанські формації можуть втриматися в новій дійсності приблизно два роки"¹. На час написання інструкції стало очевидно, що Шухевич, на щастя, помилявся у своїх прогнозах. Потрібно було виробити нову стратегію і тактику війни з більшовиками обідяла бути затяжною. Документ свідчить про певніякі організаторські здібності Р.Шухевича: він розумів закони і головні завдання партизанської війни і, виходячи з них, націлював бійців УПА на подальшу боротьбу.

Однак варто звернути увагу й на такий момент, як певна недооцінка ворога: на практиці було просто неможливо бойкотувати комсомольські та піонерські організації, ігнорувати радянські свята, чинити будь-який - хоча б найменший - спротив новій владі. Якщо такі дії були можливими (хоча б частково) за часів польської чи німецької окупації, то абсолютно унеможливлювалися за часів радянської влади: попередні режими при всій їх суворості були виявами європейських цивілізацій; більшовики не

¹ Прокоп М. Напередодні незалежної України. - Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто-Львів, 1993. - С. 64.

мали жiadкого уявлення про принципи цивiлізованого життя - кампанії громадської непокори могли обернутися депортаціями, арештами, в'язницями і навіть смертю.

Не можна погодитися з Шухевичем у його ставленні до особи А.Мельника. Якщо В.Кубійович і справді закликав українців до виїзду на роботу в Німеччину, то А.Мельник займав децю іншу позицію². У даному випадку між А.Мельником та В.Кубійовичем поставлено знак рівності, їх позиції однозначно розцінено як колаборацію.

Варто було лише пошкодувати, що у наших руках немає оригіналу інструкції. Копія, яка зберігається у фондах Державного архіву Львівської області (колишнього партархіву), грішить великою кількістю помилок - орфографічних, стилістичних тощо. Більшість з них допущено при копіюванні. Дуже часто копіювальник плутає прийняті в Галичині форми (закінчення - сти, безапострофне написання слів) з формами, прийнятими у радянському правописі (закінчення - сті, написання слів через апостроф, введення сполучника "і" замість частіше вживаного "а"), до того ж, у першій частині інструкції не дотримано пунктуаційних норм. Подекуди трапляються чисто діалектні форми написання іменників - "православ'є", "здоров'є".

Документ подається у тому вигляді, в якому його було виявлено - з усіма лексичними, стилістичними, орфографічними та пунктуаційними особливостями.

ДОКУМЕНТ

Копія

Строго повірочно

Тільки для службового вжитку

Слава Україні!

НАДРАЙОННИМ ПРОВІДНИКАМ ДО ВИКОНАННЯ

В зв'язку зі зближенням зими, евентуального посилення ворожою кампанією на наш рух та можливістю політичних змін у світі мусимо зміцнити всю свою сядову натуру та відповідно підготувати сітку та народ.

Ми, як політичний провід української нації, мусимо уважно тримати руку на живчику національного організму і рівночасно дивитися на політичний барометр світа.

Приходить зима зі всіма своїми властивостями. Ми мусимо бути свідомими цього, що нам прийдеться переживати тяжкі моменти, якими вона буде нам благодарити. Ми мусимо багато часу і енергії зужити, щоб підготуватися технічно до її перебуття. Одначе ми не сміємо забувати, що

² Андруський Д. Міжнародна акція ОУН // ОУН 1929-1954. - На чужині, 1955. - С. 188.

може за короткий час, політичні події в світі заставляють нас здати ієсвіт зрілости т. зв. реалізувати в цілому наші ідеї - будувати апарат Української Самостійної Держави. Важке завдання, та ми собі його взяли на плечі і нашим обов'язком перед нацією і історією його двигнути до кінця.

Коли переведемо аналіз міжнародного і внутрішнього стану українського народу то будемо вповні свідомі, що до серйозного становища та історичної відповідальности і побачимо, що те, що ми встигли зробити в останніх роках треба нам зробити в найближчих місяцях. Щоб політичні події, що скоро назривають на світовому континенті, не заскочили нас не-приготованими, мусимо всі сили, що ними розпоряджаємо (моральні і технічні), пхнути у вир інтегзивної підготовки до тих вирішальних двій. Нам треба морально і фізично приготувати цілий національний організм, щоб цей момент зустрічати здоровими і сильними на всіх відтинках і у всіх площинах.

I. Наші завдання на зиму

Моральна підготовка:

1. Кадри: В останніх роках нашої революційної боротьби, ми не звертаємо головної уваги на суттєві питання, а були більш зацікавлені побічними, менш важливими справами. Замість використати відповідний час і нагоду, щоб підготувати кадри нових бійців і провідників, підготувати маси до твердої дійсности ми тупцювали і крутилися біля одної галузі, зааборбовуючи майже цілий організаційний апарат. В зустрічі з легкою дійсністю, з масовою роботою організація на низах втратила моральну вагтість і стала приютом для всіх і вся.

Не такою хотів бачити організацію Дмитро Орлик, коли писав 44 Правила Життя Українського Націоналіста, автор 12 прикмет і інші твори і апостоли революційної ідеї. Ми вміли заангажувати до роботи багато людей, однак не вміли їм дати цього, що потрібно кожному визнавцеві революційного руху. До організації напливло багато буденного елементу, який своєю поведінкою і зворідним сприйманням боротьби, зробив організацію в очах загалу примітивною установою і не диво, що сьогодні ніхто з молодих кандидатів, не ставиться до організації з таким шіетизмом, з такою пошаною, як колись.

Здається, що замало пролято священої крові, замало мури "Бригідок", "Свентокшижа", "Бронек", "Майданку" та "Освенціма" стікали тою ж кров'ю, коли сьогодні на цій на крові, не можемо збудувати здорової революційної твердині. Спитаємо себе, чи багато сьогоднішніх членів, кандидатів та майбутніх провідників, знає, як вмирав Білас, як вмирала Бесарабова, як з тюрмі і на процесі тримався Провідник Бандера. Чи багато членів знає, що це таке національна честь, революційна совість, організаційна дисципліна. Чи багато членів знає, що то є революційний принцип і т. п. Мабуть ні, як що ми сьогодні стрічаємося з випадками, які копромітують організацію.

Порівняймо сьогоднішнього пересічного члена з колишнім, а побачимо, що різниця велика. Відзнакою колишнього члена це: твердий незломний характер, непохитна віра, припірна поведінка в громадському житті, мужливі постава в тюрмі, в обличчі ворога і смерті. Це фаваттяк, суспільно політичний пробовник, що кожну хвилину використовував на це, щоб принести рухові як найбільше користі. Організація, Провід, наказ, точність, революційний привид, це для нього нерорушні догми, що в обороні одної йогі готовий віддавати своє життя.

Не диво, що цей період вищої боротьби видвигнув таких велитнів духа, і чину, як: Орлик, Легенда, Степан Бандера, та багато сірих і незнаних, що своїм життям і смертю святим непохитним... Мається надії...імо напередодні великих і вирішальних лодій, зі свідомістю відповідальности перед історією, коли може вже завтра придеється реалізувати нам це, що не вдалося нашим батькам, мусимо серйозно підготувати себе і народ, щоб з цієї боротьби вийти переможцем.

Нашим головним завданням і святим обов'язком - виховати новий тип революціонера-провідника, який в цілому відповідав би всім вимогам хвилі і завдань. Нашим обов'язком - шльхове виховання, очистити організацію від всякого ненадійного елемента, створити нову здорову атмосферу та влити внутро організації свіжу живучу кров.

Перед нами зима. Незалежно від перешкод, що нам ставитиме окупант, мусимо її відповідно використати.

Щоб улегшити собі роботу, треба нам перевести ще раз основну селекцію членських кадрів. Це не значить, що частину відповідального елемента треба викинути поза рямці організаційного життя і про нього забути, а тільки треба зробити поділ на дійсних членів, кандидатів і симпатиків.

Кожний тереновий провід, головно районний, мусить вміло і відповідно тими справами керувати. Він мусить знати, скільки має членів яка їхня вартість та що кожен з них собою представляє. Він мусить знати, що він є членом і що до нього ставить організація вимогу як до такого.

Те саме з кандидатами та симпатиками. Кандидат знає, що він є кандидатом і що він може стати членом щойно по відповідній підготовці і здачі іспиту зрілості, та коли він виправдає свою готовність вступу у організацію рядом виконаних важливих завдань. Кандидата так треба виховувати, щоб він уважав для себе великою честю вступити в ряди, а день вступу був для нього пам'ятний. Зі симпатиків і кандидатів може втягати районний провід тільки на пропозицію кущених провідів; з кандидатів в члени може втягати тільки надрайонний провід за пропозицією районного проводу, після його спеціальної перевірки кандидатських кадрів.

Обов'язком кожного районного провідника, чи його орг. референта (заступника) - знати особисто всіх членів в районі і по можності виховувати їх та контролювати їхнє життя.

При виховуванні кадрів звертати увагу на твердий характер, честь, зроджувати відразу до спокійного життя, до зрадництва і доноництва, в

низькому світлі представляти все, що не чесне, особисто матеріальне, а високо цінити духові вартості та честь воюючого революціонера.

Людей виховувати на підставі Декалогу, 12 Прикмет, 44 Правил та прикладах великих людей революції. Вивчати поставу наших бійців та стрільців і командирів УПА.

В парі з духово-виховною сторінкою треба звертати увагу на політичну грамотність кадрів. Кожний член, кандидат чи прихильник даного руху, мусить бути одночасно носієм чи апостолом ідей, що їх видвигає. Ми мусимо нашу ідею випустити з лісів і криївок на денне світло і відповідно ознайомити з нею весь народ. Не тільки завдання пропагандиста ширити наші кличі та відбувати відправи і збори, а це завдання в першу чергу кожного члена революціонера. На кожному місці, в якому середовищі не знаходився-б, повинен член ширити наші ідеї. Однак політично не грамотний член цього не зробить. Тому, кожен член мусить ознайомитися зі змістом нашої політичної літератури, з нашою політичною лінією, тактикою і революційною стратегією. Політичні постанови Великих Зборів конференцій Проводу і всі інші видання організації, це повинна бути для кожного члена політична зброя, яку він мусить опанувати і при її помочі здобувати нові позиції.

2. УПА. УПА - це революційно-політична Армія, що на своїх прапорах і своїми революційно-повстанчими діями повинна нести в народну гущу слова нашої правди, демонструвати передовсім нашу живучість і закривати народ до боротьби. Однак, УПА не виправдала і не виправдує себе в повні з належних завдань, по мимо того, що чисельно і технічно була до того спроможна.

Українській Повстанчій Армії бракувало найважливішого: моральної сили і політичної зрілості. Поодинокі відділи УПА були спроможні виконувати тільки технічні доручення і накази своїх зверхників, а і тут до часу виникали недорозуміння. Причиною цього - ніхто інший, тільки ми, тобто організація на низах.

Ми колись були всюди, по мимо того, що придержувалися строгих засад конспірації. Ми були в тюрмі, в школі, в просвіті, в кооперативі, в рідній школі і в кожній українській установі. Ми старалися використати кожну нагоду, і таких нагод шукали, хоч це нам часом дорого коштувало. Ми вперто здобували душу молодого покоління, бо були свідомі, що це одинокі майбутні її. Сьогодні, коли перед собою маємо найздоровіший елемент української молоді, коли маємо змогу безпосередньо на неї впливати і її виховувати, ми цю важку справу занедбали. Ми мусимо бути свідомі цього, що в УПА сьогодні авангард нації, що це майбутня еліта, яка колись кермуватиме життя нації. Тому злочином є сьогодні пропагандувати такі важливі моменти і не використовувати в так важкій діяльності. За 2 роки існування УПА, при належній поставі, ми могли виховати армію політично-вироблених революціонерів при помочі яких ми могли робити великанську роботу. УПА не тільки для війська, але УПА для революції.

Отже, щоби не повторювати помилку, треба хоча би коштом послаблення теренового апарату, виділити відповідну кількість людей і влучити до політвиховного апарату по відділах УПА. Людей дати добрих, щоб відповідали всім вимогам добрих виховників (інструкції по політвиховній роботі вони дістануть від своїх ділових зверхників). Крім цього, кожний провідник терену мусить час до часу заглянути до відділу, поговорити зі стрільцями, зробити відправу з командним складом та дати різні поради і допомогу.

3. СБ. Дуже важливою ділянкою в революційній роботі є Служба Безпеки. Від моральної сили цієї референтури залежить сила всієї організації. З причин, що деякі теренові провідники не дооцінювали існування цієї галузі, не побудовано її на твердій основі, т. є. не дано їй (чесних і надійних) людей, які б поставили роботу цієї референтури на висоту її завдань. Тому на де яких теренах були час до часу деякі непорозуміння, або не відповідні компромітуючі питання зі сторони самих працівників цієї референтури.

Коли ми хочемо боротися з так сильною і вишколеною поліційною інституцією, як НКВД - мусимо створити такий самий апарат з своєї сторони. Районний референт СБ мусить під фаховим оглядом дорівнювати районному референтуві НКВД. Тому негайно треба приступити до зміцнення апарату СБ. Виділити найкращих, найздібніших людей, відповідно їх поставити та відправити на роботу. Теренові провідники беруть на себе відповідальність за цих людей. З кожним, що відходить на роботу, до боевика включно, тереновий провідник мусить з ним поговорити, в'яснити йому завдання і роллю та пізніше постійно контролювати його поведінку та роботу. Відбувати вишкільно-виховні відправи з працівниками СБ. Чинники СБ переводять інформативні відправи та інформують членство і масу про методи енкаведівської роботи. Теренові провідники (компетентні) повинні час до часу бути присутніми під час зізнання арештованих. Головно звернути увагу на технічну процедуру під час допитів. Апарат Служби Безпеки мусить бути найчистішим, найбільш ідейний та морально сильний під кожним оглядом. Це робота не для особистого вдоволення і інтересу, а робота для революції і загального добра України.

4. Зв'язки. Зв'язки в інформаційному життю - це так, як кровна артерія в людському організмі. Від справності зв'язків залежить в організації скоро виконанність доручень і наказів та поступ роботи. Коли дані інструкції і накази через зв'язкову несправність доходять до нівів не в час, втрачають актуальності і терен розгублюється і хаотизується в виконності завдань і доручень. Те саме із звітністю. Коли до даного провідного осередка приходять опізнані звіти, дані провідники не знаючи теренової дійсності, не можуть ініціювати роботу, видавати доручення і накази та керувати тереном.

Головною причиною несправності та не дотягнень зв'язкової сітки є не відповідний моральний рівень самих зв'язківців. До цього часу служба

кур'єра (зв'язківця) була для наших людей повним пониженням. Ці люди де здавали собі справи з цього, яку вони важку роль відіграють в нашій боротьбі та що тільки від них залежить сила і справність роботи. Зв'язківці знають різних людей, осередки, важкі часом таємниці, носять важкі і щільні матеріали та інструкції і т. п. Коли даний зв'язківець не свідомий своїх завдань, то він різним людям говорить про те все, що знає, по дорозі не спішиться, а коли паде в руки ворога - зраджує.

Тому на зв'язківців назначувати людей певних під кожним оглядом, ідейних, твердих, щоб під час арештування трималися. Зв'язківців треба мати професійних, а не принагідних, таких, що знають терен і зміють в терені дати собі раду. Кожного зв'язківця, що відходить на цю роботу, відповідно підготувати, а в загальному переводити з ним потрібні для них справи та виховні старчі.

Крім всіх вищезгаданих ділянок треба звернути і на інше щільну важливу роллю в нашій боротьбі. Все залежить від морального рівня даного члена, що працює в даному ресорті. Тому всюди і все на роботу наставляти людей зі всіма чертами революційного характеру. Якщо таких нема виховувати.

Українська нація, Організація Українських Націоналістів ОУН, це для кожного з членів символи, що не то самі не сплячуть їх невідповідними потягненнями, а в обороні їх честі готові з вдовolenням віддати своє життя.

5. Маса. Хто має за собою масу, той виграє. Однак в нас не всюди це зрозуміли суть тієї правди. Поодинокі люди уважають, що маса тоді є опанована нашим рухом, коли добре ставиться, допомагає матеріально та в загальному симпатизує. Однак і це тільки тоді, коли ми все коло тієї маси є, коли ми з нею часто зустрічаємося та постійно впливаємо. Коли з різних причин ми певний терен на короткий час лишаємо, маса морально заломлюється, а навіть частина їх йде на послуги ворога. Причиною є те, що наша маса є тільки національно свідомою, а не революційна. В ній ще дуже багато осталося рабського прийняття життя та дуже багато звертає увагу на матеріальні особисті користи. До цього часу було в нас так, що з ворогом борюся тільки актив, а маса пасивно приглядалася. Тому то ми платимо часто провідним елементом, щоб фізично зберегти народ та дати приклад другим. Чи багато в нас було випадків, щоб батьки стали в обороні своїх дітей, або противно. Чи багато було в нас випадків, щоб когорта з янінок стала в обороні своєї честі і т. д. Це якраз вказує на те, що самочинної боротьби маси з окупантом майже немає, а це що відбувається робиться організовано.

Ми не сміємо допустити, щоби в боротьбі брав участь тільки реві. актив, бо тоді маса лишиться без провідного елемента: вона не буде здібна докінчити боротьби. Ми мусимо так масу виховати, щоби вона спільно переносила тягар боротьби і брала активну участь у ній.

Чому сьогодні в терені існує агентура. Чому існують комсомольські організації. Чому Західно-Українські землі виконали скорше хлібоздачу державі, як східні. Чому українець скорше вмирав під Берліном чи Сахаліном за свого ката, як на своїй землі в обороні життя і існування покоління. Чому існує дезерція з УПА. Чому в терені існували і існують істребительні банди, які накоїли нам не мало лиха.

Відповідь коротка і ясна. Тому що маса не вихована, не зреволюціонізована. Тому в парі з вихованням членських кадрів і революційного активу треба нам серйозно забратися до виховання мас. Маса не тільки виховувати, але також вишколювати, вчити, т. зв. маса мусить знати, за що ми повинні боротися, яким шляхом і т. д. Вести виховну роботу серед маси є не тільки завдання пропагандистів, як професійних робітників. Але це завдання в першу чергу кожного члена і стрільця. В тій цілі заставити всіх, щоб використовували школи, церкви, базари, крамниці та несли туди слова нашої революційної правди. Не сміє бути на українській землі ні одної хати, з котрої не горіло би полум'я любови і вірности рідній справі та ненависті до окупанта. Кожна українська хата від крамниці почавши до найбіднішої хатини скінчили - це бастион-твердиня Української революції.

6. Шкільна молодь. Українська молодь мусить вчитися. Багато батьків, оправдовуючись тим, що в школі учать у радянському дусі, не посилають своїх дітей вчитися. Також багато вчителів, оправдовуючись тим, що "бандеровці" б'ють, не доходять до школи. Нашій молоді грозить неучтво і анальфабетизм, тому вживаючи різних методів та заходів, мусимо вплинути на батьків, щоб помімо всього посилати своїх дітей до школи, а вчителів треба заставляти, щоби вчили дітей однак ми мусимо пам'ятати, що рад. школа хоче виховати молодий актив, щоб пізніше включити його в активну боротьбу за Сталіна і його кліку. Тому ми мусимо вплинути на батьків, щоб дітей виховували в національному і релігійному дусі, а вчителі в ході навчання не скривлювали молодь. До вчителів в тій цілі висилайте вироблених людей, які б відповідно на них вплинули та інформували про наш рух.

На шкільну молодь впливайте та зже від малого вчить її боротися. Заставляйте до бойкоту піонерських і комсомольських організацій, різних свят в честь Сталіна і інших большевицьких чинувців, співати революційні пісні, та наперекір вчителям молитися. Дуже пильну увагу зверніть на середшкільну молодь. Це майбутній актив нації. Тому за всяку ціну не сміємо допустити, щоб ця молодь вийшла спід нашого впливу. Втягати до сітки чи творити сітку між середньою шкільною молоддю не вільно. Однак різним шляхом виховуйте в морально-національному революційному дусі. Багато сільської молоді доходить до міських шкіл, впливайте на них - та заставляйте їх, щоб вони пирили наші ідеї між міською молоддю. Бойкотувати всі комсомольські організації в

місті. Бойкотувати всіх, хто не морально себе веде: пристає з різними зайдами. Бойкотувати різні большевистські свята, збори, мітинги і т. д.

Нам треба поставити за завдання, щоби в короткому часі на нашому терені не існували ані одна комсомольська організація, на ці всі справи звернути пильну увагу. Про ці всі справи уже писалося і говорилося одначе пишу тому, щоби цих справ не занедбувати.

7. Старша молодь. В попередніх роках ми всю свою молодь мали під своїм наглядом і контролем. В самостійних гуртках, в парості "Рідної школи", в "Союзі Українок", в кооперативі та всіх інших легальних та нелегальних організаціях, ми кували, гартували душу української молоді еліти та кували резервуар, звідки черпали нові сили, щоб доповнити революційні кадри. Сьогодні цей резервуар вже на вичерпанні. Найкращі пішли в підпілля, все інше залишилося в терені під обстрілом ворожого впливу і пропаганди. Без відповідного нагляду і контролю буйна молодь, шукаючи місця заспокоєння молодих поривів, попадає під вплив ворожої культури, а навіть стає на службу окупанта. Коли подекуди є ворожий вплив і немає доступу, молодь, невідстаючи часом нового нидіє і примітивізується і таким чином стає нездібною брати активну участь в революційній боротьбі.

В останніх часах на рідні землі почала вертати наша молодь з німецького заслання. І дійсно мають чого радіти кубійовичі і мельники, коли агітували за виїздом до Німеччини, де наша молодь по західно-європейськом "оцивілізувалася", присвоюючи собі всі негативні прикмети західно-європейця, від манер берлінської вулиці почавши, на венеричних хворобах скінчивши. Коли ще додамо тенденції більшовиків здегенерувати українську молодь, чого ми є свідками, де вони заражують українських дівчат і жінок по волі чи не волі, то побачимо, що українську націю чекає доля Франції. Тому коли нема "Просвіти" і інших установ, коли вже і Церква як така перестає існувати і сповняти свою роль, остала тільки організація. Тому кличемо:

Рятуємо дух і здоров'є української нації.

Рятуємо наше майбутнє.

Українська молодь мусить бути здорова і сильна духом і тілом.

Українська молодь мусить бути революційна.

Тому ані один юнак чи юначка с під нашого впливу.

Шляхом гуртків, зборів, принагідних зустріч, нап'ятованням і бойкотуванням впертих і задофаних, направляйте на правильну дорогу життя. Повідгребувати старі недогнилі бібліотеки і дати їх між молодь. Вчити молодь історію, культуру, літературу і т. п. Виховувати на прикладі героїських вчинків наших друзів і боєвих дій.

Розкрити перед молоддю тенденції ворога відносно венеричних хворіб. Визначити в терені окремих людей, що за цю ділянку відповідали би,

контролювати їхню роботу та звітувати про успіхи і невдачі на цьому відтинку.

II. Технічна підготовка

До 15. XII 1945 р. викінчити всі кривки і приміщення для осередків та забезпечити їх у всі потрібні речі (харчі, зброя, медикаменти).

До 15. XII 1945 р. забезпечити всіх підпільників і інших потребуючих у зимовий виряд (тепла одяг, білля, взуття, плащі, коци, рукавиці, навушники і т. п.). Цю проблему розв'язати шляхом акцій по ворованню, ексів, збірок, закупу і т. п.

До терену кожного надрайонного проводу прикріплюється певна кількість відділів УПА. Завданням кожного надрайонного проводу забезпечити відділи у все, що на зиму потрібно. Це зробити з командирами підвідділів. Кожен стрілець повинен дістати дві пари білля, взуття, мило, онучі, рукавиці і все необхідне. Відповідальними за це роблю надрайонних провідників.

До 15. XII - 45 р. так в терені zorganizувати зв'язки, щоб між кущами і районами найменше раз на тиждень зв'язуватися, між районами а надрайонами - раз в тиждень, між надрайонами і округою один раз на 10 днів.

Потворити мертві зв'язкові пункти. Забезпечити на зиму харчами, одягом і опаловим матеріалом бідних вдів і сиріт та родини повстанців і всіх підпільників.

Забезпечити гори харчами.

Кожен підпільник мусить мати на зиму білий плащ для маскування. Зібрати із терену та передати на руки командирам підвідділів всю невживану зброю (максима, частини зброї, знаряддя до гранатометів і мінометів і т. п.) Зарядити збірку літератури в різних мовах, карт, компасів і т. п. Все за звітами передавати до рук командирів підвідділів.

Потворити для відділів УПА харчові бази, залізні магазини.

Загальні справи

Біля кожного районного центру створити спецбойку, яка буде мати спецзавдання: (індивідуальні акти терору, саботажу і т. п.).

В бойві можуть бути не члени, що добре знають місто, і боеві. Провідником такої бойвки мусить бути член. Кожний провідник даної бойвки веде хроніку. До 10. I. 46 р. здати точний звіт їхньої діяльності. З поодиноких геройських подвигів боєвиків подавати описи та репортажі. Боєварі не сміють знати організаційних таємниць. Бойвки творити в порозумінні з референтом СБ. Здобувати міста. Ширити пропаганду, вести терористичні акти, шукати своїх людей і т. п. Вести пропаганду між українцями східних областей. Ми, щоб здобути Схід в 1941 р., вислали туди багато людей, які, пробиваючи цей рухомий кордон, платили життям. Сьогодні цих українців маємо тут. Ми мусимо пам'ятати, що здобуваючи Схід, робимо більш, як половину революційної роботи. Без Сходу України Держави

нам не здобути. Тому "лицем до Сходу. Агітувати робітників, інтелігенцію, партійців, москалів, грузинів і всіх інших, навіть, і енкаведистів. Останніх - словом і кулею.

Цей твердий мур сталінської твердині мусимо пробити нашими кличами і ідеєю, та відповідним підходом. (Точні вказівки відносно пропагандивної роботи між східним елементом подасть пропаганда). Подбати тільки щоб в терені реалізували. Найкращим аргументом для пропаганди між ним є рад. преса і література. Тому членство, головне пропагандисти обов'язково повинні читати і студювати радянське життя, побут і т. п. Точні розмови східняків, їх відповіді і запити та заінтересування подавати до гори.

По сільрадам даліше вицяти - книжки, списки, документи і т. п. Головам сільських рад і міських рад перешкоджувати в урядуванні. Недогуслиги до існування по селах клубів.

Свята, забави, мітинги, гостини - все і всюди розганяти. Рішуче недопустити до вирубки лісів. За рубачами (хто б то не був) відбувати мітинги, відбирати знаряддя і направляти до районів.

Ані одного дерева в руки більшовиків. Здобувайте найбільш тяжкі до здобуття позиції, найбільш відсталі села та міста.

Шляхом пропаганди, акцій УПА відбувати збори, ліквідувати зрадників, наставляти своїх людей, уважайте на агентуру. Боротися з агентурою в Церкві. Бойкотувати всіх священників, що перейшли на православ'є чи підписали заяву приступлення до ініціативної групи "Хостельника. Батюшок, що приїхали зі Сходу, із села виганяти. Якщо більшовики замикають церкви, хай народ силою розмикає і ломиться. Розшифрувати перед населенням священників, що перейшли до ініціативної групи. Якщо вони конспірують - вислати стрільців, перебраних в енкаведівський однострій, щоб ті намовляли даного священника до переходу на православ'є. Тоді даний священник буде оправдовуватися і покаже документ переходу.

Потім спокійно стрільці відходять, а в кілька днів ка зібранні населення його розконспірують.

Не забувати про так званих "самостійників", що воюють на власну руку. Тримати їх під своїм наглядом, інформувати про боротьбу, виховувати, втягати в симпатіки. Пам'ятати про конспірацію.

Примітка: На всі ці і попередні справи звернути цільну увагу, розподілити їх поміж одиноких людей, і стежити за виконавістю. Постійно про це звітувати.

На підставі дотеперішніх інструкцій і інформацій провідних чинників.

Постій, дня 12 XI - 1945 р.

Підпись неразборчива.

нк.

Державний архів Львівської області (колишній Партархів). - Ф. П-3. - Оп. 1. - Спр. 229. - Арк. 93-102.

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО РУХУ ОПОРУ У ЛЬВОВІ 1945 - ПОЧАТКУ 1946 РР.

Тема української визвольної боротьби післявоєнного періоду в регіональному масштабі і надалі є майже невивченою. Деякі дослідження, виходячи з того, що чимало матеріалів поки що є недоступними в архівах КДБ (тепер СБУ) або ж безповоротно знищені, пропонують, і не безспідставно, збирати спогади самих учасників визвольного руху, їх рідних, друзів, знайомих. На основі зібраних споминів пропонується, шляхом їх класифікації, систематизації і належного осмислення, підготувати історико-краєзнавчий нарис про участь мешканців села (міста) в загонах УПА та збройному підпіллі¹. Допільність цих заходів заперечень не викликає. І все ж основні зусилля, на нашу думку, слід зосередити на вивченні тих архівних матеріалів, котрі все-таки доступні дослідникам. І лише після детального ознайомлення з документами, котрі прямо чи опосередковано висвітлюють стан боротьби більшовицьких каральних органів з українським рухом опору на території певного регіону, треба приступати до збору свідчень очевидців тих подій.

У фондах колишнього партархіву Львівської області (тепер у складі Державного архіву Львівської області) збереглося дуже багато документів, що стосуються періоду національно-визвольних змагань українського народу 40-50-х років. Серед цих матеріалів основний масив якраз і становлять документи регіонального значення. Це, насамперед, протоколи-стенограми пленумів обкомів, міськкомів, райкомів партії, протоколи конференцій, матеріали засідань бюро обкомів партії, різні документи оперативного характеру: інструкції, доповідні записки, оригінали (кількість їх незначна) чи копії документів збройного підпілля, захоплених більшовицькими спецорганами під час військових операцій. Варто окремо зазначити, що у фондах колишнього партархіву немає папок, матеріали яких становлять неабиякий інтерес для дослідника. За вказівкою колишнього секретаря Львівського обкому партії В.Секретарюка із партархіву восени 1990 р. до Львівського управління КДБ було передано 497 справ (1945-1974 рр.) та 33 справи з Дрогобицької області (1945-1959 рр.). Подальші сліди цих документів загубилися². Багато інформації можна почерпнути і з тогочасної більшовицької регіональної преси, на сторінках якої, в основному, висвітлювалась роль КП(б)У - "керівної і спрямовуючої

¹ Дем'ян Г. На допомогу краєзнавцям - дослідникам повстанського руху. - Львів, 1992. - С.3.

² Замедяньська Н. Держархів: "особливі папки" КДБ знищено. Очевидці голодомору, потрібні ваші спогади! // За вільну Україну. - Львів, 1993. - Ч. 97.; Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. - Мюнхен, 1953. - С. 101.

сила" у побудові "світлого майбутнього - та викривалась "антинародна діяльність українсько-німецьких націоналістів".

На основі публікацій у регіональній (у нашому випадку - львівській) пресі та деяких документів з колишнього партархіву спробуємо, дещо фрагментарно, представити діяльність антибільшовицького українського підділля у Львові 1945 - початку 1946 р.

Велику психологічну обробку населення Львова та області проводили більшовики як через пресу, так і шляхом спеціально підготовлених заходів у вигляді з'їздів, нарад, конференцій. Як відомо, ще в кінці 1944 р. організували вони у Львові т. зв. "З'їзд інтелігенції", де з доповідями виступали визначні представники партії та уряду УРСР - Хрущов, Коротченко, Гречуха та ін.³ На нараді вчителів західних областей України, що відбулась у січні 1945 р., з головною доповіддю виступив Д.З.Мануїльський⁴. З доповідями проти ОУН і УПА на тих з'їздах і нарадах змушено виступати і таких відомих представників західноукраїнської інтелігенції, як академік М.Возняка, проф. І.Крип'якевич, проф. Ф.Колесса та ін.⁵ Аналогічні публікації з'являються й у пресі⁶.

9-10 лютого 1945 р. відбулась друга міська конференція більшовиків міста Львова, на якій із звітною доповіддю про роботу міському партії виступив перший секретар обкому і міському КП(б)У І.С.Грушецький. Докладао зупинившись на "особливостях Західних областей України, і зокрема, особливостях м. Львова", торкнувся він питання про роль комсомолу, підкресливши, зокрема, що "... Комсомольці Львова провадили і провадять боротьбу з українсько-німецькими і польськими націоналістами, але ця боротьба недостатня, вона є не конкретною, безпредметною. На місцеву молодь в школах, технікумах і ВУЗ-ах, - зазначив Грушецький, - намагаються впливати українсько-німецькі і польські націоналісти. Міська комсомольська організація не дала ще належної відсічі буржуазно-націоналістичним молодим організаціям"⁷.

Значну обробку населення Львова проводили окупанти і шляхом мону-ментальної пропаганди, намагаючись прищепити львів'янам почуття т.зв. "радянського патріотизму". Для того спільно закладають монумент

³ Мірчук П. Вказ. пр. - С. 101.

⁴ Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистській Німеччині. Доповідь тов. Д.З.Мануїльського на нараді вчителів Західних областей України 6 січня 1945 року // Вільна Україна. - Львів, 1945. - С. 3-6.

⁵ Мірчук П. Вказ. пр. - С. 191.

⁶ Див. напр.: Возняк М. Обдуреним гітлерівським прислужникам в лісах і сховищах сущим // Вільна Україна. - Львів, 1945. - № 18. - С. 6; Бути активним громадсько-політичним діячем Радянської країни. (Нарада інтелігенції міста Львова) // Там же. - № 11. - С. 5; Стефанік С. Український народ і так звані "самостійники" // Там же. - № 53. - С. 5..

⁷ Друга міська партійна конференція Львова // Там же. - Львів, 1945. - № 31. - С. 4-6.

Лєніну, починають відновлення і розбудову старого російського цвинтаря - "Холма Слави", а в кінці року відкривають пам'ятник танкістам⁸.

Деякі відомості про антибільшовицький рух опору у Львові містяться і в пропонованій підбірці документів з колишнього партархіву. Так, в інформації начальника управління НКДБ Львівської області Вороїна секретарю Львівського обкому КП(б)У (документ N 1) повідомляється про арешт у Львові заступника керівника Львівської міської організації ОУН Горбала Романа, котрий переховував у себе на квартирі колишнього керівника Тернопільського обласного проводу ОУН (пізніше заступника керівника Львівської крайової ексекутиви). Цікавим є те, що в документі подаються відомості про діяльність цих підпільників не тільки під час війни 1941-1945 рр., але і в передвоєнний період. У кінці документа повідомляється, що захоплених підпільників радянські спецоргани будуть використовувати для розшуку центрального, крайового та обласного проводів ОУН.

Значний інтерес представляють документи, що виникли на основі спецперевірки поштової кореспонденції громадян. З них ми можемо не тільки почерпнути інформацію про загальний настрій населення західноукраїнських земель, але й отримати деякі відомості про учасників національно-визвольного руху. Це наочно ілюструє спеціальне зведення заступника начальника Управління НКДБ Львівської області А.Козлова секретареві Львівського обкому партії Грушецькому (документ N 2). Шляхом умовної переписки мешканців Львова та інших населених пунктів Львівської області намагались повідомити своїх близьких та знайомих про ситуацію, що склалася після їх "звільнення" Червоною Армією: "У нас все больше зеленеет трава, в траве все больше развиваются синежелтые цветы" (витяг з 3-го листа), "... Наши сыны почти в такой же самой армии (идетсяя про УПА. - ОД), как твой сын был в 1945 году" (7-ий лист, витяг); "...Ты там ничего не знаешь, так как от тебя все скрывают, говорят, что уже все уничтожены, все перебиты. Если бы только знал, сколько наших подвод и лошадей проходит каждую ночь, так ты не мог бы и подумать, что у нас столько есть и работа продолжается... Из Львова забрали в Россию ребят, которые учились, они пишут, что там такой голод, что они все продали и просят помощи, чтобы не умереть с голода" (витяг з 8-го листа).

Особливо цікавий витяг з листа (7-го, без зворотньої адреси), де автор, псевдо "Макух", український партизан, порівнюючи себе з легендарними народними героями Миколою Шугаєм і Довбушем, звертається до свого адресата з такими словами: "Сейчас я хочу, чтобы ты был сильный, выдержанный и знал о том, что ты являешься казацким наследником".

На певну увагу заслуговує інформація "Українсько-німецькі націоналісти" (документ N 3), котра лягла в основу доповіді Грушецького "Про чергові засідання політичної роботи міської парторганізації", з якою той

⁸ Див.: Вільна Україна. - Львів, 1945. - N 81,194,228, 254.

виступив на 5-му Пленумі Львівського міського комітету КП(б)У 25 вересня 1945 р.⁹ Ця доповідь значною мірою проливає світло на події першої половини 1945 р. і показує розклад тих сил, що діяли у Львові в цей період. У доповіді зазначено, що під час німецько-фашистської окупації українські підпільники мали значні можливості для поширення своєї ідеології серед населення. Після звільнення Львова вони стараються змінити свою тактику й об'єднатись "для общих враждебных действий" з польською Армією Крайовою (АК). Далі в документі наводиться витяг з протоколу, котрий був складений при зустрічі представників Окружного провуду ОУН і Обоводового провуду АК 11 липня 1945 р.¹⁰ У Декларації Центрального провуду ОУН, - підкреслюється в доповіді, - даються прямі вказівки воїнам УПА про розгортання терористичної діяльності проти партійно-радянського активу як у місті, так і в селі, про саботаж господарсько-політичних заходів, про диверсії на промислових підприємствах і залізничному транспорті, а також пропонується згорнути організаційно-підпільну сітку, а учасникам "банд" добиватись легалізації, "направляясь во Львов для устройства на предприятиях и транспорте для ведения подпольной работы против советской власти"¹¹.

Навівши факти, котрі базувались безпосередньо на "Інформації", доповідач зробив висновок, що оунівське підпілля робить ставку на збереження своїх кадрів. Ще сказаво, до такого ж висновку дійшов ще у лютому на другій міській конференції більшовиків міста Львова, про яку вже йшлося, начальник міської міліції Кунци. "...Не дивлячись на величезну потребу в кадрах, - наголосив він, - ніхто не давав права керівникам підприємств і установ легковажно підходити до прийому і оформлення на роботу нових працівників... Посилення боротьби з українсько-німецькими та польськими націоналістами вимагає від кожного комуніста, від кожного трудящого збільшення пильності, суворого дотримання всіх правил адміністративних органів..."¹²

Є в доповіді Грушецького і згадка про те, що польське підпілля для того, щоб замаскувати свою діяльність, формально вирішило розпустити АК.

Окремо, мабуть, треба зупинитися на висвітленні в доповіді стану української греко-католицької церкви. У квітні 1945 р. у львівській газеті "Вільна Україна" з'явилась відома стаття Я.Галана "З хрестом чи з ножем", після чого почались масові репресії проти греко-католицького духовенства. В доповіді наводяться приклади діяльності деяких львівських

⁹ Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО) - Ф. П-4. - Оп. 1. - Спр. 37.

¹⁰ Детальніше див.: Бондаренко К. Свідчення про спільні дії УПА та АК на Перемиській землі у 1945 році // Україна в минулому. - Київ-Львів, 1993. - Вип. 3. - С. 88-92.; ДАЛО. - Ф. П-4. - Оп. 1. - Спр. 37. - Арк. 105-106.

¹¹ ДАЛО. - Ф. П-4. - Оп. 1. - Спр. 37. - Арк. 106.

¹² Друга міська партійна конференція Львова // Вільна Україна. - Львів, 1945. - №31. - С. 4.

священників: "...Арестованный органами НКГБ священник церкви святого Юра Черняк, будучи ректором духовной академии, под видом студентов прятал активных членов ОУН, а также террористов УПА... Священник Фиголь в церкви города Львова в кругу униатского духовенства активно выступал против Советской власти, заявляя: "Было бы хорошо, если бы отсюда большевики ушли"¹³.

Яскраво змальований на конкретних прикладах розгул злочинності в місті Львові, спровокований значною мірою діями самих "визволителів": "27 августа этого года во Львове на рыночной площади старший сержант 525 штурмовой авиаэскадрильи Яковлев, будучи в пьяном состоянии, стреляя из автомата, застрелил машиниста Львовской железной дороги т.Мышак и ранил 5 человек.

10 августа на улице Коперника капитан Демиденко и старший лейтенант Зорин из воздушной армии učinяли между собой дебош, в результате чего старший лейтенант Зорин убил капитана Демиденко.

В ночь на 13 июля группа военных 373 стрелковой дивизии, сержант Шахматов и Колбин вместе с рядовым Булгановым самовольно ушли с части, напились, ворвались в квартиру поляка Оздуба и, угрожая ему оружием, забрали у него деньги, часы, после чего зарезали кинжалом 13-ти летнего сына Оздуба, ранили его и скрылись"¹⁴.

Зупинимось тепер детальніше на інформації "Українсько-німецькі націоналісти", а саме на тих її положеннях, котрі не ввійшли в доповідь секретаря Львівського обкому партії. Це, насамперед, повідомлення про те, що у Львові затриманий член ОУН окружного масштабу, котрий, очевидно, на допиті, назвав п'ятьох визначних львівських підпільників, а серед них колишнього сотника УПА і колишніх районних референтів ОУН. Зільшовицькими спецорганами "при разгроме штаба областного провода" був захоплений документ під назвою "Загальнополітичний огляд Львова" (в оригіналі "Общеполитический обзор Львова"), який, згідно з "Інформацією", свідчив про те, що представники українського підпілля "зорко следят за всеми событиями и, выискивая всякие теневые стороны Советской действительности, используют их для различных лживых измышлений"¹⁵. На жаль, сам документ у фондах колишнього партархіву виявити не вдалося.

Відповідео до наказу народного комісара Заустрішніх справ маршала Радянського Союзу Берії у Львів до 1-го листопада 1945 р. "на постоянное место дислоцирования и для выполнения специальных задач" повинна була прийти 62-га стрілецька дивізія внутрішніх військ НКВС¹⁶.

У кінці 1945 р., як свідчить доповідна записка Грушецького секретареві ЦК КП(б)У Хрущову (документ № 4), у Львові була створена молодіжна

¹³ ДАЛЮ. - Ф. П-4. - Оп. 1. - Спр. 37. - Арк. 108.

¹⁴ Там же. - Арк. 116.

¹⁵ Див.: Документ № 3.

¹⁶ ДАЛЮ. - Ф. П-3. - Оп. 1. - Спр. 231. - Арк. 132.

підпільна організація, яку очолював "Байрак" - А.Д.Будняк, активний член ОУН з 1943 р. Ця організація, що налічувала 51 особу, була ліквідована вже в лютому наступного року. Використовуючи свідчення "Байрака", отримані на допиті, органи НКДБ Львівської області виявили і знешкодили в с.Озеряни на Тернопільщині друкарню Центрального проводу ОУН, де, крім іншої підпільної літератури, друкувався журнал "Ідея і чин". У лютому 1946 р. був розкритий т. зв. Львівський малий крайовий провід ОУН в кількості восьми осіб. Тоді ж, як повідомляється у ще одному документі, котрий не ввійшов до нашої підбірки, Львівським Обласним Управлінням НКДБ була розкрита група учасників ОУН, у склад якої входили студенти п'ятого курсу Львівського ветеринарного інституту¹⁷. Документи друкуємо без змін (за винятком розділових знаків).

ДОКУМЕНТИ

№ 1

ІНФОРМАЦІЯ НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛІННЯ НКДБ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ СЕКРЕТАРЕВІ ЛЬВІВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У ПРО АРЕШТ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПІДПІЛЛЯ У МІСТІ ЛЬВОВІ

7 травня 1945 р.

Совершенно секретно.

СЕКРЕТАРЮ ЛЬВОВСЬКОГО ОБКОМА КП(б)У

лично тов. Грушецкому

Управлінням НКДБ Львівської області агентурно был установлен и секретно снят вместе с женой Горбаль Роман Томович, 1919 года рождения, украинец, уроженец гор. Львова, из рабочих, со средним образованием, проходивший в 1940 году по Львовскому процессу 54 активных участников ОУН Львовской краевой экзекутивы как заместитель руководителя Львовской городской организации ОУН и скрывавший на своей квартире проживавшего на нелегальном положении руководителя Тернопольского областного проводу ОУН, а затем заместителя руководителя Львовской краевой экзекутивы Вальчика, известного под кличкой "СУМ".

Будучи допрошен, Горбаль показал, что он 7 февраля 1940 года был арестован органами НКВД, а в январе 1941 года по процессу приговорен к высшей мере наказания - расстрелу, но после обжалования приговор суда был изменен на 10 лет заключения ИТЛ.

После суда до 21 июня 1941 г. Горбаль содержался во Львовской тюрьме, а затем, когда началась война, в числе других заключенных, в том числе и участников процесса, был 22 июня 1941 г. направлен для даль-

¹⁷ Там же. - Спр. 424. - Арк. 30-34.

нейшего содержания под стражей в тюрьме города Бердychева.

6 июня 1941 года вместе с осужденными по процессу участниками ОУН - Куницким Богданом Николаевичем, бывш. руководителем звена молодежной организации на территории Западных областей Украины; Клячковским Дмитрием - бывш. руководителем молодежной организации ОУН Станиславской обл., в последствии известный под кличкой "Клим-Самбур"¹ - командующий УПА на Волыни и другими, всего в количестве 8 человек из Бердychевской тюрьмы бежали.

После побега из тюрьмы Горбаль прибыл во Львов и работал в ряде учреждений оккупантов. В октябре 1943 года добровольно вступил в дивизию "СС Галичина", в которой находился до 17 июля 1944 года, а затем, якобы, дезертировал.

После побега из тюрьмы, как показывает Горбаль, он организационных связей ни с кем из участников ОУН не имел, кроме Константина Вальчика, являвшегося его родственником и в прошлом вербовавшим его в ОУН.

Горбаль дал подробные показания о Вальчике и сообщил, что он проживает под фамилией Остапив Александр Иванович вместе с женой, активной ОУНовкой - Вальчик Ольгой - Остапив Оксаной Михайловной, - работавшей до 1941 г. в Краковском экзекутиве.

Вальчик-Остапив и его жена нами арестованы.

На допросе Вальчик показал, что он в конце 1940 года с территории Советской Западной Украины бежал в Краков, где в то время дислоцировался бандеровский центральный провод ОУН.

В Кракове после тщательной проверки со стороны представителей Краковского бандеровского провода, которую проводил начальник разведки центрального провода Лебедь Николай, при участии членов Краковского краевого провода ОУН Пашковского и известного террориста - Синишина-Лемик Николая, был направлен в распоряжение начальника организационного отдела Краковского центра ОУН - Рака Романа, организационная кличка "Мортык" (убит немцами).

"Мортык" назначил Вальчика руководителем физкультурной работы среди молодежи Кракова, а затем всей территории генерал-губернаторства, с задачей распространения своего влияния на УЦК и использование его для проведения своей работы.

В начале июня 1941 года в числе других членов ОУН был мобилизован Краковским центром и направлен в немецкую армию в качестве переводчика, входя в состав маршевой военной группы, которых было создано три: - "Центральная", "Южная" и "Северная".

В задачу маршевых групп входило по мере продвижения немецких войск на территорию Советской Украины, организовать "Самостийное Украинское государство".

16 июня 1941 года Вальчик был назначен немцами в 16 мотомех

¹ Має буті: Клим-Савур.

дивизию под командованием генерал-майора Герницо и прикреплен к разведгруппе дивизии "I-Ц.А". В составе дивизии находился до 25 апреля 1944 года, вместе с частями которой двигался до Элисты и Майкона. После разгрома дивизии он вместе с частями дивизии был переброшен в Румынию, затем в район Парижа и после в гор. Дьеп (Франция).

В мае 1944 года получил отпуск и прибыл во Львов. Убедившись в неизбежности разгрома немцев, из немецкой армии дезертировал, приобрел фиктивные документы на имя Остапив Александра Ивановича и во избежание репрессий со стороны немцев выбыл в Старо-Самборский район, Дрогобычской области, где установил связь с Гнатенко Зиновием, являвшимся референтом финансового отдела Львовского краевого провода ОУН.

Гнатенко поддерживал организационный контакт с представителем центрального провода ОУН - Романом Шухевичем, представлял свою квартиру для собрания центрального провода и хранения действующей приемно-передаточной станции.

Вальчик сообщил, что Гнатенко принимал меры к организации его личной встречи с Романом Шухевичем, но в связи с приходом частей Красной Армии, Шухевич ушел в Карпаты, издав приказ, чтобы руководящие члены ОУН, не имеющие прямого отношения к работе центрального провода, оставались на местах, легализовались и ожидали директив центра, т. к. центральный провод перемещается в Карпаты временно (с целью установления связей с англичанами или американцами, после чего члены центрального провода и сам Шухевич возвратятся в Западную Украину).

В соответствии с этим указанием, Вальчик вернулся домой и, прописавшись под фамилией Остапив, устроился работать стекольщиком на львовской железной дороге.

Используя Горбаль и Вальчика, принимаем меры к установлению местонахождения членов центрального, краевого и областного проводов ОУН.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКГБ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛ.

Комиссар государств. безопасности

3 ранга -

7^{***} мая 1945 г.^{***}

ВОРОНИН*

ДАЛО. - Ф. П-3. - Оп. 1. - Спр. 228 - Арк. 168-170 (машинопис, оригинал).

* Особистий підпис Вороніна.

** Написано від руки.

*** У лівому верхньому куті документа (аркуш 168) є напис: ОС

13 дело (далі верозбірливо. - О.Д.) Грушецкий

№ 2
СПЕЦПОВІДОМЛЕННЯ ПРО УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПІДПІЛЛЯ

9 липня 1945 р.*

Сов. секретно

СЕКРЕТАРЮ ЛЬВОВСЬКОГО ОБКОМА КП(б)У
тов. ГРУШЕЦЬКОМУ
СПЕЦСВОДКА

Об участниках националистических банд и их пособниках

В результате политконтроля почтовой корреспонденции Львовским пунктом Военной Цензуры УНКГБ за период с 1 по 30 июня 1945 года выявлено 98 писем, авторы которых условной перепиской сообщают получателям сведения о действиях и участниках националистических банд и распространяют агитационные слухи о якобы готовящихся крупных действиях украинско-немецких националистических банд.

Из содержания писем видно, что все эти письма исходят от участников или их пособников.

Ниже приводятся аналогичные выдержки:

Тюменская область, гор. Тюмень,
ул. Симонова № 11, Казак Григорию
Васильевичу.

8/VI - 45 г. "... У нас настало прекрасное лето. Июнь м-ц в полном разгаре, везде хорошо, деревья зеленые, трава высокая и вся природа дает возможность семенам себя использовать. Появились какие то банды - бандеровцы и не дают спокойно работать Советским гражданам и полякам. Они борются за какую то самостоятельную Украину. Делают на их облавы, но им не страшно. Сейчас большая жара, солнце греет нельзя показываться на дворе, надо сидеть в холодке и мечтать о прошедшем и будущем, но на Западе уже показываются тучи, может пойдет тот долгожданный золотой дождь и осчастливит многих людей, которые** устали от солнца. Он (т)очно будет, ибо небо затягивается тучами, разумно ли. Когда получите письмо, дайте мне ответ, очень жду ответ. Поняли ли Вы меня?..."

Львовская область, гор. Золочев,
ул. Глинянска № 76
Мондрена Стефа М.

* У лівому верхньому куті документа (Арк.39) є напис:

ОС	Информсектор
11.7.45	Грушецкий.

** В оригіналі: короткые.

гор. Фрунзе, Быстровский р-н,
село Быстровка, ул. Советская 11-2,
Пенюк Стефану Михайловичу.

3/VI - 45 г. "...У нас большие изменения, настало горе, печаль и жалость волнует сердца, но наружу ничего не выходит. Беда, по обе стороны стоят пустые дома, поля твои лежат ровненькие и кушают землю. Развелись сады, зацвели цветы, растет хлеб, солнце светит, все прекрасно, но жить никак нельзя, даже не возможно спрятаться в мышьих норах..."

Львовская область, Велико-Мостовский
р-н, село Стрельцы,
Меськов П.М.

Харьков, 26. П.П. 54794 "Щ".
Мартынец Иосифу Андреевичу.

1/VI - 45 г. "...Сейчас я работаю в Яворове. Недавно был в военкомате, но сбежал и хорошо, что так сделал, ибо я должен был идти туда, куда и ты, колего. Что возле тебя интересного? У нас все больше зеленеет трава, в траве все больше развиваются синезелтые цветы. Дорогой колего спасайся, как можно, убегай оттуда, ибо если будешь там, то пропадешь, как и другие наши братья. Здесь я работаю уже 3 месяца, со мной работают Михаил пограничник, Сернецкий Иван, Клюк Иосиф, наш Антон, Рантуль является над всеми нами начальником. Бедняк Пётр Излихов тоже с нами работает. Наш ксенд[з] находится там, где Чивана был, носит бороду по пояс. Хорошо было бы, если бы ты получил то письмо, что не из дому, а из Яворова..."

Львовская область, гор. Яворов,
Фита Николай Иванович

Тернопольская область, гор. Бережаны,
ул. Золочевская 37,
Волощук Степану Дмитриевичу.

12/VI - 45 г. "...Я очень рад, что наша Дуся окончила курс "Плодоовощ" и думаю, что она в наших [П]асечках разведет сады "Самых лучших сортов". Она будет сады разводить, а я "как виноватый" буду охранять, чтобы на деревьях не появлялся какой-нибудь "паразит". Кто его знает, может быть, и я там где-нибудь около нее пригожусь. Знаешь Дуся? На этом дереве появились вредители, их нужно уничтожить, пока еще яблоки не поспеют. Если ты будешь так уничтожать вредителей, то мы никогда не выведем "новых сортов". Но все-таки моя профессия уничтожать паразитов тебе пригодится..."

гор. Львов, Пушкинская 103,
ЭГ 1418. Волощук Василий Степанович

Днепропетровская область, гор. Днепропетровск, П.П. 48532 "З", Малкович Алексею.

21/ VI - 45 г. "...Скоро пойдут воевать и те, которые остались дома. Ты не волнуйся, несчастье будет, если не сегодня, то завтра. Еще немного подержитесь и лопнет та рава и перестанет у меня болеть. Мы ожидаем тучи на дождь, ибо здесь засуха... Хозяйством не беспокойся, только спасай жизнь..."

Львовская область, Великие Мосты,
Гупало Николай.

Полевая Почта 71123 "С",
Шевчук Василию Яковлевичу.

9 / VI - 45 г. "... Дорогой уважаем[ый] колего, пишу тебе письмо и поздравляю тебя. Я очень удивляюсь, что ты очутился на таких дорогах. Я, слава богу, здоров, жизнь моя бурлаковская, об этом сможешь узнать тогда, когда вернешься на свою родину, а сейчас догадывайся сам. Может быть, ты читал книгу "[Д]овбуш", "Илько Лихой" или же "Карпатский разбойник Мыкола Шугай", - такая моя жизнь, ты кое-чего знал об этом. Сейчас я хочу, чтобы ты был сильный, выдержанный и знал об том, что ты являешься казацким наследником. Когда получишь это письмо, прошу ответить. Адресуй письмо дочке сестр[ы] Маруси, а у нее заберу. До скорого свидания с тобой. Письмо писал "Макух", в лучшем будущем П.М.И. "Буревой"..."

Адрес отправителя не указан.

Южно-[К]азахстанская область, Пахта-Аральский район, совхоз Кара-Кир 2,
Хорук Анне.

21/ VI - 45 г. "...Сейчас у нас так, как было у Вас в 1941 году, и наши сыны сейчас лучше. Незнаешь, как себе сердце разорвать. Наши сыны почти в такой же самой армии, как твой сын был в 1945 году. Всего нельзя тебе описать. Сами вспомните, как вам было дома, теперь у меня тоже самое горе и то же самое ждет нас, что ожидало Вас молодых и старых за сынов..."

Львовская область, Сокальский район,
с. Лучицы, Покинборода Анна.

Полевая Почта N 03590,
Макар Григорию Михайловичу.

27 / VI - 45 г. "...Дорогой братик, мы получили твое письмо, из которого узнали, что над тобой издеваются за то, что ты им служишь. По

" В оригіналі: Долбуй.

" В оригіналі: Шукай,

всему видно, что ненужно было идти служить. Пе[тр], Михеня и остальные ходят в лес на работу, как и раньше работали, ибо приближается время. Пережить бы эту страшную минуту и дожидаться скорого улугишения.

Ты там ничего не знаешь, так как от тебя все скрывают, говорят, что уже все уничтожены, все перебиты. Если бы ты только знал сколько наших подвод и лошадей проходит в каждую ночь, ты не мог бы и подумать, что у нас еще столько есть и работа продолжается... Из нашего села никого не забрали, кроме тех, которых поймали и отправили на Турецкую границу. С кем они будут воевать - не знаю. Дорогой брат, не теряй надежду, что уже все пропало, ибо бог милосердный и поможет нам в эту страшную минуту. Здесь все так же, как было при тебе. Степан находится дома и еще старше его, так как записали себе меньше лет. Нам даже письма не разрешают писать тебе, чтобы ты не знал, что делается на белом свете. Один из села написал, что он поехал на контибант, чтобы отработать скорее, ибо будут страшные дожди и град... Они нам труд здесь забирают, грабят нас: сколько скота, лошадей и хлеба забрали в нашем селе, а Вам там кушать не дают. Из Львова забрали в Россию ребят, которые учились. Они пишут, что там такой голод, что они все продали и просят помощи, чтобы не умереть с голода. Мы чувствуем, что приближается минута, когда это все распадется. Когда будешь ехать через Польшу, то не признавайся, что ты украинец, так как поляки могут тебя убить. В эту неделю многих семей забрали, многих отпустили, а остальных держат, а ребят побили. Об Алексее Крылове ничего не слышно. Филиппа замаскировали и он ходит с русскими, указывая, где находятся краевские. Побили тех, что были, как Степан Антонович. Многие сидят в тюрьмах. Степана, Петра, Мышлевского, Иосифа Савкова, Иладька* забрали и неизвестно куда дели. Больше напишу в следующем письме..."

Львовская область, Глинянский р-н,
с. Полодьев,
Макар Михаил Иванович.

Зам НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКГБ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛ.
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3-го РАНГА
(ВОРОНИН)**

N 1316**

"9" июля 1945

г. Львов.

А. Козлов**

ДАЛО. - Ф. П - 3. - Оп. 1. - Стр. 229. - Арк. 39-42 (Машинопис, копия).

* Мабуть: Владька.

** Записи виконаві від руки.

Совершенно секретно

К материалам пленума Горкома КП(б)У
УКРАИНСКО-НЕМЕЦКИЕ НАЦИОНАЛИСТЫ

Победоносное завершение Великой Отечественной войны, полный военный и политический разгром гитлеровской Германии вызвал панику и растерянность среди главарей украинско-немецких националистов, потерявших свою основную опору.

Эти фашистские прихвостни делают жалкие попытки отмежеваться от своих бывших покровителей - немцев, пытаются оправдать перед украинским населением свою анти-народную предательскую деятельность и одновременно ищут в анти-советском лагере новых хозяев, которым можно предложить свои услуги.

С этой точки зрения характерен документ, выпущенный оуновским подпольем, после капитуляции Германии, под громким названием "Декларация провода организации украинских националистов".

В этом "документе", с целью сбить с толку местное украинское население и запрячь свое гнусное сожительство с гитлеровцами, выдвигается тезис "независимой политики и ориентации на собственные силы".

"...Безгосударственному народу в борьбе за свободу можес, а часто и нужно иметь союзников... Политическая группа, которая ставит в зависимость свою освободительную тактику от политики чужого государства - делается помехой для национально-освободительного движения".

Прикрываясь этими фразами, в то же время украинско-немецкие националисты апеллируют к фашистским элементам, оставшимся в государствах, освобожденных Красной Армией (в первую очередь на Балканах), устанавливают контакт с польскими националистами для консолидации анти-советских сил.

Гораздо больше внимания наши партийные организации заслуживают последние установки центрального провода "ОУН" о развертывании диверсионно-террористической деятельности, не только на селе, но и в городе.

Бандитам делаются директивы:

а) Физически ликвидировать наиболее видных работников партийных и советских органов; б) Саботировать проводимые займы, стачковское движение на предприятиях и социалистическое соревнование; в) Противодействовать всей агитационно-политической работе, проводимой нашей партией среди рабочих, интеллигенции, в школах и среди селян.

В результате успешных действий наших карательных органов и внутренних войск НКВД, крупные банды ликвидированы и сейчас завершается ликвидация мелких групп и одиночек.

В этих условиях руководство "ОУН" дало директиву максимально свернуть организационную подпольную сетку, а участникам банд стремиться легализоваться и направляться во Львов, чтобы, устроившись на промышленных предприятиях и на транспорте, вести подрывную работу.

За последнее время органами НКВД и НКГБ немало разоблачено и арестовано участников разбитых банд и отдельных личностей, занимавших видное положение в подполье, которые проживали во Львове.

Только в результате проведенной переписи рабочих и служащих на предприятиях и на транспорте выявлено более 1500 человек оуновцев, участников банд "УПА", "фольксдойчей", дезертиров и других вражеских элементов, являющихся благоприятной средой для украинско-немецких и польских националистов.

Украинские националисты МАЗЕПА

Дмитрий Петрович устроился на работу весовщиком на станции Львов, где продолжал заниматься анти-советской деятельностью.

Рабочий топливного склада ст. Львов

ЛЕЩЕНКО состоял членом О.У.Н. и в то же время являлся агентом гестапо.

На днях НКВД арестован во Львове

один работник О.У.Н. окружного масштаба. Он назвал пятерых крупных "деятелей", которые проживают во Львове в том числе бывшего сотника "УПА", бывших районных референтов и др.

Недавно, нами при разгроме штаба областного провода захвачен документ, так называемый "общеполитический обзор Львова".

Этот документ также свидетельствует о том, что во Львове еще существует оуновское подполье и что его представители зорко следят за всеми событиями и, выискивая всякие теневые стороны Советской действительности, используют их для различных лживых измышлений.

В "обзоре" много уделяется внимания церкви, комментируются произведенные аресты реакционной части греко-католического духовенства из группы Шептицкого.

Перечисляются фамилии представителей украинской интеллигенции, активно работающей на пользу советского государства, - т. Галана, Козлянюка, Россовича*, Барвинского и др.

ДАЛО. - Ф. П - 3. - Оп. 1. - Спр. 231. - Арк. 59-60 (Машинопис, оригинал).

* Одия із псевдоніма Я.Галана.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА СЕКРЕТАРЯ ЛЬВІВСЬКОГО ОК КП(б)У
СЕРЕТАРІЮ ЦК КП(б)У ПРО ЛІКВІДАЦІЮ УКРАЇНСЬКОГО
ПІДПІЛЛЯ У МІСТІ ЛЬВОВІ

Лютий 1946 р.^{**}

Совершенно секретно^{***}

Секретарю ЦК КП(б)У
тов. Хрущеву Н.С.

Докладная записка

о ликвидации оуновского подполья и террористических
организаций в городе Львове

В феврале нами проведен ряд чекистских оперативных мероприятий по изъятию оуновского подполья в городе Львове. В результате проведенной работы органами НКГБ вскрыта и ликвидирована террористическая молодежная группа ОУН-УПА в количестве 51 человека, изъята типография центрального провода ОУН, а также органами НКВД вскрыт Львовский малый краевый провод ОУН (края "Буг").

Участники террористической группы "Сливко", "Сидор", "Богун", "Нечай", "Байрак" и другие имели задание организовать террористические акты над партийно-советским активом и командным составом Красной Армии. Кроме того, ими проводился сбор денег, одежды, радиоприемников, пишущих машинок и бумаги для ОУН-УПА.

Террористическая молодежная организация в городе Львове была создана в конце 1945 года, прибывшим из Тернопольской области, "Байрак" - Будняк Адамом Дмитриевичем, он же ТАПИРА Андрей Ильич, он же ДОНЕД^{***} Лев Иосифович, он же НАЙДА Прокопий Федорович, который являлся активным участником ОУН с 1943 года.

В составе организации были - КУШНИР - ученик полиграфического училища, в прошлом доброволец дивизии "СС-Галичина", принимал участие в боях против Красной Армии в районе г. Броды. После разгрома дивизии в составе банды УПА "Ворона" оперировал в Черемшлянском и Глинянском районах.

"Сливко" - РОЖИЙ Теодор Трофимович, ученик 10-го класса средней школы г. Львова, активный участник террористической группы.

"Садор" - ДОВГУШ Михаил Иванович, студент госуниверситета, ранее руководитель межрайонной боевки ОУН, которая действовала в Винниковском, Ново-Яричевском и Бибрском районах.

^{*} У лівому верхньому куті документа (арк. 37) є напис: "Передаю ім. секретаря ЦК КП(б)У т.Сивенко 14. II. 46 (підпис нерозбірливий. - ОД.)"

^{**} Написано від руки.

^{***} Мабуть: ДОНЕЦ.

"Богун" - Закалюжний Йосиф Степанович, ученик 10-го класса средвей школы города Львова, при задержании пытался убежать, оказал вооруженное сопротивление.

"Нечай" - Зубач Денис Емельянович, учащийся зубоорудческой школы.

"Богун" и "Нечай" по заданию "Байрака" проводили сбор денег, продуктов, вещей и радиоаппаратов среди сочувствующих. Только за один день 6.02. ими было собрано около 6 тысяч рублей.

По данным "Байрак" в с. Езеряны, Скала-Подольского района, Чернопольской области, зам. начальника УНКГБ нашей области тов. Козловым изъята типография центрального провода ОУН типа американка, на ходу, снабженная необходимым шрифтом, бумагой и красками. В этой типографии печатался журнал "Идея и чин", а также другая националистическая литература.

Органами НКВД вскрыт и ликвидирован так называемый Львовский малый краевой провод ОУН на западно-украинских землях. Всего арестовано 8 человек руководящего состава ОУН.

Среди арестованных ХАРЬКОВ Виктор, псевдо "Хмара", выполнял обязанности военного референта Львовского, Городского провода ОУН, командира куреня УПА, а затем командующего УПА N 1.

После разгрома бандформирований округа УПА N 1, был назначен членом штаба округа УПА, зашифрованного под названием "Буг - 2", где проводил работу по укомплектованию банд этого округа.

СТАРКА* Любовь-Ольга Никитична, 1924 года рождения, уроженка с. Ляны, Бобрского района, Львовской области, организационные клички "Хрыстя", "Оля", являлась личной связью "Хмары", в настоящее время - его жена.

"Хрыстя" являлась членом ОУН и до последнего времени выполняла обязанности личной связью "Хмары" с руководящим составом ОУН по г. Львову и на периферии.

ПАКУШ Николай Андреевич, 1921 года рождения, уроженец с. Ставчань, Сокальского района, Львовской области, организационная кличка "Роберт".

Участник УПА сотни "Холодноярцы", в последнее время являлся личным адъютантом "Хмары".

В конце декабря 1945 года по документам, приобретенным через оуновские связи, легализовался, устроившись на работу в школу ФЗУ N 1 города Львова, на должность агента по снабжению.

Все участки** малого краевого провода сообщили ряд ценных материалов, которые используются в оперативных целях для вскрытия оуновского подполья.

* В оригиналі: СТАРКЕ.

** Мабуть: учасники.

Выполняя решения ЦК КП(б)У от 22. 01 - 1946 года и Ваше указание по усилению борьбы с оуновским подпольем, бандами УПА и их пособниками, а также другими враждебными элементами, Областным Комитетом КП(б)У проведено совещание оперативных работников органов НКВД, на котором детально обсужден вопрос по усилению борьбы с бандами УПА и оуновским подпольем. В помощь органам НКВД, НКГБ и милиции была выделена группа коммунистов, комсомольцев.

В результате проведенных ряда чекистских мероприятий в городе Львове ликвидировано 9 организаций и групп ОУН, из них: в январе месяце - 5, за 12 дней февраля - 4, в том числе террористическая группа "Байрака" и Львовского малого провода ОУН.

СЕКРЕТАРЬ ЛЬВОВСКОГО ОБКОМА
КП(б)У

(И.ГРУШЕЦКИЙ)

ДАЛО. - Ф. П - 3. - Оп. 1. - Спр. 424. - Арк. 37-41 (Машинопис, копія).

ДОКУМЕНТИ З ПОВСТАНСЬКОГО АРХІВУ

В архіві Львівської історико-культурологічної організації "Меморіал" зберігається 40 (сорок) одиниць документів (арх. NN 1143-1174). За свідченням осіб, що зберегли і передали ці матеріали до "Меморіалу" у квітні 1991 р., це відлілі рештки повстанського архіву, основну частину якого захопили енкаведисти на хуторі Рубашівка біля села Полоничі ва Львівщині. Там мали свій постій (базу) підпільники "Залізник", "Зірка", "Мазапа", "Кармелюк", "Байда".

Згадані документи спершу були захопані на території садиби, господарі якої були на таборах і на засланні, а після повернення були ними переховані - закопані в лісі.

На час їх "легалізації" скляний бутель у схованці був пошкоджений, розколовся і документи частково замокли. Як результат того, деякі з них нечитабельні і вимагають реставрації.

Подасмо перелік всіх документів з короткою характеристикою.

З перелічених шістнадцять документів датовані. Не беручи до уваги передрукованої брошури, виданої в 1941 р. (п. 1 "Переліку") і книжок 1934 і 1941 рр. видання, датування обмежене рамками 1945-1948 рр. У тому аспекті привертає особливу увагу документ (п. 13 "Переліку") "Декларація проводу ОУН після закінчення другої світової війни в Європі", датований 8 травня 1945 р.

За тематикою весь масив документів умовно можна розділити на чотири групи:

- тексти організаційно-програмного, виховного та інформаційно-прикладного характеру;
- матеріали агітаційно-пропагандистського характеру;
- матеріали культурологічного характеру;
- інше.

За способом виконання основний масив - машинописні тексти на папіросному папері (т. зв. бібулці) канцелярського формату. Загальний обсяг тих матеріалів - 189 сторінок машинопису, віддрукованого через 1/2 інтервала (на сторінці в середньому 62 рядки по 70 знаків у кожному), тобто в перерахунку на стандартизований машинопис - близько 500 стандартних сторінок.

Частина документів має вигляд зпитків з титульними сторінками виконаними характерним для підпільних видань ОУН-УПА літерографічними написами², орнаментами (здебільшого за мотивами народних ви-

² Літерографія - чорно-біле виконання на друкарській машинці рисунків, орнаментів, шрифтів тощо мозаїчним заповненням "чорної" площі рисунка друкарськими знаками, здебільшо літерами.

шивок) тощо. Принагідно зауважимо, що літерографічні мистецькі орнаменти тих видань безумовно заслуговують уваги та окремого дослідження.

Крім вказаного, деякі документи віддруковані на ротаторі або літритним способом.

На наш погляд, більшість документів описаної знахідки є цінними джерелами для істориків - дослідників національно-визвольного руху 40-х років.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

1. ТЕКСТИ

1.1. Український націоналізм

Автор не вказаний

1941 р.

13 арк.: 21x29 см, папір папіросн.

Тит. стор. - літерогр. орнамент

Стан задовільний

1.2. Український народ у боротьбі з російським імперіалізмом

Автор не вказаний

Не датований

5 арк.: 21x29 см, папір папіросн.

Стан задовільний

1.3. Десять заповідей українського націоналіста

Прикмети характеру українського націоналіста

3 арк.: 21x29 см, папір папіросн.

Стан: пошкоджений, нечитабельний

1.4. Слово провону ОУН

6 арк.: 21x29 см, папір папіросн.

Стан: пошкоджений, нечитабельний

1.5. Постанови II надзвичайного Великого збору ОУН,
що відбувся в днях 21-25 серпня 1943 р. (неповний текст)

2 прим.:

- 13 стор.: брошура 14x20 см, папір побут., др. ротатор

Київ-Львів, 1946 р.

Стан задовільний

- 5 арк.: 21x29 см, папір папіросн.

Тит. стор. - літерагр. орнамент

Стан задовільний

1.6. Визвольна боротьба Мазепи і Орлика
Автор не вказаний
3 арк.: 21x29 см, папір папіросн.
Стан: знищений, нечитабельний

1.7. Господарчі підстави нашої державності
Автор не вказаний
13 арк. (25 стор. друк.): 21x29 см, папір побут.
Стан задовільний

1.8. Городок Ягайлонський
Автор не вказаний
7 арк.: 21x29 см, папір папіросн.
Стан: пошкоджений

1.9. Осип Орленко. Большевики в боротьбі з українським революційним рухом в другій світовій війні (1939-1945). Київ-Львів, 1947 р.
20 арк.: 21x29 см, папір папіросн.
Обкладинка: папір обгорт., літерогр. орнамент, на 3-ій і 4-ій стор. обкл. звернення до повстанців, цитати із програмних документів тощо
Стан: пошкоджений

1.10. Народ в боротьбі. Революційний довідник
1947 р.
36 арк.: 21x29 см., папір папіросн.
Титул. стор. - літерогр. орнамент
Стан задовільний

1.11. Шевченко - апостол незалежності України
Автор не вказаний
Квітень, 1946 р.
12 арк.: 21x29 см, папір папіросн.
Стан: пошкоджений

1.12. Історія української національної революції (шкіц)
Автор не вказаний
2 прим.
8 арк.: 21x29 см, папір папіросн.
Стан: окремі пошкодження

1.13. Декларація проводу ОУН після закінчення другої світової війни в Європі

2 прим.

У кінці тексту дата: 8 травня 1945 р.

8 арк.: 21 x29 см, папір папіросн.

Стан задовільний

1.14. П.Полтава. Передпосилки нашого руху в умовах
большевицького ССРСР

1948 р.

2 прим.:

- 22 с.: брошура 15x22 см, папір побут., друк ротаторн.,
обкладинка:

лінійнотн. орнамент

Стан: пошкоджений

9 арк.: 21x29 см., папір папіросн.

Тит. стор.: літерогр. орнамент

Стан: пошкоджений, нечитабельний

1.15. Ігнат Мешег. Як Москва нищила народи

1948 р.

2 прим.

7 арк.: 21x29 см, папір папіросн.

Стан: пошкоджений

1.16. Стан у Грузії.

Автор не вказаний

3 арк.: 21x29 см, папір папіросн.

Стан: пошкоджений

1.17. Політичний вишкіл

Автор не вказаний

15 арк.: 21x29 см., папір папіросн.

Стан: задовільний

1.18. Переяславська легенда

Автор не вказаний

1948 р.

30 стор.: брошура 15x22 см, папір побут.

Тит. стор.: літерогр. орнамент

Стан: пошкоджений

1.19. Недоля. Недавнє минуле і сучасне в селі Ременів

1947 р. (травень)

8 арк.: 21x29 см, папір папіросн.

Стан: задовільний

1.20. Техніка спинювання кровотеч
Постій, липень 1947 р.
4 арк.: папір папіроск. 21х29 см
Стан задовільний

1.21. Пеніцилін (автор: Бурунда)
Постій, липень 1947 р.
3 арк.: 21х29 см, папір папіроск.
Стан: задовільний

2. ЛИСТІВКИ І ЗВЕРНЕННЯ

2.1. До всіх членів і кандидатів ВКП (б)...
2 арк.: 21х29 см, папір побут., друк ротаторн.

2.2. Лист до всіх студентів-українців
3 стор.: 21х32 см, папір побут., друк ротаторн

2.3. Пересторога. Українці міста Львова!
1 арк.: 21х28 см, друк ротаторн.

2.4. Селяни!
1 арк.: 13х19 см, друк ротаторн.

2.5. Школярі!
1 арк.: 16х25 см, друк ротаторн.

2.6. Христос рождається, Українська родино!
На порозі 1948 р.
1 арк.: 21х29 см, друк ротаторн. (на звороті аркуша початок
тексту звернення від руки кім. олівцем)

2.7. Листівка-плакат із зображенням Святоюрського собору
і написом : "Христос Воскрес! - Воскресне Україна!"
2 прим.
22х30 см, лінорит

2.8. Листівка-плакат із зображенням писанок і написами:
"Христос Воскрес! - Воскресне Україна!" і "Хай живе Українська
Самостійна Соборна Держава!"
30х42 см, лінорит

2.9. Листівка-плакат із зображенням символічної могила і написами: "Борцям за волю України" і "Пімстиш смерть: лицарів твоєї нації".
21x30 см, лінорит

3. КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ

3.1. Тексти пісень:
5 арк.: 21x29 см, папір папірося.
8 стор.: 21x29 см, папір побут.
11 стор.: 12x21 см, папір побут.

3.2. Рукописні віршовані тексти
Дати: 10.VIII.45 р. і 10.XI.46 р.
8 стор., папір побут.

3.3. Іван Крип'якевич. Шляхами слави українських князів.
В-во "Укр. книжка", с. 68
Стан: пошкоджений

3.4. Сидір Корбут. Симон Петлюра.
Укр. в-во, Львів, 1941 р., с. 52
Стан: пошкоджений

3.5. Молоде село (підручник для сільської молоді)
В-во "Батьківщина", Львів, 1934 р., с. 120
Стан. пошкоджений

3.6. П. Беркут. Багатства української землі
В-во "Дешева книжка", с. 32
Стан: пошкоджений

3.7. Роль моря для нації
В-во "Дешева книжка"
Стан: пошкоджений, частина сторінок втрачена

3.8. Окремі сторінки із журналів 30-х рр., а саме:
4 с. з часопису "Месіонер" /?/,
4 с. з дит. часопису "Дзвіночок"

4. ІНШЕ

4.1. Картина "Зустріч" (Сюжет: зустріч повстанців з дівчатами на узліссі), папір, акварель, 30x48 см. У лівому вижньому кутку дата 10.XI.1947 р., у правому - підпис Байда.
Стан: реставрована у 1991 році.

ДОКУМЕНТИ

№ 1.19

НЕДОЛЯ

НЕДАВНЄ МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ В СЕЛІ РЕМЕНІВ

... - І знов принеслась страшна-жахлива звістка в село Ременів. Приходять до нас большевики - говорило населення. Приходять ті, що несуть смерть, тортури, знущання і страшне поневолення всім тим, в кого є ще хоть іскра бажання жити вільно, - щасливо в своїй Українській Самостійній Соборній Державі.

В місяці березні 1944 р., коли большевицькі орди дійшли під Броди, здавалось, що за тиждень, за два прийдуть до нас знова большевики і знова почнуть свою криваву розправу над населенням нашого села. Але це так скоро не сталось. Німецьким фашистам вдалось ще на якийсь час здержати большевиків під Бродами.

Німці побачили свій кінець, почали ще більше знущатися і забирати українців до Німеччини на каторжні роботи.

Щоб не датися зловити німцям, в селі організується самооборона, котра має боронити людей від німецьких лодоловів. Молодь села Ременів щораз більше організується навколо ОУН і підготовляється до збройного виступу проти всіх поневолювачів України.

Німці щораз даліше відступали на захід. Усі, хто думав боротися проти ворогів України, приготувался до страшного завзятого бою, проти наступаючих большевиків. Копали кривки, чистили дехто яку мав зброю і чекали дня приходу большевиків...

І прийшов той день 18 липня 1944 р. В село Ременів вночі з 17-го на 18-го липня почали наступати большевицькі танки з села Руданець. На перший привіт большевики ще з Руданець післали для села Ременів п'ять тяжких знарядів, від котрих було спалено два господарства, було вбито 6 місцевих людей, бо німців вже цілу добу не було в селі. Люди ще вночі щоховались всі де хто міг, не від куль, а від того страшного слова, "ідутъ большевики". Щож тепер буде? - Всі оден другого питали. І справді було чого боятись...

Рано.., сходить сонце, підіймаються вгору перелякані голуби, виють собаки, реве худоба, мов би знали, що й для них надходить страшний час.

А село мов би вимерло, не видно ні живої душі з місцевих, тільки сунуть і сунуть лави червоних. Все голодне, обідране, шукають по хатах "кушати", забирають все, що попадає голодним під руки. Може, не один господар бачив, як червоні "визволителі", забирають його хліб, сало, муку і все інше, але не смів показатись на світ. Але так довго сидіти не можна було. Була худоба і інша домашня птиця, вона ж нічого не винна, що прийшли більшовики, вона - хоче їсти. І господарі оден-по другім почали виходити зі своїх кривок, щоб нагодувати її. Де котрі знова ховались, а де котрі набрали відваги і вже ходили по верху.

Горстка німців вкопалась в маленькім ліску, на віддалі оден кілометр від села і держалась там цілий тиждень. Більшовики завезли майже що 10-та хата оден танк і стріляли туди, де були німці. В наслідок цього було спалено 8 господарств і вбито 5 цивільних людей. Спеціальний відділ більшовиків ходив від хати до хати з двометровими дротами шукати "бандьорів", зараз же таки з перших днів.

Так почалося життя під новим окупантом - Москвою.

Тільки ми, українські революціонери, ходили спокійно і уважно слідкували за всіма більшовицькими рухами. Кожний з нас тиснув в кишені револьвер, щоб в пригожий час пустити кулю в енкаведиста.

Два тижні після приходу більшовиків, - забирають більшовики до армії. Не знайшлося в селі ані одного охотника, зотия було понад 400 чоловік. Більшовики зараз таки зробили сильну облаву, трохи зловили, а деякі слабодухи пізніше пішли самі. Лишилися 60, котрі не піддалились більшовикам. Кожний придбав собі зброю і ставав до завзятої боротьби з більшовиками.

І почалась завзята боротьба, - на життя і смерть.

Першою боротьбою з більшовиками, було розбиття рай-центру Новий Яричів. В тім бою я бачив, як молоді борці мов льви кидались на мурі, за якими сидів ворог в багато переважаючій кількості. Рай-центр здобуто, розбито тюрму і визволено багато в'язнів, між ними і друга Прометей.

Молоді повстанці, задоволені перемогою, без жадних втрат вертають на свої бази. Ще з більшим захопленням пригтовляються до дальшої боротьби.

В рай-центр прибуло багато більше більшовицьких сил. Ішли сильні облави. В селі не можна було дальше сидіти. Усі повстанці відійшли в ліс. Цієї ночі я ніколи не забуду. Село за свого існування може й не бачило ще такого. Срібний місяць вийшов з-за хмар і освітив село. Коло школи на великім майдані зібрались повстанці. Лунають революційні пісні, йдуть веселі розмови про боротьбу з ворогами, про перемогу над ними і інше. Жінки виносять харчі повстанцям. Прощаються жінки зі своїми чоловіками, сини з батьками, дівчата зі своїми милими, а матері випроваджують своїх синів зі словами на устах: "Ідіть най вас Бог благословить, боріться і вертайте скоро з перемогою, - з Самостійною Україною". І раді всі, молоді і старі, що дочекались того святого Дня, - боротись за Україну. І боролась...

Одного дня більшовики зробили сильну облаву в нас, завзявся бій. Першим паде від ворожого снаряду молодий юнак Романчук Ілько, є ще двох ранихих. Більшовиків відбито. Далше приходить викчанів, як волідити добре зброєю, як поводитися в бою і т. інше.

За якийсь час більшовики зібрали великі селян довкола ліса. Повстанці лишають ліс і переходять в село Ременів. Від того часу продовжується боротьба в селі.

Зараз така по приході більшовиків до села Ременів, більшовики звернули на нього найбільшу увагу в районі. Почались сильні облави. Молоді повстанці не могли все ставити більшовикам спротив, тому треба було ще більше зробити криївок. І зробили...

Більшовики впадали до села щотижня майже по три-чотири рази. Приходило їх все 200-300 а часом і 500. Ще сонце не сходило, а більшовицькі горлорізи вже ціле село обкружували й чекали дня. Як тільки робився день, впадали в село і шукали "бандорів". Викладали все, що було в стодолах, коморах, хатах. Зривали підлоги, розбирали стіни, валчили пивниці і т. інше. Одним словом, робили з села погарисько. А населення терпіло і не виділо ні одного повстанця. Так те все тягнулось від 20-го липня аж до 30 грудня 1944 року. Аж 31 грудня більшовики несподівано з великою силою скочили в село і зробили сильну облаву. Тим разом вдалося їм знайти одного молодого повстанця, Повстанець, щоб не датись зловитись більшовикам живим в руки, стріляв в себе, але тільки тяжко поранений, попадає живим більшовикам в руки, де за два дні вмирає. Більшовики забирають раненого Бєня Степана, родину його і ще кільканадцять людей і від'їжджають до району.

За два тижні пізніше паде від повстанців два енкаведисти; лейтенант і сержант. Далі облави, далі арештування і репресії... Тримать людей тижнями в тюрмі; бють, мордують, але нічого не довідуються, де повстанці.

В селі Ременів 19.1.45 р. був першис і "проверка" населення. На першис прийшло 5 енкаведистів і кілька "стрибків". Повстанці на чолі з командиром криївки другом Хмарою, зробили засідку. Першим падає енкаведист ст. лейтенант Маліцький, зараз за хвилину падають всі другі, що були з ним. Повстанці забрали всі акти від них, вернулись на свої місця. В актах були списки родин, котрих більшовики мали вивозити.

І знова облави, знова терор, знова арештування. Але населення тримається. Аж одного дня, а було то 5.ІІ.45 року, на улиці стрінулись наші два повстанці і три енкаведисти. Одні по других відкрили огонь, знова паде енкаведист лейтенант і один рядовик, а третій втікає, наш оден легко ранений.

Ще всі люди спали, як село вже було ціле обкружене більшовиками. В село прийшла т. зв. "червона мітла", що її довго-довго буде згадувати український нарід. Зараз вдосвітку усіх підозрілих людей зігнали до сільради. Червоні цілами стадами кинулись шукати повстанців. Родини всіх повстанців зараз забрано, а все їх майно зграбовано. В сільраді били,

мордували, де їх сини. Від страшного побиття оден батько признався, де схований його син. Большевики вигнали сина, а цей від страшного побиття сказав, де сидить більше повстанців. (Цей, що видав його батько, називався Кокотко Степан).

Большевики обкружили цей дім, де сиділи повстанці; Калівошка Василь, Перепелиця Василь, Царик Василь, Царик Іван, Мельник Василь, Ковалшин Андрій, Довганик Петро і Царик Олекса. Почався бій. Повстанці боронились завзято, але ворог багатопереважаючий, щораз більше доступав до будинка. Повстанцям не стало набоїв, вони йшли на рукопашний бій. В бою впало кільканадцять большевиків і три повстанці: Калівошка Василь, Перепелиця Василь і Царик Олекса. Обох ранених зараз таки на місці большевики порозбирали до сорочок і били, кололи дротами, ломали руки і все, що тільки могли, але ті нічого більше не признались. Той самий, що видав перших, зараз таки і видав других. І знова бій, знова огонь, знова жертви... Молоді повстанці, б'ючись з большевиками, бачать що вже приходить кінець, щоб не попасти живими, на очах большевиків, оден другого обнимас і з окликом "Слава Україні! - Смерть большевикам!" стріляють оден другого. Тис Роман - член ОУН, Куземський Василь і Стахур Василь - юнаки.

Облава, терор, знущання дальше триває. Большевики скаженіють; б'ють людей, грабують, арештують і т. інше... Думають тим знищити наш революційний рух. Але не вдалось. Населення трималось твердо. Большевики так "гуляли" чотири дні, забирали людям, свині, хліб, худобу і все, що пошало їм під руки, а нарешті забрали 36 родин і їхне все майно і повезли до району. Потримавши в районі місяць, кілька родин звільнили, а решта - на Сибір. Майже кожного повстанця поїхала родина на Сибір, але повстанці не приходили до большевиків з "повиною", майже кожен батько чи мати, як відїздили в далекі Сибіри, написали до свого сина картку. "Уважай не здавайся і не голосись, а мені все одно, чи тут чи на Сибірі, а ти боріться і перемагайте. Дай Боже ще стрінутись в Своїй Самостійній Державі". Так прощались і благословили свої синів-повстанців.

І повстанці додержувались батьківського заповіту, ані оден не зголосився, а місце цього, ще більше взявся до боротьби з ворогом.

Большевики скаженіли, думали, що коли вивезуть родини повстанців в Сибір, там розіб'ють повстанців. Та сталося інакше. Повстанці і населення, ще більше ненавиділо большевиків і при всякій нагоді нищило большевиків.

Одної березневої ночі ішов молодий повстанець до другого села з дорученням. Большевики зробили засідку, на яку вліз повстанець. Почався бій, в якому пладе молодий повстанець Галяк Степан і три большевики. Большевики, щораз більше й більше нападали на село; арештували людей, - шукали повстанців. Боротьба ставала, щораз тяжча, бо все большевики когось забили, когось арештували, а майже нікого не випускали. Майже всіх заможніших господарів большевики вивезли, а дехто ще лишився, то його так ограбували податками контингентом, що він вже навіть

не міг рухатись. І в таких тяжких умовах повстанці не зламались, вели боротьбу далше. Розбивали сілради, клуби, розбюковали "стрибків", котрих большевики насильно зорганізували, розганяли большевицьку адміністрацію і т. інше. Большевики щораз більше скаженіли і пробували вживати, які тільки могли страшні методи, щоб звинчати повстанців і примирити селян. Майже щодругий день большевики обступали село, перевертаючи його догори-коренем, - шукають повстанців, а до цього вживали різних страшних тортур над мирним населенням. Майже не було в селі людини котра б не була кілька разів арештована і не зазнала большевицьких тортур, наруг, знущання, знасилування і т. інше.

Одного дня з початком квітня 1945 р., большевики несподівано обскокли село і впали до хати, де кватерували повстанці. Завявся бій. Повстанці боронилися завято, але велика сила большевиків перемогла, ішло 30 на одного. В бою падуць: Караман Михайло, Юр Іван, Максимішин Іван, Смага Іван і Караман Ярослав, рівнож впало кілька червоних. Большевики задоволені своєю перемогою, арештують кільканадцять мирних селян, награвуваль ріжного майна і відіхали в район. Трупів-повстанців залишили в селі. Так точилась боротьба безперервно, - облави, арештування, грабунки, вивози і т. інше.

Большевики прислали в село гарнізон, котрий складався з 70 енкаведистів. Від того часу, що дня облави, що дня арештування, слідства, тортури, знущання, і все інше, на що тільки могла здобутись большевицькі кати. А повстанці і населення не здавалось. Аж одного липневого дня 1945 р. вдалось большевикам розвідати, де кватерував тоді рай. провідник ОУН Ковалишин Василь-Ігор, заступник рай. пров. СБ Караман Степан-Гордій член ОУН і купцевий СБ Тріска Іван-Гайовий, член ОУН. Большевики окружили лісок, де кватерувало 3-ох революціонерів - націоналістів. Проти трьох большевики вислали 80 енкаведистів. Почався страшний-нерівний бій, большевики озброєні в "дїхтярі", "токарі" і "максими", а 20 большевиків було на конях. Першим в бою паде Гордій. Два останніх бються дальше. Друг Ігор в розпалі боротьби вибиває всі набой, тоді витягає ще останню гранату і з окликом "Слава Україні" - розриває себе на шматки. Друг Гайовий дістає ранений в руку і ушкодження з автомата, але йому вдасться щасливо вирватись з оточення і щезнути від большевиків. На полі бою лишилося 17 трупів: Ігор, Гордій і 15 большевиків.

Довго-довго ще большевики знущались над двома невинними трупами. Розібрали їх догола, колола дротами, вибирали очі, різали тіло... А ті лежали і мовби говорили: "Знущайтесь, знущайтесь, нам вже все одно, - але за нас пімстяться..."

Большевики надобувавши невинними жертвами, забрали голе тіло, пірване гранатами, постріляне кулями, проколоне штиками, збите і зкопане большевицькими чоботами, і повезли в район.

Такого страшного удару ще тоді не зазнав районний Провід ОУН, повстанці і його населення. Плакали усі люди, плакала рідня, плакали дів-

чата і хлопці. Може, й плакала тоді жінка і син Ігора, котру більшовики вивезли в далекий Ташкент ще в 1941 році. Посумніла вся природа... Покидалися старі дуби, бо не бачили й вони ще такого страшного-нерівного, але чесного бою... Схилилась до долу береза і, вдихаючи пах свіжої повстанської крові, шепотала свою монотонну пісню:

"О спить, герої, спить,
Про Долю-Волю тихо світ,
Про Долю-Волю Зітчини,
Чи можуть бути кращі сні?..."

І сонце, що збиралось на свій вечірній відпочинок, чогось скоріш заходило, мовби боялось дивитись на це страшне побоєвище. Замок і соловій, що в вечірню годину все співав свою веселу пісню, мовби знав, що тут сьогодні впали ті, котрі боролись за таке велике діло - за Самостійну Україну. І цим він хотів вшанувати їх незабутню пам'ять. Плакало все, що тільки жило. Тільки одні повстанці-революціонери, затиснувши зуби, й ще з більшою завзятістю продовжували свою боротьбу й ішли далі до своєї цілі - до здобуття Самостійної України.

Друг Ігор ціле своє життя присвятив лише для України. Ще від 1933 року, вступив до ОУН і від завзяту боротьбу проти окупантів України. Кілька разів за ріжну антидержавну роботу арештує його польська поліція, але не довідується від нього нічого, випускає на волю. Аж в 1937 році вдається польській поліції викрити підпільну працю Ігора, за що його засуджує до вічного ув'язнення. Після розбиття німцями Польщі, вдається йому вийти на волю. Але невдовго судилося йому жити на волі, разом з жінкою і двома синами. Прийшли червоні "визволителі", які зразновою почали свою розправу з визначнішими українцями. Більшовики арештують найстаршого брата, наймолодшого і сестру, а Ігор і Іван, середуці брати, втікають за кордон.

Зараз в 1941 р. по приході німців, Ігор йде на СУЗ, де проводить організаційну роботу серед тамтешнього населення. Далі повертається в рідне село Ременів і веде далішу підпільну боротьбу проти німців. В 1944 році організує в селі Ременів самооборону, котра мала боронити населення перед німцями, а пізніше перед більшовиками. Цілий час Ігор був районним провідником ОУН.

Український народ, а особливо селяки села Ременів, ніколи не забудуть праці і боротьби, яку вклав друг Ігор з окупантами України, а віддадуть йому належну честь, як героєві України.

Ми, українські повстанці-революціонери, будемо даліше продовжувати боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу. Будемо даліше боротись з ворогами України, а як треба буде віддати життя, то віддамо так, як віддав друг Ігор.

Більшовики зі шкури дерлись, що вдалось їм вбити Ігора. Думали, що як не стане рай. провідника Ігора, то впадуть всі повстанці в районі, а

особливо в селі Ременів. Зачали в селі Ременів ще більше робити облави, ще більше людей арештувати, ще більший терор і різкі репресії. Однак не вдалося їм знищити наш революційний рух. Большевики беруться на підлий спосіб, - на провокацію і, на жаль, знаходять того Сущка Теодора. Цей падлока слідить, де інші повстанці мають кріівки. Про це все інформує большевиків. Большевики, маючи все готове, роблять облаву. В облаві беруть участь війська НКВД: Н. Яричів, Куликів, Милягин і Львів. Більше як 600 червоних обступає село; і першого ловить Сущка Теодора і Карамана Михайла. Цей перший зараз, ще сонце добре не зішло, вже завів большевиків на місце, де скривались повстанці. Цим разом думали большевики покласти кінець повстанцям села Ременів. Почали рубати стодоли, розвалювати печі, мінувати пивниці і все інше, що тільки могли. Зараз знаходять Стахура Петра, котрого тяжко ранять. Другі знаходять Мельника Івана (юнака), Карамана Василя і Якиміва Михайла. Мельник Іван з пістолі вбиває кілька червоних, а останною кулею вбиває себе. Треті знаходять Капустяка Антоана... Облава триває даліше. Большевики гонять як скажені, а з ними Суцко Теодор. Одні большевики шукають, а другі зганяють все село на "проверку". Так тривало три дні. На третій день вдається большевикам знайти Романчука Михайла. Цей вбиває енкаведиста капітана і тяжко ранить лейтенанта, а себе розриває гранатою. Большевики бачать, що повстанці не здаються, - палять село. Дінь 2 серпня 1945 р. був днем, якого ще до того часу не знало село Ременів.

Горить село, люди кричать, бо большевики починають кидати у вогонь в нічому невинних людей. Люди вирікаються своїх господарств і всього свого майна та втікають куди можна, щоб втекти якнайдаліше від того страшного місця, де господарюють червоні "визволителі". Горить село... Дінь 2 серпня 1945 р. - гарячий дінь, в саме полудне большевики запалили село. В стайнях привязані коні, корови і вся інша домашня звірина; реве, кричать, - кличе рятунку... Але ніхто не приходить, бо їх господарі покинули все, щоб тільки з душею врятуватись, і так та бідна стотина, ні в чому не винна, мусить заплатити смерті від вогню. Бузьки, що поселились на господарських стодах, долітали вгору, високо над селом кружляючи, мовби питались, хто зчинив таке страшне лихоліття? Ми бували в різних краях світу, але нігде такого страшного не бачили. На зустріч їм вилетіло ціле стадо голубів, котрі з великим страхом дивились, як горять їх ні в чім не винні діти-голубяга. Діти розбіглися погородах, перестрашені, - плачучи, шукаючи своїх матерей. Крики, плач, стоїн, прокляти, рев худоби, виття собак, великий шум огню, падання будинків, - це все створило одне страшне, - незабутнє...

Большевики, надлюбувавшись досита своїм паленням, виносили із хатів на майдан, де не досягав вогонь, горілки, сала, хліба і іншої добичі, - зробили собі переможну забаву. Попивши добре, давай виводити різні свої бандитські пісні, а між ними пісню "Я такой другой страен не знаю, де так вольно дашить человек", насміхаючись з населення. Надлюбувавшись

свою перемогою, забрали 46 родин і багато різного майна, - відїхали. В селі залишилось 70 большевиків, для дальшої роботи. Люди, котрі повтікали далеко в поле, побачивши, що багато червоних відїхало, забравши з собою 46 родин, почали обережно під ніч вертатись до села. Мало хто застав свою хату, а як застав цілою, то і так нічого в ній не було, бо большевики добре вмють шукати, не лише за "бандьорами", але за салом, хлібом і все, що попаде їм під руки, то вже - пропало.

Деякі повстанці, котрим вдалось пересидіти до вечора, ще першого дня вийшли зі села, а де-котрі ще лишились аж до вогню, котрим пізніше було тяжче дістатись з обіймів огню, але, на щастя, вийшли всі здорові. Були ще й такі, котрі крились собі самі, а побачивши те все страшне, - пішли зголосились. Большевики з-початку їх звільнили, а за три тижні нібито повстанці прийшли вночі і забрали їх. Спочатку большевики не признались, що вони їх забрали, але за якийсь час зачали принимати для них "передачі", убрання для них і казали, що впустять на волю. Аж за 9 місяців признався оден місцевий співпрацівник нквд Ковалевський Ярослав, що їх ще тоді, як забрано з дому, зараз помордовано в ліску біля церкви. Пішла родина шукати і знайшла... Обдергих до гола, сильно помордованих. Мельник Василь (6 дітей і жінка), Бень Роман (3 дітей і жінка) і Куземський Степан (не жонатий). Так роблять большевики з тими, котрі повірили уряду УРСР і прийшли з "повиною"...

Думали большевики, що як спалять село, - не стане повстанців, але і цим ганебним способом не осягнули своєї ціли. Люди, бачучи те страшне лихоліття, оден до другого говорили: "Нехай палять все, тільки, щоб лишилось ще кілька місцевих повстанців і щоб шімстили большевикам заподіяні нам кривди. Позбирали все, що не забрали большевики й не згоріло, збирались по п'ять-шість родин до одної хати і так дальше ділили і ділять свою недолу, яку принесла їм червона Москва.

Цей день довго згадувати будуть селяни села Ременів. Цей день довго будуть памятати ті маленькі діти, що вибігали з горючих хат і тікали самі не знаючи куди. Будуть передавати будучим поколінням і вчити їх, як треба боротись, щоб не допустити на Україну таких "визволителів", як - большевики.

Большевики й на дальше не переставали шукати в селі, що дня ходили по згарищах і дальше шукали. Повстанцям на деякий час не було місця в селі. Вони кватерували по сусідніх селах, на полю, а найбільше в ліску між Ременовом та Звертовом. Одного дня большевики арештують Перепелицю Марту, в якій знаходять дві записки, одна від Гайового, а друга від Зеленого, котрі вона мала відставити дальше. Беруть її на допити. Під страшними тортурами большевики довідуються, що ми є в ліску. Зараз з вечора большевики ідуть в лісок і чекають, коли ми прийдемо. Ми не знаємо, що сталося з Мартою, приходимо недалеко ліска і лягаємо під копицею конюшини спати, з тим, щоб, як тільки буде свитати, підемо в ліс до своїх крайвок. Полягали... всі...

Срібний місяць вийшов високо і освітив молоді повстанські обличчя... Ген далеко чути виття собак... В ліску де-коли відзивається пташка і знову тихо... тихо..., мовби причувала вся природа щось страшне. Сплять..., тільки я, ні-на хвилину не можу заснути. Встаю я..., обійшов копицю довкола, послухав, як сплять молоді друзі, змучені, голодні, і стало жаль мені їх, думаю. Спять, а я вже сам буду вартувати, а завтра, як буде спокій, тоді я буду спати... Пригадав жінку, сина, бо теж не знав, яка сталась з ними, - вони теж були в селі під час того страшного. Пригадав своїх упавших друзів, так, що стало мені так тяжко... тяжко на серці, як ще ніколи. Встав я скинув шапку і помолився. Довго-довго я молився, аж пробудився Юр Михайло-Дунай і каже до мене: "Чому ти не спиш?" Я кажу, що не можу чогось спати, що моє серце причуває щось страшне-недобре... І він далше заснув. Пішов я з другої сторони копиці і спинився над молодим повстанцем Іваном Юром. Коло нього ще гірше забилося мені серце. Це мій майже брат, я з ним ріс, я його виховував... І виріс він, високий, здоровий, а відважний, якому хто-будь не міг дорівнати. Пригадав я собі його молоді літа, його пережиття і стало жаль мені його так, що я аж заплакав над ним. І здається мені, що ще година, ще дві і ти... навіки закриєш свої чорні очі, навіки замовкнуть твої уста, котрими ти не раз в прикрих хвилинах мене розвеселяв ... І думаю далше..., так мусить бути, це все за Україну, це все за те, щоб будучі покоління могли свobodно жити, жити і розвиватись. І пригадалися мені слова молодого брата, котрий тут переді мною спить. "Я не боюся смерті, мені смерть не страшна, я все буду йти тям слідами, якими ти мене вчив, - дорогий дядьку Степане". Від цих слів стало мені легше, я став певний, що молодий брат-друг не сплять нашої родинної честі, а віддасть своє життя так, як вимагає Україна. Більше я не думав нічого, бо почало світати, прокидалися друзі і час було йти до ліса - до криївки. Позбирали все, добре замаскували копицю і йдемо до ліса. Приходимо під ліс, я розкраюю хліб на дві половини, одну даю Гайовому, Сивому і Іванови, а другу беру для себе, Дуная і Степового (Куземського Ст.). Ці перші ідуть до одної криївки, а ми до другої. На відході я з першими попрощався, поцілував Івана, мовби знав, що це вже останній раз. І вони пішли... А ми постояли ще хвилину і собі пішли до криївки. Прийшли до криївки, ці оба зараз повизувались, а я ще раз помолвись і полягали. Вічка не затикали, щоб ще нашло свіжого повітря.

Почав добре робитися день. Я кажу до Степового, щоб пішов заткав вічко. Він вихилив голову і побачив двох більшовиків, що йшли краєм ліса. Я кажу, щоби добре заткав вічко, бо, певно, буде облава. Він заткав. За яких 10-ть хвилин ми почули сильний стукіт і відразу над вічком москаля, котрий сказав: "Здесь!" Що здавалось тоді нам... Ми всі три знали, що більшовики вже знайшли криївку і буде кінець нашому молодому життю. Ми чули, як більшовики обступали довкола криївку, як їх командир давав наказ, "щоб добре берегли, щоб не удрал". Я сказав, щоб Степовий беріг добре вічка, а ми оба з Дунаєм почали дерти яму до рова,

щоби нею дістатись на верх. Аж ось большевик, чи хто інший відкрив вічко і кинув між нас гранату, але димчу. В той час, як граната горіла, ми дістались до рова. Ми з криївки почали стріляти в рів, щоб зробити собі дорогу до високу. Я перехрестився і сказав "Боже допомагай" і вискок перший. Большевики не стріляли, певно, не бачили, бо вони всю увагу звернули на вічко. Другим вискок Дунай, а третім Степовий. Як ми зробили кілька кроків, большевики почали сильно стріляти, а ми тікаючи стріляли на них. Я, тікаючи, несподівано зачепив за корч і впав лицем до землі. Ці два останні і большевики думають, що я убитий, перескакують через мене і всі сігналі даліше з великими стрілами і криками. Я одної секунди встав і пішов в противний бік, а звідтам аж до другого ліска, нічого навіть не ранений. Від большевицької кулі паде Дунай, а Степовий, ранений в груди і в руку, теж утікає.

Рівночасно другі большевики знаходять в криївці Гайового, Сивого і Івана. Ці всі три також вискакують з криївки на верх. Завзявся бій... Першим паде молодий Іван з окликом "Слава Україні! Ви нас перемогли, бо вас більше"... і вмирає... Другий Сивий, а Гайовому вдається вирвати з оточення большевиків, але большевики, що були на конях, доганяють його і теж ... смерть...

В ліску на полі бою лишилося чотири повстанці і кілька большевиків. Одні большевики зараз розібрали повстанців до гола і повезли в село, а другі до вечора ще шукали по лісі за мною і Степовим.

Привезли побитих повстанців в село, посадили голих-нагих під стовпами, привязали колпоцими дрютами і зганяли людей, щоб дивились, яка культура у "старшого брата", як живе свобідно людина в "Українській Радянській Соціалістичній Державі".

Потримавши побитих повстанців до вечора, кидають на віз і відвозять в район а відтак до ліса, щоб колись ніхто не міг їх відшукати і показати перед світом, як большевики "визволяють народи".

Зараз рано довідалось населення, що сталось в ліску, - про таку страшну велику втрату молодих борців-героїв і ще з більшою ненавистю до большевиків поклялось пімстити смерть молодих борців. Понеслись молитви до Бога, щоб поміг Українським Повстанцям, довершити те велике діло, за яке віддало своє життя стільки молодих борців.

Плакала рідня, плакали дівчата, плакало ціле село... Плакала і природа... Похилились старі віковічні липи, під котрими не раз сиділи молоді повстанці, і мовби промовляли до них: "Прощайте молоді борці... Ви чесно у бою нерівнім лягли за Волго Свогого Народу. Ваш чин ми піднімем на вершини свого гілля, а відтак вітром рознесем по всій Україні". Похмарилось синє небо, насунули чорні хмари, а далі грім-за-громом прорізував сум села. Впав дощ, котрий своїми дрібними краплями обмыв землю з крови молодих борців.

І від нас, повстанців, донеслось до молодих борців прощання.

Прощайте молоді борці! - Ви чесно віддали для України все, що було у вас найдорожче, - своє життя. Клянемося перед Вами, що ми пімстимо Вашу смерть!.. Ми будем боротись, аж до перемоги, а тоді поставим Вам великий пам'ятник - Українську Самостійну Соборну Державу.

І цим разом большевики не осягнули своєї цілі. Народ ще з більшою ненавистю до большевиків, ще з більшим завзяттям став до боротьби. Дальше помагає повстанцям, дальше саботує большевицькі накази. Боротьба продовжується... Большевики дальше нападають на село, перевертають його до-гори-дном, арештують людей і т. інше.

Надходять вибори у верховну раду УРСР. У селі постійно стоїть 40 большевиків, котрі що дня шукають, гонять людей в сільраду, а там... питають, чи підуть голосувати за "кращих синів народу" - Грушецького і Козиріна. Люди мимо всяких погроз, биття, вивозів, всі кажуть, що не підуть голосувати. Так тягнулось аж до 9 лютого 1946 року. До села прибуло 3 танки, котрі їздили селом цілу ніч (думали тим застрашити населення).

Настав день 10 лютого, день виборів. Всі люди поховались де-хто міг. Одні в стодолах, позалазили в солому, другі по стрихах, а інші до кривок, що ще завчасу собі приготували. Лишилися тільки діти в хатах та старенькі бабці, що вже не могли схватись. Починається голосування... В клубі, де мало відбутись голосування, нема нікого, крім 5-ох енкаведистів і дві учительки (східнячки). 40 большевиків, узброєні в скоростріли, автомати і кріси, ще й до того 3 танки, гонять по селі, як скажені. Декого знайдуть в соломі, б'ють до безтями, а тоді на підволю і в "клуб" голосувати. Так за цілий день від 6-ої ранку до 10 вечором большевики загнали 70 осіб і більше ніхто не голосував, хочай мало взяти участь в голосуванні більше як 1200 осіб. На другий день пополудні приїхав уповноважений з району і скликав мітінг. На мітінг большевики пригнали кільканайцять осіб. Уповноважений прочитав з газети "Червона Зоря", котра виходить в Н.Яричеві зів'язання про хід виборів. Ременів голосував на 99.9 % - значить, перше місце в районі. Уповноважений не забув додати, - то жок, ви не голосували, а вот вапа деревня на першім месте і щож ви нам здиляєте?.. Оттак відбулись вибори у верховну раду УРСР 10.2.1946 р.

По виборах большевики ще з більшою ненавистю до населення ставились, дальше робили облави, накладали великі податки, позики, контингенти і т. інше. Населення не піддається, дальше помагає повстанцям, дальше не виконує большевицьких наказів. Большевики за-всяку ціну хочуть переробити село, хочуть з нього зробити, - комуністичне. Мимо всяких облав, палення села, вивозу кількадесять родин, арештування і засуджено від 10 до 20 років всіх молодих хлопців, ур. 1928-29-30 роках і кільканайцять дівчат, не осягнули ще нічого. Нема ані комсомолу, ані не діяльний клуб. І не осягнуть... Боротьба продовжується цілий 1946 рік. Большевики дальше роблять облави, арештують селян, дівчат і молодих хлопців. Майже що ночі роблять в селі і під селом засідки, впадають вночі до хат ніби на "проверку", а при тім рабують, що тільки вдасться.

Надходить зима, а з нею 1947 рік, а з ним знова вибори 9 лютого. Ще більше як місяць до виборів в село приїхав гарнізон і знова що дня мітинг, що дня кличуть селян в сельраду, чи підуть голосувать. Відразу кажуть, що хто не піде голосувать поїде в Сибір. Але населення і того не боялось. Прийшли вибори і знова та сама страшна сцена, знова ховаються, знова більшовики гонять шукають, б'ють і забирають "голосувать", знова вдалось їм якусь частину загнати, а решта таки не голосувала. І так дальше населення переживас під більшовиками, аж до сьогодні. Дальше облави, дальше знущання, дальше різні погрози і інше, що тільки можуть здобутись московські кати.

Не вдається більшовикам накинати нам і нашому селі, свого радянського "раю", свого колгоспного ярма, бо ми нападки славних князів і вождів наших: Володимира, Ярослава, Хмельницького, Мазепи, Шевченка, Петлюри, Коновальця, і Бандери і других... Ми будемо боротись дальше, ми будемо дальше змагати до того, щоб наше село стало таке славне, як було в 1918-1919 рр. і 1937-1939 роках. Ми віримо, що боротьба повстанців і селян села Ременів прискорить розвал московсько-більшовицької тюрми народів і повстане Самостійна Україна, а з нею відродиться село Ременів.

До дальшої боротьби, дорогі односельчани. Нехай кріпить Вас смерть синів Ваших, що впали в боротьбі з більшовиками! Лише по трупах і згрищах більшовики можуть будувати в нас свій "більшовицько-червоний рай"!

Травень, 1947 року.

№ 2.3 ПЕРЕСТОРОГА УКРАЇНЦІ МІСТА ЛЬВОВА!

Сталінсько-більшовицька кліка та їх агенти, свідомі своїх про-тинародних злочинів та неминучої кари, подібної до долі воєнних злочинців гітлерівської Німеччини. Вони у своїй передсмертній горячці беруться до найбільш підступних методів у винищуванні українського національно свідомого елементу.

Від деякого часу на терені міста Львова агенти з НКВД та НКГБ приступили в провокативних цілях до творення підпільних організацій під назвою ОУН (Організація Українських Націоналістів) та УПА (Українська Повстанча Армія). Під знаменами освященних боротьбою з окупантом українських організацій, вони намагаються ловити в свої тенети найбільш свідомий наш елемент та робити деякі компромітуючі провокації, а згодом ліквідувати ні в чому не винних людей.

Українці, мешканці Львова! Робітники, працівники установ, професори, учителі, студенти та українська молоде!

Нам відоме ваше протибольшевицьке наставлення та бажання боротися проти червоного окупанта в організованих лавах. Тому церестерігаємо Вас перед згаданою большевицькою провокацією!

Подаємо до відома, що ані ОУН, ані УПА наразі не вербують нових членів у свої ряди.

Львов'яни! Ви все додержували кроку з усім народом в боротьбі проти окупантів. Сьогодні, на порозі недалеких політичних змін народ жде від Вас вірності та відданості ідеї Української Самостійної Соборної Держави (УССД). На удари ворога відповідати будете впертою боротьбою у всіх ділянках нашого національного життя.

Ми впевнені, що і тепер додержите кроку в боротьбі всього Народу.

Большевицьких катів не врятують вже жодні провокації - їх доля припечатана!

Недалеким той час, коли здійсниться завітня мрія наших батьків. Із крови довгої черги героїчних поколінь спалахне вогонь народного гніву. І до Вас завітає довгожданна воля, коли, по трупі ворога, переможно вступимо на Ваші вулиці.

СМЕРТЬ СТАЛІНСЬКИМ ПРОВОКАТОРАМ З НКВД І НКГБ!

ХАЙ ЖИВЕ СПРАВЖНЯ ДЕМОКРАТІЯ - ВОЛЯ НАРОДАМ І ЛЮДИНІ!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

Українські Повстанці

№ 23

ХРИСТОС РАЖДАЄТЬСЯ!

Українська родино!

В нинішній традиційний Свят-Вечір Різдва Христового засядем до спільної Вечері. В тій найвужчій суспільній клітині згадаєм без страху перед підслухом нквд всіх тих, що рік-річно засідали з Тобою при тому ж столі. Сьогодні їхні місця залишилися пусткою.

Немає в нас сьогодні ні одної родини, ні одної української душі, що не переживала б небувалого горя поневоленого московсько-большевицьким наїзником народу. Терпіння кожної української родини, особливо у цьому останньому році, дійшли до небувалих меж. Кривавий кат Сталін з його московсько-більшовицькою клікою бандитів, щоби скорше знищити український народ, ударив з цілою силою старим енкаведівським методом по українських родинах. Масовими вивозами на Сибір, каторжною працею в колгоспах і фабриках, грабіжжю хліба та майна хоче він зламати духа українського народу.

В цей критичний момент ми, українські революціонери, тим більше єднаємось з Вами. Серед неймовірно тяжких обставин підпільного життя підбольшевицької дійсності чашу народного горя п'ємо нарівні з Вами. Повна героїзму боротьба кожного поодинокого українця проти імпе-

ріялістичної Москви та безуспішні намагання ворога на протязі останніх років знищити нашу революцію дають нам певність перемоги.

Новонароджений Спаситель каже нам з гордістю глядіти в майбутнє, бо Правда, яку він голосив, стала підставою наших змагань. "Воля народам і людині", справедливість для усіх народів і кожної поодинокій людини - це наші клячі, а сильна віра в перемогу Правди над неправдою дають нам нові сили до дальшої боротьби.

Тому в сьогоднішню святочну хвилину ще дужче єднаймося до боротьби з ворогом. Лучімся думкою з нашими рідними і знайомими, що їм приходить стрічати цей Свят-Вечір десь в холодних тундрах Півночі, дрімучих тайгах Сибіру, понурих підземних копальнях, каторжних конц-таборах чи на нелюдських допитах в підвалах НКВД. Їхні муки і терпіння хай ще більше загартовують нас, а пролита кров наших Героїв, що впали в лавах ОУН-УПА, хай зцементує нас в одній твердій моноліт.

Цей традиційний вечір на порозі нового 1948 р. ми зустрічаємо не як скорені і переможені раби, бо ні тюрми, ні вивози, ні безуспішні намагання загнати нас до сталінських фабрик смерті - колгоспів, ані навіть планований Москвою голод не зламали нас і не застрашать у дальшій боротьбі.

Ми, Українські Революціонери, яким нелюдський терор ворога не дозволяє засісти разом з Вами до спільної Святої Вечері, усім Українським Родинам і кожному українцеві зособна, де б він не був, бажаємо витревалости в боротьбі з червоною Москвою, що кривавими пазурами хоче задушити Україну.

Всім Родинам, що своїх найдорожчих післали в ряди Революції, - від нас щирий привіт.

Друзям Революціонерам, що дальше в обличчі нечуваного терору гордо держать прапор Революції, - могутнє Слава!

Тим, що їх ворог вирвав з-поміж нас і запроторив у далеку Сибір на каторжні роботи, холод і голод, - щире співчуття.

Всьому Українському Народові за його героїзм духа в тій боротьбі з ворогом - глибока пошана.

Не за горами волі час!

Єднаймося у спільній боротьбі проти московсько-большевицьких наїзників за Українську Самостійну Соборну Державу!

З нами Правда - з Нею до остаточної перемоги!

З Різдом Христовим - наш Привіт!

Слава Україні - Героям Слава!

СПОМИН ПРО О. ДР. ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА, КАТЕХЕТА
ФІЛІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ГІМНАЗІЇ

Отець д-р Гавриїл Костельник був катехетом Львівської академічної гімназії, де я вчився. Він виховував нас, гімназистів, у католицькій вірі, твердо відстоюючи основи східного (візантійського) українського обряду. Під час екзерт у Преображенській церкві, у проповідях, не раз звертав нашу увагу на відхилення від цього обряду, які вводили о.о. василіяни у сусідній церкві св. Онуфрія. Вважав недопустимю латинізацію греко-католицького обряду. Також у класі під час лекцій релігії, у Народному домі підкреслював обов'язок вірності нашим прадавнім обрядовим традиціям. Високо освічена людина, о. Костельник знайомив нас з теологічними, філософськими проблемами, які його цікавили. Він доводив, що українська церква має бути у єдності з Римом як історично найдавнішою стовпцею християнства, але залишатися вірною давнім українським обрядам, що є прикрасою нашої віри. Таким ми знали о. Костельника, який був нашим улюбленим катехетом.

1939 рік нічого не змінив у його настановках з амвону Преображенської церкви. Хоча ми закінчили гімназію, але щонеділі й далі слухали його у цій церкві.

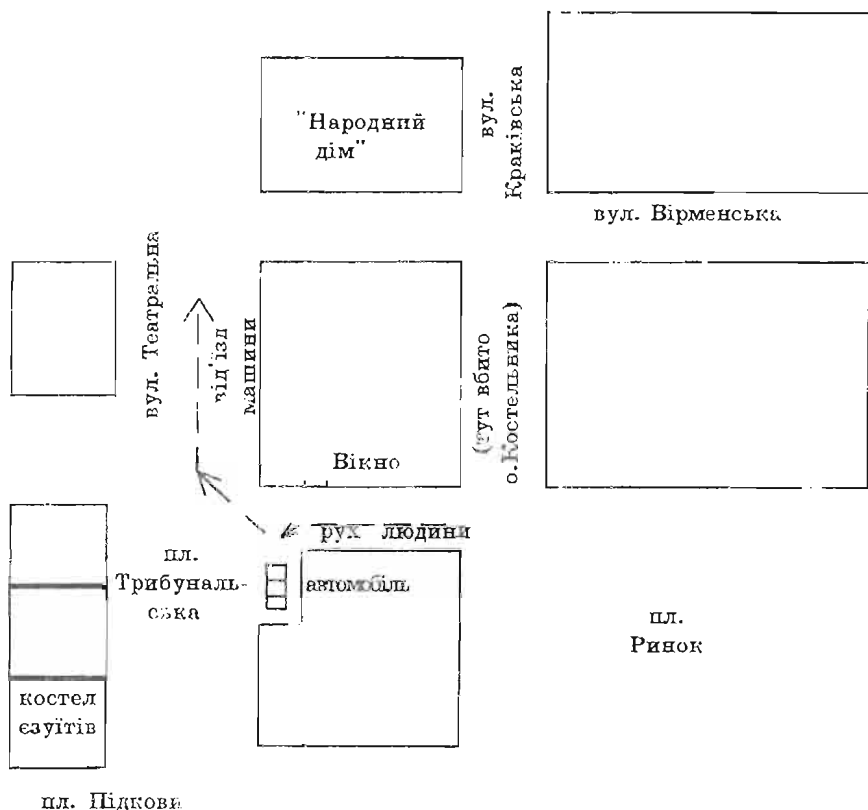
Тому так потрясла нас, колишніх учнів о. Костельника, вістка про його трагічну смерть у вересні 1948 р. Ми не могли сприйняти його смерть як кару за ідею об'єднання українських церков. Розуміли, що це була кара за спротив повному підпорядкуванню московському православ'ю, яке залізною рукою вводило свої обрядові та урядові звичаї у наших церквах.

Мій добрий знайомий п. Теодор Зінько розказував мені про подію, свідком якої він став у день смерті о. Костельника. Працював тоді п. Зінько в організації, яка розташовувалася на верхньому поверсі ("втором етаже") будинку по вул. Шевській, 16 (давня площа Трибунальська). Виглядаючи з вікна на вулицю, він звернув увагу на автомобіль військового типу при тротуарі та чоловіка, який тут же щось вичікував. З вулиці донісся різкий звук та крики з боку площі Ринок - вул. Краківської. По вул. Шевській від Ринку бігла людина до вул. Театральної. Добігши до автомобіля (названого в народі "бобіком") зустрілася та людина з чоловіком, що там стояв, разом сіли у машину та від'їхали. Через хвилину підбіг гурт людей, які щось кричали. Коли згодом у заклад зайшли відвідувачі, то розповіли, що тільки що на вул. Краківській вбили о. Костельника - просто біля його будинку.

У розмові ми не могли пояснити собі всього зауваженого та пов'язати з пізнішими газетними повідомленнями. Але п. Зінька збіг у часі дивних подій настільки здивував, що він його запам'ятав. Автомобілів тоді у

Львові на вулицях взагалі було мало, тому той автомобіль привернув увагу.

З п. Зіньком ми були знайомі давно. Продовжуючи давні традиції краснавчого товариства "Ілай", ми багато мандрували разом з групою любителів пішого туризму. Пан Зінько був людиною тверезої думки, без нахилу до фантазії, спостережливий, що і потрібно для туриста. На основі розповіді п. Зіньки мною складено карту-схему описаної події.

МАРШРУТНИЙ ЛИСТ

Половина серпня 1950 р. У глухих лісах Західної України ще час від часу спалахують перестрілки, лунають глухі розриви гранат. Це останні бійці УПА дають останній свій бій сп'янілим від української крові ордам московських окупантів.

Цілі дивізії НКВД, опергрупи СМЕРШу вишпорять по західноукраїнських селах і містах, проводять чергову "чистку" західноукраїнського краю від "українських буржуазних націоналістів".

І так вже поріділи села, вибито майже всю молодь, багато з сіл і зовсім спалено, а ешелони з бранцями все без кінця відправляються з України на Північ Росії, в Сибір.

А назустріч їм з Росії - ешелони "перекотиполе-інтернаціоналістів", які їдуть на готові "звільнені" квартири у Львів, Станіславів, Тернопіль, Рівне, Луцьк та безліч районних центрів Західної України.

І ось з таким ешелonom бранців ідемо і ми - родина зі села Поздимир Радеківського району, що на Львівщині.

Батько - Голько Федір Купріянович, катований ще й іншими окупантами - польськими у 1931 р. під час сумнозвісної "паціфікації".

Мати - голова Союзу українок у селі - та діти. Правда, діти не всі, бо найстарший син Петро, якому тільки що виповнялось шістнадцять років, вже одержав 10 років тюрми за вироком "ОСО" - Особого Сопещання при МГБ ССРСР, до 58 статті - як "юний бандерівець".

Ще у Львові, після кількомісячної відсидки в тюрмі на Замарстинівській, як тільки зачхали нас у "телятники" - товарні вагони, то офіцер-чекіст оглядав всіх мужчин і зупинив свій погляд на батькові, подивився в "особову справу". "Ага, у тебе маленькіє діти, это хорошо, не сбежишь, - і далі, - я начальник ешелона, а тебя назначаю старостой вагона N35. За вагон отвечаешь головой, если кто сбежит из вагона - будет расстреляна вся твоя семья, в первую очередь твои діти".

Ось так і став мій батько старостою вагона N35 спецешелону НКВД.

Кожного ранку і увечері, а часом навіть і вночі чекісти з грукотом відсували важкі залізні двері нашого вагона, ударами прикладів підіймали з нарів тих, хто ще дримає або був хворий. Поряд, на повідках гавкали "русские сторожевые овчарки". Лементували діти, в повітрі "висів" густий російський мат, і всіх бранців перегаляли спочатку в одну половину вагона, а потім - в другу, рахували.

Конвой оглядав люки, підлогу, стіни, дах, чи нема спроби зробити якусь дірку для втечі. За найменшу якусь підозрілу шпарину староста вагону одержував кілька ударів прикладом у плечі або в голову.

Ішов жовтень 1950 р., вночі надворі мороз, замерзає вода у відрі, а нас ще везуть. Станція Кунгур на Уралі. Наш ешелон загнали в якийсь тунел, розставили автоматників, кулемети. По даху вагонів бігають солдати-чекісти. Іде чергова перевірка вагона.

Якась мати, дитина якої вже кілька днів без пам'яті в гарячці, кинулась з відчаєм до офіцера-чекіста, який перевіряв вагон. Відчувалося по вимові, що він українець (мабуть, з тих яничарів, що пішли на службу до чекістів), але старався говорити по-російськи, якимсь суржилом. Мати благала, аби викликали лікаря для дитини. Чекіст лаявся (вже чисто по-російськи), копав чобітьми в груди, в голову майже збожеволілу матір дитини і в цьому гармидері загубив "Маршрутний лист".

Батько непомітно заховав цей папірець. Правда, чекісти потім весь вагон перевернули в пошуках цього папірця, але не знайшли.

Оригінал цього "Маршрутного листа" не зберігся до цього часу, але батько пам'ятав його текст до останньої букви. І коли йому виповнилось 78 років і здоров'я його почало слабнути (далися ознаки катування і польських і московських окупантів), батько попросив мене звітати мій запис (який був зроблений раніше з оригіналу) і те, що він продиктує зараз.

Все збіглося - і мій запис і батьків зійшлися до останньої букви. Ось таким я і подаю цей "Маршрутний лист", таким він залишиться і для історії.

1988 р. батько написав у Львівську обласну прокуратуру скаргу, де він вимагав реабілітації від радянської влади. Через кілька тижнів секретар Яструбичівської сільради (в цю сільраду входило тоді наше село Поздимир) Ганна Запесоцька - жінка чесна і національно свідомою - показала мені лист-запит, який прийшов з Львівського управління внутрішніх справ, де вимагалось негайно "дать ответ" на сім запитань відносно сім'ї Голька Федора, який вимагає реабілітації.

У цьому листі-запиті були такі запитання:

1. Чи правда, що сім'я Голька Федора була в Сибіру?
2. Що у цієї сім'ї було конфісковано органами НКВД при висилці в Сибір?
3. Як члени цієї сім'ї і сам господар ставляться до радянської комуністичної влади?
4. З ким з сусідів ця сім'я свариться?
5. Як члени сім'ї Голька Ф. ставляться до "перестройки"?
6. Чи господар Голька Ф. здає зараз молоко і яйця державі?
7. Чи члени сім'ї Голька Ф. беруть участь у мітингах і демонстраціях проти радянської влади?

полковник (підпис)

Абсурдність цих запитань була очевидною. Щось, видно, дала "збіт" чекістська репресивна машина, адже на всі ці запитання дало б відповідь

Радеківське районне відділення КГБ однією фразою - "эта семья была и остаётся врагом советской власти"

Я попросив секретарку сільради дати відповідь на цей лист-запит (тільки на поште запитання) так: "Гольо Федір з свої господарки здає державі молоко і яйця", бо інакше парторг радгоспу сексот КГБ Роман Караван не дасть накосити ні клаптика сіна для корови.

"А на решту запитав?" - питає секретарка.

"А на решту запитав поставте прочерк".

Більше запитав (як і відповідей) ні з обласного управління внутрішніх справ, ні з обласної прокуратури не було. Не було і реабілітації.

Реабілітація прийшла пізніше, вже після смерті батька, коли "Маршрутний лист" прозвучав на сесії Верховної Ради України.

Події свідчать, що історія цього "Маршрутного листа" ще продовжується. На засіданні Верховної Ради України 23 березня 1991 р., коли обговорювався законопроект про необхідність реабілітації для борців за волю України, а також їх родин, які були репресовані урядом Радянського Союзу, і коли законопроект вже "проваливали" народні депутати-комуністи Остроущенко, Козаренко, Мороз, Чародеев й інші, тоді народний депутат з Волині Микола Поровський зачитав цей "Маршрутний лист". Я дивився по телевізору на обличчя тих, хто сидів у залі засідань Верховної Ради. Лице Президента України було непроникливе, як мумія. Комуністи, як тільки телекамера наводилась на них, - раптово ховали очі, читали газету "Правда".

Після того, як було оголошено "Маршрутний лист", - законопроект про реабілітацію не обговорював більше ніхто, його прийняли зразу ж. Комуністи-депутати зрозуміли, що далі обговорення цього законопроекту про реабілітацію відкриє людям очі на Сході і Півдні України - яким кривавим жахіттям була комуністична влада для українців.

А ще роком раніше, коли "Маршрутний лист" опублікував у львівській газеті "Зічє" (№16, за лютий 1990 р.) Володимир Парубій, то ветеран-чекіст, полковник КГБ у відставці Іван Дмитрук, який лютував ще з кінця 40-их років на Радехівщині (Львівщина), який і досі проживає у м. Радехові - отримуючи у п'ять разів більшу пенсію, ніж будь-який реабілітований політ'язень - спробував подавати в суд на газету "Віче" - "за клевету" на чесне ім'я чекіста.

Не знаємо, наскільки велика вина полковника НКВД-МГБ-КГБ (дійсно ветерана пієї диявольської організації) І.Дмитрука у репресіях проти національно-свідомих українців, але, як кажуть, - на злодієві шапка горить.

І зовсім недавно мені переслали вирізку з газети "Ульяновская правда" з Росії, де також був опублікований цей "Маршрутний лист".

Отже, історія свої рядки пише. І хай залешаються в пам'яті світли імена борців за волю України і хай потомки проклинають імена окупантів і яничарів.

МАРШРУТНИЙ ЛІСТ

Вагон №35.

От 18 октября 1940 г.

Станция отправления -

г.Львов, Украинская ССР.

Станция назначения -

Восточно-Сибирская железная дорога,
Иркутская область.

Социальный контингент

- бандеровцы.

Возрастной состав

- престарелых - 10 чел.

- взрослых - 34 чел.

- детей моложе 7 лет - 18 чел.

Умерших - нет.

Всего - 62 чел.

Состояние вагона - внешний осмотр - попыток побега не обнаружено.

Состояние вагона - внутренний осмотр - решетки на люках целые.

Норма питания -

800 г хлеба - 1 чел. /сутки

40 г маргарина - 1 чел. /сутки

1 селедка - 1 чел. /сутки

2 ведра воды - вагон /сутки

1 свеча - вагон /сутки

1 коробка спичек - вагон /сутки

Жалобы конвоя -

спецконтингент стучал в дверь вагона, просил молока для детей, требовали врача, бросали письма через решетку люков, пели бандеровскую песню "Заповіт".

Жалобы спецконтингента -

требовали молока для детей, требовали врача, ребёнок три дня не сосёт мать. Требовали сменить дырявую парашу. В вагонах холодно.

Меры, принятые по жалобам конвоя - сделано предупреждение

спецконтингенту вагона в случае нарушений правил поведения спецконтингента в спецвагонах - конвой применит оружие. За пение бандеровского гимна вагону урезать хлебный паёк.

Меры, принятые по жалобам спецконтингента - молока нет, конвой

корову с собой не везёт, за брошенные через люки письма вагону не будет

видаватися вода, парашу сменить ве
имеется возможности, печек в вагонках не
предусмотрено.

Вагон сдал: ст. д-т НКВД И.И. Дмитрук
Вагон принял: ст. д-т НКВД В.С. Москальцов
Тираж 300 000 экз. 1949 г.

Голько Федір Купріянович 1909 року народження, житель с. Поздимир
Радехівського району Львівської області.

У 1931 р. катований польськими фашистами під час польської "на-
цифікації" - "усмирення" національно-свідомих українців.

У 1947 р. найстарший син з цієї родини - Голько Петро - був ареш-
тований у 9-му класі Сокальської середньої школи і отримав 10 років по-
збавлення волі за співробітництво з УПА.

З 1950 по 1956 рр. - Голько Федір був на засланні разом з сім'єю в
Сибіру (Зимнянський район Іркутської області).

Репресований за "куркульство" (7 га землі і сім'я з 6 дітей) і за
допомогу УПА - це офіційне звинувачення.

У 1988 р. подав скаргу у Львівську обласну прокуратуру про
реабілітацію. Реабілітації не дочекався - помер 28 березня 1989 р.

З ІСТОРІЇ ПРОВОКАЦІЙ МДБ В УКРАЇНІ*

Правоохоронні органи, що покликані в цивілізованому суспільстві стати на обороні громадян, у тоталітарному Союзі були опорою режиму, а не захисником громадян України. Люди ставили часто-густо в ці часи лише підставу для вивіщення цих органів та їхнього керівництва. Пропоновані нижче документи з "Особливої папки" ЦК КПУ, на наш погляд, дають добре, хоч і часткове тому підтвердження.

Ці документи показують, як уже в повосенний час відбувалася фальсифікація справ по звинуваченню в антирадянській діяльності в Україні. Механізм справ такого роду був добре розроблений ще до війни: підсиляли агента держбезпеки і він на ниві особистих зв'язків, дружби підитовхував певну людину до скоєння протиправних дій аж до утворення певних організацій. Так, зокрема, сталося в Ізмаїльській області з групою М. Петрової. Навіть автор доповідної в ЦК КПУ - майбутній голова КДБ УРСР - визнас, що справа була утворена провокаційним способом¹. Та ж історія - сфальсифікована справа І.Квочко², колгоспника з Кіровоградської області.

Працівників тодішньої держбезпеки тоді цікавила також можливість групової справи, створення партії і т. п. Так вигадується "Народно-визвольна партія" в м. Чистяково Сталінської області. Смак до великих операцій залишався з попередніх десятиліть - тому й не дивно, що в Херсонській області за короткий час було заарештовано безвинно 60 чоловік за нібито службу німецьким окупантам у роки війни.

Як свідчать документи, керівництво органів сприймало такі речі, як щось звичайне і буденне, і само діяльно брало участь у фальсифікації, або просто поблажливо ставилося до їхніх організаторів³ (з начальниками республіканського рівня включно).

Ми не можемо вказати кількість сфабрикованих справ на невинних людей, що їх тоді готували органи. Але, навіть за визнанням військового прокурора Таврійського військового округу, такі фальсифікації були не продинокими в Херсонському управлінні МДБ⁴. Скільки ж цих справ було заведено по всій республіці - ще довго треба в'яснити. Адже опротестовував прокурор лише частину справ. Подані документи охоплюють пе-

* При сприянні Центрально-Європейського університету. Програма "Підтримка дослідницьких проектів".

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГОУ). - Ф.1. - Оп.16. - Спр. 74. - Арк. 5.

² Там же. - Ф. 1. - Оп. 16. - Спр. 66. - Арк. 23.

³ Там же. - Спр. 74. - Арк. 12, 20, 24, 100.

⁴ Там же. - Арк. 46.

ріод з 1947 по 1953 рр. - всю хвилю повоєнного терору. Вони цікаві ще й тим, що стосуються виключно теренів Великої України, без її західних областей. Як бачимо, війну проти власного народу МДБ вело і в той республіці.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Секретарю ЦК КП України
товаришу Кириченко О. І.

Про наслідки розслідування фактів порушення методів агентурно-оперативної роботи Ізмаїльським обласним Управлінням МВС

Проведеною перевіркою встановлено, що Саратський райвідділок та Ізмаїльське обласне Управління МВС одержали 10 березня 1953 р. повідомлення агента "Грамотного" про те, що завідувач Новоселовським дитячим будинком Петрова М.П. висловлює свої антирадянські настрої та призналася агенту "Грамотному" в тому, що вона являється учасником антирадянської організації під назвою "СОН" ("Союз освобождения наций"), центр якої нібито міститься в м. Одесі та керівництво ним здійснюється з-за кордону.

Обласне Управління МВС, одержавши таке повідомлення агента, замість того, щоб вжити необхідних засобів до вивчення, чи дійсно існує така організація "СОН" і які має Петрова з нею зв'язки, вироблення продуманих агентурно-оперативних міроприємств, стало на шлях давання агенту "Грамотному" невірних вказівок на активізацію ворожої роботи Петрової, на одержання з нею та особисту участь в створюваній Петровою антирадянській групі.

Петровою при активній участі агента "Грамотного" до 1 травня 1953 року були виготовлені антирадянські листівки, які "Грамотний" за вказівкою заступника начальника 1-го відділу обласного Управління МВС т. Лачіна, щоб ввійти в довір'я до Петрової, особисто в ніч на 1 травня 1953 р. розклеїв в місцях, где були обумовлені в одержаних їм вказівках від т. Лачіна.

Начальник Ізмаїльського обласного Управління МВС т. Антонюк, начальник 1-го відділу обласного Управління МВС т. Чарнець, його заступник т. Лачін та начальник Саратського райвідділку МВС т. Смірнов через агента "Грамотного" знали, що Петрова створює в селі Новоселівка антирадянську групу, але не прийняли вірних мір, щоб локалізувати її ворожу

діяльність, внаслідок Петровою М.П. були залучені в створену нею антирадянську групу: Іванченко А.К. - головний лікар районної лікарні, Штеповська А.П. - медична сестра дитячого будинку, Жирна К.П. - вихователька дитячого будинку та Семиволос В. І. - син Петрової.

Встановлено, що учасниками цієї антирадянської групи в травні-червні 1953 року тричі виготовлялись і розповсюджувались в селах Новоселівка і Заря Саратського району антирадянські листівки. В двох випадках за вказівками т.т. Чаринцева, Лачіна і Смірнова агент "Грамотний" приймав безпосередню участь в виготовленні і розповсюдженні антирадянських листівок.

Слід відмітити, що начальник обласного Управління МВС т. Антоноук 3 і 4 травня 1953 року особисто приймав агента "Грамотного", розглянув всі його матеріали та текст так званої "клятви", написаної рукою Петрової при участі "Грамотного", яку повинні були підписати учасники цієї антирадянської групи. Тов. Антоноук обмежився тим, що сфотографував написаний текст "клятви" і віддав агенту "Грамотному" для повернення Петровій, тим самим дав санкцію на оформлення Петровою антирадянської групи.

З боку обласного Управління МВС були спроби виявити зв'язки Петрової з центром т. з. "СОН". З цією метою агент "Грамотний" разом з Петровою двічі направлявся в Одесу, але, як це визнав і сам начальник першого відділу обласного Управління МВС т. Чаринцев, перший виїзд агента "Грамотного" до Одеси в квітні 1953 р. був стихійним. Також і другий виїзд в червні 1953 року був погано підготовлений, невдалий та не дав позитивних наслідків.

Міністерству внутрішніх справ УРСР, зокрема начальнику 1-го Управління Міністерства т. Живага та його заступнику т. Бикову, ще в травні 1953 року стало відомо про порушення методів агентурно-оперативної роботи в Ізмаїльському обласному Управлінні МВС, що виразилось в створенні провокаційними засобами антирадянської групи в с. Новоселівка Саратського району, але не було вжито необхідних і своєчасних заходів щодо припинення неправильних дій Ізмаїльського обласного Управління МВС та розслідування цього порушення ведеться Міністерством внутрішніх справ УРСР несприятливо повільно.

Проект постанови ЦК КП України по цьому питанню додається.

Зав. відділом адміністративних
і торгово-фінансових органів

ЦК КП України

/Нікітченко/

28 грудня 1953 р.

ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 16. - Спр. 74. - Арк. 3-5.

4 января 1954 г.

№ 2

№ 3/с

г. Киев

Совершенно-секретно

экз 1

Ц К К П У К Р А И Н Ы

товарищу Кириченко А.И.

В начале марта 1953 года в Саратовский райотдел МВД Измаильской области от агента "Грамотного" поступили данные о резких антисоветских высказываниях заведующей Новоселовским детским домом - Петровой Марии Петровны, а 20 марта Петрова рассказала "Грамотному" о том, что в городе Одессе существует антисоветская организация "Союз Освобождения Наций" ("СОН") и что она является участницей этой организации.

Вместо того, чтобы организовать работу по вскрытию антисоветской организации, якобы существующей в гор. Одессе и принять меры к локализации антисоветской деятельности Петровой, оперативные работники УМВД Измаильской области, оказавшись политически близорукими, допустили провокационные методы агентурной разработки и стали активизировать агентурную разработку Петровой в направлении создания ею антисоветской группы в селе Новоселовке.

Так, когда ещё антисоветская группа не существовала, а Петрова высказывала лишь мнение о необходимости создания такой группы, агент "Грамотный", выполняя провокационное задание зам. начальника 1 отдела УМВД Измаильской области полковника Лачина и начальника Саратовского РО МВД капитана Смирнова, говорил Петровой о том, что он лично уже ведёт работу по вовлечению 2-3-х человек в антисоветскую организацию, которую намеревается создать Петрова.

21 апреля 1953 года агент "Грамотный" сообщил тов. Лачину о том, что Петрова высказывает мнение о необходимости распространения антисоветских листовок. Тов. Лачин тогда же, в целях завоевания доверия у Петровой, дал задание "Грамотному" лично размножить и распространить в ночь под 1 мая 1953 года антисоветские листовки в селе Новоселовке, что последний выполнил, показав тем самым вдохновляющий пример практической антисоветской работы. После этого "Грамотный" по указанию т.т. Лачина и Смирнова заявлял Петровой, что для распространения антисоветских листовок он якобы привлекал члена пленума РК ЛКСМУ тов. Златова, хотя фактически он Златова к этой работе не привлекал.

4 мая 1953 года ещё до создания антисоветской группы в с. Новоселовке с агентом "Грамотным" встречались начальник УМВД по Измаильской области полковник Антонюк, начальник 1 отдела - майор Чаринцев, его заместитель полковник Лачин и начальник Саратовского РО МВД - капитан Смирнов.

К этому времени уже были известны намерения Петровой вовлечь в антисоветскую группу секретаря комсомольской организации детдома -

Жирную и медсестру детдома Штеповскую.

Однако т.т. Антонок и Чаринцев не предприняли мер к локализации антисоветской и вербовочной работы со стороны Петровой и не пресекли порочных методов в её разработке, а, наоборот, тогда же дали задание "Грамотному" размножить по указанию Петровой тексты клятв для будущих участников антисоветской организации.

Всё это вместе взятое способствовало активизации антисоветской работы со стороны Петровой и усиливало её стремление к организованной антисоветской деятельности.

По этому вопросу агент "Грамотный" 17 декабря 1954 года показал: "Я думаю, что провокационные действия, которые я допускал в отношении Петровой по заданию сотрудников МВД, несомненно усиливали её стремление к организованной антисоветской деятельности".

В мае 1953 года Петрова вовлекла в антисоветскую группу воспитательницу детдома - Жирную, медсестру Штеповскую и своего сына Семиволос, которые по её заданию размножили и в ночь на 10 мая 1953 года распространили антисоветские листовки в селе Новоселовке.

В мае 1953 года с материалами агентурной разработки на Петрову ознакомился зам. начальника 1 Управления МВД УССР подполковник Бывов, который указал на порочные методы агентурной разработки Петровой, но не предпринял решительных мер к искоренению таких методов в дальнейшей работе.

Вследствие этого, уже в конце мая с. г. т.т. Лачин и Смирнов дали указания "Грамотному" назвать Петровой адрес явочной квартиры райотдела МВД, как возможное место сборищ участников антисоветской группы.

Позднее, в июне 1953 года тов. Лачин снова дал провокационное задание "Грамотному" принять участие в распространении антисоветских листовок.

Выполняя это задание, "Грамотный" в ночь на 7 июня вместе с сыном Петровой - Семиволос распространил антисоветские листовки в селе Заря.

В процессе агентурной разработки Петровой были проведены некоторые мероприятия по вскрытию якобы существующего антисоветского центра "СОН" в гор. Одессе. Однако полученные данные по этому вопросу опровергали утверждение Петровой о существовании такого антисоветского центра.

В связи с этим МВД УССР 16 июля 1953 года дало указание УМВД Измаильской области провести негласный арест только Петровой, но начальник УМВД тов. Антонок, игнорируя эти указания, распорядился арестовать всех известных участников антисоветской группы.

В результате этого, УМВД Измаильской области 21 июля 1953 года были арестованы Петрова Мария Петровна, 1909 года рождения, работавшая заведующей Новоселовским детдомом; Иванченко Адам Константинович, 1910 года рождения, работавший главврачом Сиратской райбольницы; Штеповская Антонина Порфирьевна, 1930 года рождения, работавшая медсестрой детдома и Семиволос Виктор Иванович, 1935 года

рожденная, сын Петровой, а 2 августа 1953 года по этому же делу была арестована воспитательница детдома - секретарь комсомольской организации - Жанна Екатерина Петровна, 1931 года рождения.

На допросах Петрова показала, что на путь антисоветской деятельности она стала исключительно в угоду "Грамотному", который притянул к себе антисоветски настроенным человеком, а к нему она питала чувства как к мужчине и сожительствовала с ним. Петрова далее показала, что "Грамотный" тем лучше к ней относился, чем больше она высказывала антисоветских суждений и чем больше проявляла активности в антисоветской работе.

Проверкой этих показаний Петровой установлено, что они в известной мере соответствуют действительности, так как литературными мероприятиями, а также показаниями "Грамотного" и свидетели Карацый установлены факты, когда "Грамотный" неоднократно ругал Петрову за то, что она забросила антисоветскую работу, что у неё нет идеи и что она не имеет никаких практических указаний из центра антисоветской организации.

После таких скандалов Петрова, как правило, начинала активизировать антисоветскую деятельность, говорила о якобы полученных указаниях из центра и даже подготовила через Штеповскую два письма от имени центра и показывала их "Грамотному".

Майор тов. Чаринцев и его заместитель полковник тов. Ябачин, давшие указания "Грамотному" вступить в сожительство с Петровой, старались скрыть от следствия это обстоятельство и давали задание "Грамотному" не говорить об этом при допросах, что последний длительное время выполнял.

Арестованная Петрова также показала, что данные об существовании антисоветской организации "СОИ" в гор. Одессе ею были надуманы в угоду "Грамотному" и что в действительности никакого центра антисоветской организации в Одессе она не знает.

В период агентурной разработки Петрова говорила "Грамотному", что центр антисоветской организации "СОИ" в Одессе возглавляет некий профессор медицины - Гришин и что в антисоветскую организацию она вовлечена врачом Николаевым, проживающим в гор. Одессе.

Проверкой этих данных установлено, что профессора медицины Гришина в г. Одессе нет и что такой профессор в медицинских учреждениях города никогда не работал. Врач Николаев в органах здравоохранения Одесской области никогда не работал и не работает в настоящее время.

Петрова заявляла "Грамотному", что связной центра организации "СОИ" в г. Одессе является Белякова, от которой она получает письменные указания по антисоветской работе и тогда же показывала ему письма, якобы полученные от Беляковой.

Произведённой проверкой этих данных установлено, что указанные письма в действительности составляла Петрова и давала их переписывать медсестре детдома Штеповской, что подтверждено актом графической

экспертизы и подробными показаниями обвиняемых Петровой и Штеповской.

Кроме того, данные о том, что Белякова не состоит в антисоветской организации "СОИ" и тем более не является связанной этой организацией, подтверждены и тем фактом, что когда Петрова рассказала Беляковой о существовании в селе Новоселовке антисоветской группы, Белякова явилась в УМВД по Одесской области и заявила об этом.

В процессе агентурной разработки Петрова называла "Грамотному", как одну из активных участниц антисоветской организации в г. Одессе, Старикову.

В отношении Стариковой, которой уже 71 год, есть агентурные данные лишь о том, что она восхваляла румынских оккупантов и выражает иногда недовольство экономическим положением. Однако, эти данные не дают основания делать вывод о её припадности к центру антисоветской организации.

Петрова также говорила "Грамотному", что участники центра антисоветской организации в Одессе распространяют антисоветские листовки.

Проверкой в управлении МВД по Одесской области установлено, что в течении последних лет в г. Одессе не было зафиксировано ни одного случая распространения антисоветских листовок.

Проведённым наружным наблюдением за Петровой по г. Одессе из её связей зафиксированы лишь Стариковы и Белякова.

В процессе следствия установлено, что Жирная и Штеповская согласились участвовать в антисоветской группе потому, что находились в зависимости от Петровой и боялись, чтобы она не написала на них отрицательных характеристик по работе. Семиволос согласился участвовать в антисоветской группе ввиду того, что находился в экономической и духовной зависимости от своей матери Петровой, так как, будучи несовершеннолетним, был на иждивении Петровой.

Все указанные арестованные отрицали наличие у них контрреволюционных антисоветских убеждений, что подтверждено также другими доказательствами по делу.

Арестованный Иванченко, как установлено следствием, допустил в кругу Петровой и агента "Грамотного" в апреле-мае 1953 года три случая антисоветских высказываний. Какой-либо практической антисоветской работы в указанной группе он не вёл.

Исходя из этих данных и учитывая тот факт, что организованная антисоветская деятельность участников указанной группы в значительной мере явилась результатом провокации в отношении Петровой и порочных методов её разработки, МВД УССР 30 декабря 1953 года освободило из-под стражи Иванченко, Жирную, Штеповскую и Семиволос.

Вопрос в отношении Петровой будет решён в ближайшие дни в зависимости от результатов психиатрической экспертизы, на которой она находится в настоящее время.

МВД УССР считает невозможным привлекать агента "Грамотного" к уголовной ответственности, так как в его действиях умысла не установлено, а провокационные действия им были допущены не по его инициативе. В связи с тем, что агент "Грамотный" расшифрован, МВД УССР сочло необходимым исключить его из агентурной сети.

В отношении оперативных работников, повинных в порочных методах работы и провале агентурной разработки, МВД УССР приняло следующие решения:

1. Начальника УМВД Измаильской области полковника Антоноюка Ивана Авксентьевича за проявленную политическую близорукость, выразившуюся в непринятии мер к локализации преступной деятельности Петровой и допущение порочных методов её разработки, что способствовало созданию Петровой антисоветской группы в селе Новоселовке, игнорирование указаний МВД УССР, в результате чего разработка провалена и допущены необоснованные аресты четырёх человек, - возбудить ходатайство перед ЦК КП Украины и МВД СССР о снятии его с занимаемой должности.

2. За допущение провокационных методов в разработке по делу Петровой и других, что способствовало созданию Петровой антисоветской группы в селе Новоселовке и привело к провалу агентурной разработки и необоснованным арестам, нарушение норм УПК при ведении следствия подчинёнными им работниками и проявленную нечестность при расследовании, начальника 1 отдела УМВД Измаильской области, майора Чаринцева Георгия Алексеевича и его заместителя полковника Лачина Виктора Михайловича с занимаемых должностей снять и уволить из органов МВД вовсе.

3. Бывшего начальника Саратовского, ныне Килийского, РО МВД, Измаильской области, капитана Смирнова Павла Антоновича - за выполнение неправильных указаний Лачина и Чаринцева по разработке Петровой и других и проявленную беспринципность, с занимаемой должности снять и в дальнейшем использовать с понижением.

4. Ст. следователю первого отдела УМВД Измаильской области, подполковнику Прибалову и следователю, капитану Стромилону за допущенные нарушения норм УПК по делу - объявить строгий выговор.

5. Указать заместителю 1 управления МВД УССР подполковнику тов. Быкову на непринятие с его стороны решительных мер к пресечению порочных методов агентурной разработке Петровой, допускаявшихся работниками УМВД Измаильской области.

6. Из материалов настоящего дела видно, что начальник 1 отдела МВД УССР полковник тов. Живага Г. М., получив данные о провокационных методах в агентурной разработке Петровой, не пресёк их и примиренчески отнёсся к факту игнорирования тов. Антоноюком указаний МВД УССР об аресте только Петровой. В другом случае, в 1953 году тов. Живага проявил беспринципное отношение к провокационным методам в агентурной разработке и необоснованным арестам 2-х человек,

произведённым УМВД Закарпатской области по агентурному делу "ШАКАЛЫ".

В 1948 году тов. Живаге был объявлен строгий выговор с понижением по должности в МГБ Эстонской ССР за самоустранение от операции в недоработки по делам, в результате чего при операциях были убиты солдатами войск МГБ резидент "Верный" и агент "Клире".

Судя по этим данным тов. Живага не сделал для себя необходимых выводов из решения июльского пленума ЦК КПСС по делу Берия и потому не в состоянии обеспечить в настоящее время правильное руководство первым управлением МВД УССР. Поэтому МВД УССР считает необходимым освободить тов. Живагу от занимаемой им должности.

Министр внутренних дел Украинской ССР

Т. Строчак

ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 16. - Спр. 74. - Арк. 9-20.

№ 3

Ст - 4/ 13-2
17. 04. 1954 р.

Окрема папка

ПРО ДОПОВІДНУ ЗАПИСКУ ВОЄННОГО ПРОКУРОРА
КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ т. БУДАРГІНА ПРО ФАКТИ
ПОРУШЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЗАКОННОСТІ З БОКУ ОКРЕМИХ
ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ МВС

Постанова ЦК КП України

Доручити Київському, Сталінському, Харківському і Кіровоградському обкомам КП України перевірити факти, зазначені в доповідній записці воєнного прокурора Київського військового округу т. Бударгіна про факти порушення соціалістичної законності з боку окремих працівників органів МВС Київської, Сталінської, Харківської і Кіровоградської областей, наслідки перевірки обговорити на засіданнях бюро обкомів КП України.

Про наслідки перевірки і вжиті заходи повідомити ЦК КП України 10 травня ц. р.

ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 16. - Спр. 66. - Арк. 15.

16 апреля 1954 г.

N 004421

гор. Киев

сов. секретно

экз. N 1

Секретарю Центрального
Комитета КП У к р а и н ы
товарищу Кириченко А. И.

Докладная записка

(О фактах нарушения Советской законности в органах МВД УССР).

В процессе работы по надзору за расследованием дел о государственных преступлениях, а также в результате проверки жалоб осуждённых за эти преступления установлены факты фальсификации материалов расследования, провокационные методы в агентурно-оперативной работе и другие незаконные действия со стороны отдельных сотрудников МВД УССР и областных управлений.

О допущенных грубейших нарушениях постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1938 года "Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия" свидетельствуют следующие дела:

1. 27 декабря 1947 года Управлением МГБ Киевской области был арестован работник Киевского Главпочтамта - Кашпай Стефан Иосифович, 1893 года рождения, имеющий высшее образование, - за то, что он, якобы, на протяжении длительного времени изготовлял и распространял контрреволюционные листовки и анонимные письма и, кроме того, будучи секретным сотрудником органов МГБ, сообщал заведомо ложные, провокационные сведения.

На предварительном следствии Кашпай категорически отрицал свою вину в изготовлении антисоветских листовок и его виновность в этом тяжком преступлении подтверждалась только заключением графической экспертизы, установившей идентичность почерков. Тем не менее, дело было направлено на рассмотрение Особого Совецания при МГБ СССР и 10 июня 1948 года Кашпай осуждён на 10 лет лишения свободы в ИТЛ.

10 марта 1950 года 5 Управлением МГБ УССР за изготовление тех же антисоветских листовок и писем был арестован некий Кудрявский Григорий Фёдорович, 1886 года рождения.

На следствии Кудрявский признал, что все эти антисоветские листовки изготовлены лично им, его преступление в этом было подтверждено и другими доказательствами. Кудрявский был законно осуждён на 10 лет ИТЛ.

При расследовании дела на Кудрявского было установлено, что Капшай С.И. осуждён за изготовление и распространение писем антисоветского содержания незаконно, т. е. осуждён за преступление, которое было совершено не им, а Кудрявским.

Однако, ни МГБ УССР, ни УМГБ Киевской области не возбудили вопроса об отмене решения Особого Сопещения по реабилитации Капшай, хотя антисоветские листовки из его дела были изъяты и приобщены к делу Кудрявского.

Капшай продолжал отбывать незаконное наказание в лагерях и 14 октября 1953 года умер.

Винновыми в незаконном содержании Капшай С. И. в ИТЛ после того, как выяснилось, что он осуждён неправильно - являются:

быв. начальник УМГБ Бондаренко и начальник 5 Управления МГБ УССР Цветухин, получившие сигналы ещё в 1948 году о невиновности Капшай и не принявшие мер к его реабилитации, и полковник Фадеев, который, будучи начальником следственного отдела УМГБ Киевской области, руководил следствием по делу Капшай, а в 1950 году, будучи в должности заместителя начальника следственной части МГБ УССР, руководил следствием по делу Кудрявского.

В феврале мес. 1953 года Управлением МВД Сталинской области за антисоветскую деятельность были арестованы:

1. Терещенко Иван Максимович, 1927 года рождения, студент 2-го курса Чистяковского горного техникума.

2. Николаенко Константин Федосеевич, 1926 года рождения, чл. ВЛКСМ, со средним техническим образованием, служил с 1944 до 1945 г. в Советской Армии, электромонтёр шахты N 3 БИС.

3. Галко Владимир Емельянович, 1929 года рождения, чл. ВЛКСМ, помощник машиниста угольного комбината.

4. Красников Иван Яковлевич, 1912 года рождения, строгальщик центральных мастерских треста Чистяковуголь.

5. Куцыло Евгения Константиновна, 1923 года рожд., чл. ВЛКСМ, студентка Чистяковского горного техникума.

Все они обвинялись в том, что под руководством Терещенко создали антисоветскую организацию, ставили своей целью свержение в СССР существующего государственного строя, намеревались изготовлять и распространять антисоветские листовки, связаться с американской разведкой, путём нелегального перехода госграницы СССР и получения денежной помощи для антисоветской деятельности, а также создали, так называемую "Народно-освободительную партию", выработав её программу и устав.

В процессе расследования дела было установлено, что эта антисоветская организация и так называемая "Народно-освободительная партия" являются плодом провокационных действий официальных сотрудников и агентуры Чистяковского Горотдела МВД.

Секретный сотрудник МВД Шорин приглашал к себе в квартиру Терещенко и др. и устраивал прослушивание по имевшемуся у него радиоприёмнику антисоветских радиопередач "Голос Америки", систематически разжигал антисоветские настроения, требовал "активных действий", для чего давал советы в создании антисоветской организации "Народно-освободительной партии", подсказывал её организационное строение, в качестве образца билета для этой организации давал свой партбилет, с которого по существу снималась копия.

Непосредственное участие в создании антисоветской организации и выработке её "программы" принимал и другой агент МВД - Стрекалов.

Обвиняемый Николенко заявил, что он примкнул к упомянутой "партии" по совету секретного сотрудника МВД Шорина, который просил его оказать содействие в разоблачении антисоветчиков, тем не менее, Шорин доносил о нём как об активном участнике контрреволюционной организации.

В настоящее время сами арестованные заявляют, что антисоветскую организацию из них создали сотрудники органов МВД. Эти их заявления не лишены основания. Совершенно очевидно, что так называемая "Народно-освободительная партия" создана агентами-провокаторами с ведома начальника УМВД Коломиец, начальника 5 отдела Дмитриева, руководивших разработкой и работников Чистяковского горотдела МВД.

4 марта 1954 года, после 11-месячного пребывания в тюрьме освобождена из-под стражи Куцельо Евгений и дело в отношении её прекращено. Подлежит прекращению и дело в отношении остальных арестованных.

Тем же Управлением МГБ в январе-апреле мес. 1953 года были арестованы:

Скорик Алексей Иванович, 1926 года рождения.

Причина Андрей Фёдорович, 1923 года рождения,

Верецагин Михаил Иванович, 1927 года рождения

по обвинению их в том, что при репатриации из Западной Германии в СССР были завербованы американскими разведывательными органами, и получения задания проводить среди советских граждан проамериканскую агитацию.

На основании данных предварительного следствия, указанные лица в 1950 году были осуждены военным трибуналом сроком на 25 лет ИТЛ каждый, хотя Причина и Верецагин в категорической форме отрицали в суде свою причастность к американской разведке и дали показания, что на предварительном следствии вынуждены были оговорить себя в результате принуждения.

14-го октября 1953 года приговор в отношении Скорика и др. Военной Коллегией Верховного Суда СССР был отменён и дело возвращено в УМВД Сталинской области на доследование.

В процессе дополнительного следствия по делу, ранее инкриминируемые факты обвинения не нашли своего подтверждения. Было установлено, что

при документации материалов на арест допущены грубые нарушения Советского закона. Имело место выматывание ложных показаний и принуждение к самоговору.

Обвиняемый Скорик на допросе 11 марта 1954 года показал:

"...Признательные показания я давал не до моего ареста, так как фактически я был арестован 19-го января 1953 года, а ордер на арест мне был предъявлен только 24 января.

19-го января меня уже подвергали к допросу об обстоятельствах репатриации из американской зоны оккупации Германии, при этом, обвиняли в том, что якобы я завербован американской разведкой. Это обвинение я отрицал, т. к. американская разведка меня не вербовала.

Мне предъявлялись показания однолагерника Мисюк, который назвал меня как агента американской разведки. 22 января, я, будучи изнурен длительным пребыванием без сна, подтвердил показания Мисюк, хотя они не соответствуют действительности..."

Аналогичные показания дали Верецагин и Причина, заявив, что сотрудники МВД Крутов и Малюта, требуя "признательных показаний", всячески оскорбляли их, запугивали, избивали и, наконец, обещали, что после признания о причастности к американской разведке, будут отпущены домой.

20 марта 1954 года УМВД Сталинской области дело в отношении Скорика, Причина и Верецагина прекратило, за отсутствием доказательств их вины и все они после 3-х летнего пребывания под стражей - освобождены.

Постановление на арест Скорика А.И. утверждал быв. нач. УМГБ Сталинской области Демидов.

Постановление на арест Верецагина утверждал зам. начальника Управления Лукин, он же утверждал и обвинительное заключение в отношении всех обвиняемых.

Грубое нарушение ст. 127 Конституции СССР было допущено работниками УМВД Харьковской области в отношении братьев Кубец Ивана и Гавриила.

Оба они народным судом были осуждены - первый в декабре 1952 года по ст. 161 УК УССР к 1 году лишения свободы и второй 23 марта 1953 года по ст. 70 ч. 11 УК УССР к 2,5 годам лишения свободы.

В связи с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 27 марта 1953 года "Об амнистии" Кубец Иван и Кубец Гавриил подлежали освобождению из заключения, однако, УМВД, подозревая их в совершении террористического акта над секретарем парторганизации колхоза "Червона Нива", Волковского района Бабенко П.Г., убитого Э.Х. - 1951 года, задержало их освобождение. В результате чего они незаконно, без санкции прокурора содержались под стражей до 10 июля 1953 года.

Весь этот период Кубец Иван и Кубец Гавриил систематически подвергались допросам и переводились из одного КПЗ милиции в другое, поскольку в условиях тюрьмы содержать их без санкции прокурора было нельзя.

При таких обстоятельствах оба арестованные дали признательные показания и 10 июля 1953 года была получена санкция военного прокурора на их арест. Впоследствии дальнейшего следствия Кубец Гавриил отказался от своих показаний и заявил, что он оговорил себя и брата, в результате принуждения. Показания же Кубец Ивана были настолько противоречивы, что не могли быть признаны достоверными, тем более, что опровергались показаниями свидетелей.

19 сентября 1953 года дело было прекращено и они освобождены из-под стражи.

В данном случае факт нарушения Советской законности был допущен по вине заместителя начальника УМВД Егюшина и начальника отдела Клыккова, которые непосредственно распорядились о незаконном содержании под стражей Кубец Ивана и Гавриила, что было сделано также с ведома быв. начальника УМВД Есипенко и его заместителя Демидова.

29-го апреля 1947 года Управлением МГБ Кировоградской области был арестован, а затем осуждён военным трибуналом на 10 лет лишения свободы в ИТЛ Квачко Иван Васильевич, 1923 года рождения, колхозник, беспартийный, украинец, за то, что изготовил и вывесил в общественном месте антисоветскую листовку и пытался создать в селе антисоветскую националистическую организацию.

Последующим расследованием, произведённым прокуратурой установлено, что Квачко в попытке создания антисоветской националистической организации обвинён неосновательно.

В августе месяце 1946 года Квачко действительно изготовил и вывесил в общественном месте листовку антисоветского содержания, которая была обнаружена и изъята. Вместо привлечения Квачко за это преступление к ответственности, отдельные сотрудники УМГБ, путём провокационных действий, предприняли попытку использовать Квачко к созданию "контр-революционной организации".

Квачко показал, что в националистическую организацию его вовлёк односельчанин Ковальский В.М., с которым он неоднократно участвовал в сборищах, где "приезжий из Мюнхена представитель центрального провода "ОУН" по кличке "Василий" говорил об армии бандеровцев, сосредоточенных в Иране и в Турции, требовал совершения террористических актов в отношении коммунистов и председателя колхоза Михнюк, массового изготовления и распространения антисоветских листовок националистического содержания".

В связи с такими показаниями Квачко УМГБ Кировоградской области материал в отношении "проходящих по делу участников "ОУН" - Ковальского Василия Марковича и "Василия" "выделило" в особое производство, т. к. местонахождение их, якобы, не было установлено.

На самом же деле местонахождение Ковальского и "Василия" для УМГБ было хорошо известно, так как Ковальский являлся агентом МБ, а "Василий" официальным сотрудником УМГБ области капитаном Ищенко.

Ковальский, будучи допрошен, показал, что во время суда над Квочко он нигде из села не выезжал, хотя и имел задание капитана Ищенко "не появляться в селе до рассмотрения дела Квочко в суде".

По существу дела Квочко, Ковальский показал, что он вербовал Квочко в националистическую организацию и, что все факты, изложенные в показаниях осужденного Квочко, соответствуют действительности, но они совершены по заданию УМГБ, а "Василий", руководивший действиями этой националистической группы, являлся сотрудником УМГБ Кировоградской области капитаном Ищенко.

В отношении Квочко Военной Коллегией Верховного Суда СССР 9 декабря 1953 года приговор отменен и дело возвращено в УМВД Кировоградской области на исследование.

Арест производили начальник Златопольского РО МГБ Балабушкин и быв. начальник УМГБ области полковник Сидоров.

В последующем полковник Сидоров упорно оградил от ответственности провокаторов - капитана Ищенко и агента Ковальского, утверждая, что их действия были "оперативно необходимыми".

В связи с реорганизацией и комплектованием органов МВД и Комитета Государственной безопасности при Совете Министров УССР, считал бы необходимым решить вопрос о возможности дальнейшего использования на работе названных выше сотрудников, допускавших в своей деятельности серьезные нарушения Советской законности.

Военный прокурор
Киевского Военного округа
генерал-майор юстиции

(И.Бударгин)

ЦДАГОУ. - Ф.1. - Оп.16. - Стр.68. - Арк: 16-25.

№ 5

П - 15/9-3
8.06. 1954 р.

Окрема папка

ПРО ДОПОВІДНУ ЗАПИСКУ ВИКОНУЮЧОГО ОБОВ'ЯЗКИ
ВОЄННОГО ПРОКУРОРА ТАВРИЧЕСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ
М.ТЕМІРОВА ПРО ФАКТИ ПОРУШЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ
ЗАКОННОСТІ З БОКУ ОКРЕМИХ ПРАЦІВНИКІВ БУВШОГО
ОБЛУПРАВЛІННЯ МДБ ПО ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Постанова ЦК КП України

Доручити Херсонському обкому КП України і відділу адміністративних і торгово-фінансових органів ЦК КП України перевірити факти, зазначені в доповідній записці в. о. воєнного прокурора Таврицького військового округу т. Темірова про факти порушення соціалістичної законності з боку окремих працівників б. облуправління МДБ по Херсонській області, результати перевірки обговорити на засіданні бюро обкому КП України.

Про наслідки перевірки і вжиті заходи повідомити ЦК КП України 25 червня ц. р.

ЦДАГОУ. - Ф.1. - Сп.16. - Спр. 74. - Арк. 92.

№ 6

Совершенно секретно

Секретарю Центрального Комитета
Коммунистической партии Украинской ССР
тов. Кириченко.

г. Киев

В период с 1947 года по январь 1952 года работниками УМГБ Херсонской области были арестованы до 60 человек советских граждан, 1926-1927 гг. рождения, жителей деревень, близь лежащих к городу Херсону за то, что якобы они служили и обучались в так называемой немецкой разведывательно-диверсионной школе, размещавшейся в 1943 году в зданиях Херсонской психиатрической больницы в селе Чернобаевка.

По материалам следственных дел все арестованные по указанным делам лица были представлены как немецкие шпионы разведчики-диверсанты и предатели советского народа, которые в августе месяце 1943 года поступили в немецкую разведывательно-диверсионную школу и там готовились для заброски в тыл Советской Армии с целью шпионажа и диверсий. Кроме того, в период нахождения в школе получали от командования школы задания предательского характера по выявлению партизан, партийного и советского актива и обязались доносить об этом командованию школы.

Это обвинение основывалось только на показаниях самих арестованных, которые полностью признавали себя виновными в предъявленном им обвинении. На этом основании все они были осуждены военным трибуналом по ст. 54-1 "а" УК УССР на длительные сроки лишения свободы в исправительно-трудовых лагерях.

В течении 1952-1953 гг. почти все осужденные за службу и обучение в немецкой разведывательно-диверсионной школе, размещавшейся в селе Чернобаевка, обратились с жалобами в адрес центральных органов

власти. В этих жалобах они указывали, что в разведывательно-диверсионной школе они не обучались, Советской Родине не изменяли и осуждены неправильно.

В процессе проверки жалоб осуждённых органами военной прокуратуры установлено, что жалобы соответствуют действительности. Официальной справкой бывшего МГБ УССР за N 2/3-11589 от 9.10.1952 года и письмом бывшего УМГБ по Херсонской области за N 1/3316 от 22.10.1952 года подтверждено, что немецкая воинская часть, находившаяся в 1943 году в зданиях Херсонской психиатрической больницы в селе Чернобаевка не являлась разведывательно-диверсионной школой, а была обычным рабочим батальоном.

В процессе доследования абсолютно все бывшие осуждённые отказались от своих признательных показаний, подписанных ими в 1948-1951 гг. и заявили, что в июне-сентябре 1943 года, т. е. в период массовой мобилизации и угроза в Германию мужского населения они насильно под конвоем были доставлены немцами в село Чернобаевку и вместо отправки в Германию были зачислены в немецкий рабочий батальон, в котором выполняли различные хозяйственные работы. В ноябре 1943 года большинство из них бежало из этого батальона и скрывалось от немцев до освобождения Херсонской области от немецких оккупантов, а после этого были призваны в ряды Советской Армии, участвовали в Великой Отечественной войне против немецких захватчиков, получили ранения, были награждены орденами и медалями.

В процессе доследования дел они также показали, что ни в какой разведывательно-диверсионной школе не обучались, заданий по выявлению лиц враждебно настроенных к немецким оккупантам ни от кого не получали и что показания от их имени на предварительном следствии были сфабрикованы, а они были вынуждены подписать эти показания вследствие применения к ним незаконных методов следствия со стороны следственно-оперативных работников бывшего УМГБ по Херсонской области.

Так например, допрошенные в процессе доследования дел бывшие осуждённые за службу в Чернобаевской "разведывательно-диверсионной школе" - Любченко, Карась, Баранов, Пулченко, Шевцов, Келин, Юшко, Коженко, Игнатенко, Скоробреха, Шаповалов, Вакула и другие, дела в откошении которых в настоящее время прекращены, - показали, что при допросах их во время предварительного следствия начальник следственного отдела УМГБ Херсонской области Кожухарь, следователи Зусман и другие следственно-оперативные работники, добываясь "признательных" показаний, издевались над ними: оскорбляли непристойными словами, лишали сна, изматывали длительными ночными допросами, угрожали "сгноить в тюрьме", водворяли на длительное время в "боксы" (камеры размером 70 x 70 сантиметров), фальсифицировали показания и в отдельных случаях просто избивали допрашиваемых. Накануне рассмотрения дел военным трибуналом те же следственные работники требовали от

обвиняемых подтверждения "своих" показаний и в судебном заседании, угрожая в противном случае расправой.

В процессе расследования вышеуказанных дел также установлено, что ещё в 1949 году бывшее МГБ УССР дало указание УМГБ Херсонской области о том, что немецкое формирование, находившееся в 1943 году в зданиях Херсонской психиатрической больницы в селе Чернобаевка, нельзя считать немецкой разведывательно-диверсионной школой.

Однако несмотря на это прямое указание, руководство УМГБ Херсонской области - Крашенников, Марченко, Коненков и начальник следственного отдела этого же УМГБ Кожухарь продолжали на протяжении 1949, 1950 и 1951 годов арестовывать лиц, находившихся в немецком рабочем батальоне, а оперативные и следственные работники этого УМГБ Зусман и другие фабриковать на этих лиц дела.

Так, в течение 1950-1951 гг. были арестованы и осуждены на длительные сроки лишения свободы граждане Фокин И.Ф., Подмогильный И.С., Маларенко Н.И. и многие другие, приговоры в отношении которых впоследствии были отменены Военной Коллегией Верховного Суда СССР, а дела при расследовании прекращены.

При этом, отменяя приговоры в отношении осуждённых Фокина, Подмогильного и Маларенко, Военная Коллегия Верховного Суда Союза ССР ещё 21 октября 1953 года вынесла определение и довела до сведения министра внутренних дел УССР о грубейших нарушениях социалистической законности при расследовании этих дел со стороны следователя Зусман и других должностных лиц бывшего Управления МГБ Херсонской области.

Однако лица, виновные в фальсификации дел, до настоящего времени не наказаны, а отдельные из них и по ныне продолжают работать в органах Комитета Государственной Безопасности.

Случай фальсификации дел в практике работы бывшего Управления МГБ по Херсонской области не единичны.

Характерным в этой связи является также дело Квицинского Андрея Ивановича, сфальсифицированное работниками бывшего УМГБ Херсонской области: зам. начальника УМГБ Марченко, зам. начальника следственного отдела Кожухарь, нач. 4 отделения 5 отдела Сосновским и ст. оперуполномоченным того же отделения Ермошиным.

Арест Квицинского санкционирован бывшим помощником военного прокурора в МВД Украинского округа подполковником Горбенко 19.03. 1947 года. 14 января 1948 года Квицинский был осуждён военным трибуналом в МВД Херсонской области по ст. ст. 17-543 и 54-10 ч.2 УК УССР к лишению свободы в ИТЛ сроком на 25 лет с последующим поражением в правах на 5 лет и с конфискацией всего принадлежавшего имущества.

Квицинскому было вменено в вину то, что он в апреле 1947 года написал секретарю ЦК КП Украины анонимное письмо антисоветского террористического содержания и направил это письмо в редакцию газеты

"Правда Украины" и в том, что он в период временной немецкой оккупации Херсонской области выступал перед жителями села Н.-Алексеевка с антисоветской речью.

Обвинение Квицинского в написании им анонимного антисоветского террористического письма основывалось на "признательном" показании Квицинского, которое было получено от него бывшим старшим оперуполномоченным 4 отделения 5 отдела УМГБ Херсонской области Ермошиным и на заключении графической экспертизы, произведённой 23.10.1947 года НТО при УМГБ Одесской облсти, т. е. спустя более двух месяцев после ареста Квицинского. В этом заключении указано: "почерк в анонимном письме ориентировочно соответствует почерку в рукописях Квицинского Андрея Ивановича". Никаких других доказательств в этой части обвинений не было.

Обвинение же Квицинского в антисоветском выступлении перед жителями села Н.-Алексеевка основывалось на показаниях свидетелей: Маркарского, Козак, Стремской, Польского, Кульчицкого.

Квицинский как на предварительном следствии, так и в судебном заседании утверждал, что он с антисоветской речью на собрании жителей села Н.-Алексеевка не выступал. Что касается обвинения в написании анонимного антисоветского письма, то в судебном заседании Квицинский отрицал свою вину в этом и признавал лишь факт написания им какого-то другого письма.

В связи с жалобой Квицинского, определением Военной Коллегии Верховного Суда СССР от 20.05.1953 года, вынесенному по протесту Главного Военного Прокурора, приговор в отношении Квицинского отменён и дело возвращено на исследование.

В процессе исследования установлено, что обвинение Квицинского было сфабриковано бывшим старшим оперуполномоченным 4 отделения 5 отдела УМГБ Херсонской области Ермошениным и бывшим начальником следственного отдела того же УМГБ Кожухарь и другими.

В так называемом розыском деле, в процессе исследования дела, были обнаружены четыре акта графической экспертизы от 14.06.1947 года, 30.08.1947 года, 27.09.1947 года и 6.10.1947 года, при этом три последних экспертизы проводились в МГБ СССР. Во всех четырёх актах экспертизы даны заключения: "Анонимное письмо написано не Квицинским Андреем Ивановичем, а другим лицом." В том же розыском деле обнаружены документы, из которых усматривается, что Министерство Государственной Безопасности УССР в самом начале возникновения этого дела - в 1947 году дважды предлагало УМГБ Херсонской области тщательно проверить обоснованность обвинения Квицинского в написании анонимного письма, учитывая, что графическая экспертиза отвергла авторство Квицинского.

Следовательно, ещё до ареста Квицинского Ермошину и Кожухарь было известно, что Квицинский не является автором антисоветского письма,

однако игнорируя акты экспертизы, оправдывающие Квицинского, Ермошин, Сосновский, Марченко и Кожухарь 10 августа 1947 года, без санкции прокурора, арестовали Квицинского, незаконно содержали его во внутренней тюрьме УМВД и добивались от него "признательных" показаний и только после получения таких показаний, т. е. 19.08.1947 года получили санкцию прокурора на арест Квицинского.

Допрошенный 29.12.1953 года Квицинский показал, что никакого анонимного письма он никогда никому не писал и что составленный Ермошиным 19 августа 1947 года протокол с "признательными" показаниями он был вынужден подписать в результате длительного издевательства над ним со стороны Ермошина и будучи доведён до состояния крайнего упадка физических и моральных сил.

В процессе проверки жалобы Квицинского была проведена шестая по счёту графическая экспертиза в Центральной судебно-медицинской лаборатории Главного Медицинского Управления Министерства СССР, которая также дала заключение, что "анонимное письмо в редакцию газеты "Правда Украины" выполнено не Квицинским А.И., а другим лицом".

Обвинение Квицинского в выступлении с антисоветской речью на собрании жителей Н.-Алексеевка в процессе исследования также не нашло своего подтверждения. Установлено, что свидетели Макаровский, Козак, Стремская, Польский и Кульчицкий дали на Квицинского ложные показания за то, что он в период сплошной коллективизации сельского хозяйства, будучи председателем сельского Совета, принимал участие в раскулачивании хозяйств этих свидетелей и их родственников. Показания этих свидетелей были опровергнуты многочисленными показаниями других граждан села Н.-Алексеевка.

10.03.1954 года дело по обвинению Квицинского прекращено. Таким образом, Квицинский незаконно содержался под стражей шесть лет и около восьми месяцев по явно сфальсифицированному делу.

В марте 1951 года УМГБ Херсонской области были арестованы и преданы суду Колосов В.Е., Подобедов Н.И. и Вахеровский за то, что они в 1943 году добровольно поступили в немецкую разведывательно-диверсионную школу, существовавшую в городе Николаеве под прикрытием вспомогательной воинской команды, именовавшейся "Хиви".

В процессе расследования этих дел следователь бывшего УМГБ Херсонской области Юрьев и начальник следственного отдела Кожухарь добились от Колосова, Подобедова и Вахеровского "признательных" показаний, в которых они признали себя виновными в том, что команда "Хиви" являлась немецкой разведывательно-диверсионной школой, что обучаясь в ней, они готовились к заброске в тыл Советской Армии для проведения подрывной работы.

В своих жалобах Колосов, Подобедов и Вахеровский заявляют, что эти показания они тогда дали вынуждено, так как к ним применялись не-

законные методы следствия со стороны Юрьева и Кожухарь, и утверждают, что команда "Хиви" не являлась разведывательной школой, а представляла из себя простую немецкую воинскую часть, выполнявшую функции по охране военных объектов.

На наш запрос УМВД Николаевской области за № 1/2/524 от 4. 03. 1954 года сообщено, что в городе Николаеве и на территории Николаевской области во время немецкой оккупации никакой немецкой разведывательной школы не было, а находящаяся в г. Николаеве команда "Хиви" занималась охранной службой.

Из этого следует, что Колосов, Подобедов и Вахеровский, а вместе с ними и многие другие лица, служившие в немецкой команде "Хиви", были арестованы и осуждены за обучение в разведывательной школе также неосновательно.

Следует отметить, что Управлению МГБ Николаевской области ещё в 1948 году из сообщения МГБ СССР от 6. 09. 1948 года за № 2/Е/48871 было известно о том, что команда "Хиви" не являлась разведывательно-диверсионной школой. Однако, несмотря на это УМГБ Николаевской области 10.04.1951 года выдало Управлению МГБ Херсонской области официальную справку о том, что под прикрытием команды "Хиви" существовала немецкая разведывательно-диверсионная школа, готовившая агентов для заброски в тыл Советской Армии с целью проведения подрывной работы.

10.04.1954 года Военная Прокуратура ТаВО своим письмом за № 001310 подробно информировала обо всём вышесказанном (кроме факта по делу Квицинского) и. о. председателя Комитета Государственной Безопасности при Совете Министров УССР полковника Слюнь и просила принять решительные меры к быстрейшему расследованию фактов фальсификация дел и привлечении виновных к ответственности...

ЦДАГОУ. - Ф.1. - Оп.16. - Спр.16. - Арк. 93-100.

Прокоп М. НАПЕРЕДОДНІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ. - Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка (Бібліотека Українознавства, т. 62), 1993. - 646 с.

До книг, виданих української діаспорою, у нас склалося досить своєрідне ставлення. Цілком природним є певний пієтет, з яким ми ставимося до цих видань: ще донедавна вони були під забороною, тому цікаво ознайомитися з поглядами істориків з т. зв. "вільного світу". Також не останню роль відіграє рівень поліграфії, котрей не йде ні в яке порівняння з вітчизняним. З огляду на ці два фактори ми якось упускаємо головне - суть сказаного автором.

Мирослав Прокоп - не професійний історик. Він - юрист за освітою, публіцист за покликанням, але волею долі був заангажований у політичні справи. Книга "Напередодні незалежної України" - це збірка статей, опублікованих свого часу переважно в "Сучасності". З-поміж матеріалу "на злобу дня" помітно виділяються праці, присвячені проблемам національно-визвольної боротьби українського народу під час другої світової війни та у повоєнні роки. Здебільшого це - ювілейні статті ("У сорокаліття III Надзвичайного Збору ОУН", "Двадцять"яті роковинь УПА", "УГВР з перспективи сорокаліття" тощо) або спогади, політичні портрети сучасників - Д.Донцова, Р.Шухевича, Д.Маївського, Я.Старуха.

Насамперед варто зазначити, що праці М.Прокопа важко віднести до наукових. Це - або публіцистика, або мемуаристика. Автор сам був учасником цих подій, а тому не може абстрагуватися від викладеного матеріалу. Тому подеколи авторське "я" з'являється в тексті - причому цілком несподівано (с. 65).

Тривалий час історію українських національно-визвольних змагань 20-50-х рр. ХХ ст. писали не професіонали історики, а безпосередні учасники подій. Політичний поділ на "бандерівців" та "мельниківців" автоматично перенісся і на історичну науку. Пережитки цього поділу існують і донині, вони помітні й у серйозних виданнях, позбавлених мемуаристики чи публіцистики (П.Мірчук, З.Городиський, В.Верига, В.Коси́к та ін)¹. Обидві сторони використовували історію для взаємопоборювання і цим внесли неабияку плутанину. Наприкінці 40-х - початку 50-х рр. у діаспорі формується середовище УГВР, дітищем якого стала ОУНз ("двійкарі"). Виступивши своєсвідними "арбітрами" у суперечці між двома відлами ОУН, вони також переглянули історію визвольних

¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. - Мюнхен, 1986. - Т. 1; Городиський З. Українська Національна Рада. - К., 1994; Верига В. Втрати ОУН у другій світовій війні. - Торонто, 1992; Коси́к В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - Львів, 1993 та ін.

змагання, аби встановити - хто ж правий, а хто винен. Поступово навколо УГВР утворюється потужне коло істориків (Т.Гунчак, Р.Сольчаник, Е.Штендера, П.Потічний), які видають праці з проблем історії України середини ХХ ст., редагують та публікують документи з часів боротьби - "Літопис Української Повстанської Армії", "Political Thought of the Ukrainian Underground 1943-1951", тритомник "Українська суспільно-політична думка в ХХ ст."² До істориків прилучилися численні мемуаристи (М.Лебедь, І.Гриньох та ін.)³. М.Прокоп став саме тією ланкою, котра поєднувала в одному таборі серйозних дослідників з мемуаристами: на його статтях помітне прагнення слідувати обом фарватерам.

М.Прокопа відрізняє спокійний стиль, без ярликів та епітетів на адресу політичних опонентів. Він намагається подати картину повнокровного життя сучасної йому доби, при цьому наводяться думки іноземних авторів, цитатти з газет тощо. Автор аналізує документи з часів боротьби, не оминає стороною і не замовчує помилки, яких припустилися ОУН та УПА у 40-50-х рр.

Заради справедливості варто зазначити, що з роллю арбітра М.Прокоп не завжди справляється. УГВР виїшла з бандерівського середовища, а тому для неї притаманні рудименти обох конфліктів - між ОУН та ОУНР і між ОУНР та ОУНз. Звідси - не завжди об'єктивне ставлення до осіб А.Мельника та С.Бандери. Так автор твердить, що "ОУН під проводом полковника А.Мельника відвертої пронимецької боротьби не вела, проте деякі її провідні діячі й окремі кадри працювали в підпіллі, також у збройно повстанських формах" (с. 28). Це твердження спростовується хоча б документами з німецьких архівів, опублікованих В.Косиком⁴. Насправді М.Прокоп допускається тієї ж помилки, що й ряд інших дослідників, ототожнюючи голову ПУН А.Мельника з цілою ОУН. Варто нагадати, що у той час, коли частина Проводу на чолі з А.Мельником діяла цілком легально (за що дістала від політичних опонентів ярлик "колаборантів"), то друга частина (О.Кандиба, Я.Гайвас, М.Капустянський) перейшла до активної антинімецького спротиву, творення військових частин на Волині та Буковині, розгортання мережі ОУН по цій Україні. Таким чином, сповна було задіяно і легальні, і нелегальні методи політичної діяльності. Що стосується особи О.Кандиби (О.Ольжича), то він кожного разу не згаданий у статтях М.Прокопа. Навіть коли на с.64-65 говориться про стратегію ОУНР у 1943-1944 рр., про курс на легалізацію частини "незасвічених" кадрів ОУН, обходиться мовчанкою той факт, що дещо раніше з такою ідеєю виступив О.Кандиба, котрий одразу ж перейшов до втілення своїх планів.

² Літопис Української Повстанської Армії. - Т. 1-24. Political Thought of the Ukrainian Underground 1943-1951. - Edmonton, 1986. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: У 3-х т. - Нью-Йорк: Сучасність, 1983.

³ Лебедь М. УПА: Українська Повстанська Армія. - На чужині, 1946.

⁴ Косик В. Україна і Німеччина... - С. 565, 572, 580, 583.

Впадає у вічі те, що жодного разу не зроблено спроби об'єктивного аналізу діяльності М.Лебеда. Проте майже непомітно, але систематично відбувається протиставлення цього політичного діяча С.Бандері. Теза про те, що С.Бандера ніякого відношення до формування збройної частини УПА та протинімецької боротьби не мав, повторюється кілька разів (с. 28, 43, 53, 56, 78, 90). Натомість про події травня 1943 р., коли М.Лебеда було усунуто від керівництва ОУН, сказано більш, аніж м'яко: "Микола Лебедь відмовився від участі у Проводі" (с. 54).

Коли М.Прокоп говорить про різку антинімецьку настанову бандерівської ОУН ще у довоєнний час (с. 29), то він вступає у своєрідний конфлікт з іншим учасником подій - М.Климишиним, котрий розповідає про контакти С.Бандери з командуванням Вермахту⁶. Про це ж свідчать і німецькі документи. Так само суперечить інформація М.Прокопа інформації, яку подають Т.Боровець або М.Скорупський⁷. Згідно з М.Прокопом, терен діяльності Т.Боровця обмежується лише Любимпільським районом Рівненської області. Але є підстави вважати, що "Поліська Січ" діяла також і в деяких сусідніх районах, зокрема в Олевському. Суперечливою видається і дата творення "Поліської Січі". М.Прокоп відносить її до 1941 р., тоді як Т.Боровець твердить, що перейшов кордон і почав формувати свій загін влітку 1940 р. - тобто, принаймні за рік перед німецько-радянською війною.

При змалюванні політичного портрета Д.Донцова М.Прокоп вдається до звичайного штампу, прийому, повтореного неодноразово іншими. Маю на увазі момент, коли автор пише: "В останніх роках коло віри його "церкви" звузилось до малого гурта людей, а у відступники від націоналізму попали, в його опінії, навіть ті, які далі себе визнавали його визнавцями. Та це була тільки слабкість великої людини..." (с. 512). Чи не подібні слова свого часу сказав Й.Сталін з приводу написання В.Леніним "Листа до з'їзду" або П.Скоропадський після публікації В.Липинським відкритого листа у "Ділі"? Але варто визнати, що за винятком цієї жести, портрет Д.Донцова вийшов яскравий. Особливо варто підкреслити думку автора, що одна з основних заслуг Д.Донцова полягала у створенні ідеологічних засад нової суспільно-політичної течії, котра перемогла вчення В.Липинського. Відповідно завдяки Д.Донцову у середині століття інтенсивніше розвивався саме націоналізм, а не монархічно-консервативна теорія.

Що стосується інших портретів, то вони не є рівними між собою по силі й виразності. Надзвичайно вдалим є політичні портрети Д.Маїтського, В.Стахівца, а портрет Шухевича вийшов занадто канонічним, "наглядованим", мертвим, крізь нього неможливо розгледіти живої людини.

⁶ *Климишин М.* Передмова // В лавах дружинників. - Детройт, 1981. - С. 8.

⁷ *Боровець Т.* Армія без держави. - Торонто, 1981; *Скорупський М.* Туди, де бій за волю. - Львів, 1989.

Публіцистичні статті 60-80-х рр., присвячені проблемам дисидентського руху в Україні та національному питанню в СРСР, розкривають ще одну сторону таланту М.Прокопа. Звертає на себе увагу блискуча характеристика О.Солженіцина, дана ще у 1984 р.: "Він безперечний ворог комуністичної диктатури, але водночас він є солідарний з вождями КПРС в питанні непорушності імперії і, що не менше важливо, ворожості до всіх правних інститутів Заходу, до його культури, до демократії" (с. 117).

Твори М.Прокопа цікаві як джерело вивчення доби визвольних змагань. Вони далекі від повного розкриття теми, зрештою, вони й не претендують на це. Однак, інформація, котра міститься у цих працях, є надзвичайно корисною для тих, хто щойно звертається до проблем історії України у ХХ ст.: тема викладена стисло, доступно. І, напевне, саме на таку аудиторію розраховував автор, котрий викладає, аналізує сучасні йому події - не завжди об'єктивно (в силу різних причин), але прагнучи толерантності та правдивості.

SUMMARIES *

Yaroslav Dashkevych

INVESTIGATION OF THE NATIONALISM. INTRODUCTORY NOTES

From the point of the methodology of the research, the issues of the history of the nationalism, typology, and place of the nationalism in the different fields of the social life are examined. The author makes the conclusion that the theory and practice of the nationalism, particular in Ukraine, demands objective, and due approach. It is necessary to take into consideration the great role of the nationalism in ideology and social processes. The author stands against the endeavors to draw the beginnings of the nationalism from the age of the French revolution.

Vadym Adadurov

THE FRENCH POLICY CONCERNING TO THE UKRAINIAN-POLISH CONFLICT FOR WESTERN GALICIA IN THE PERIOD FROM NOVEMBER 1918 TILL MARCH 1919

For determination cases of the defeat of the Ukrainian National-Liberation movement on the beginning of the 20 c. a research of international affairs during that time is of great importance. The author analyses the

* There are such abridgments in the text of the summaries:

ZUNR (Zakhidno-Ukrayins'ka Narodna Respublika) - West-Ukrainian People's Republic;

UNR (Ukrayins'ka Narodna Respublika) - Ukrainian People's Republic;

UPA (Ukrayins'ka Povstans'ka Armiya) - Ukrainian Insurgent Army;

AK (Armija Krajowa) - Regional Army;

OUN (Orhanizatsiya Ukrayins'kykh Natsionalistiv) - Organization of Ukrainian Nationalists;

NKVD (Narodnyi Komissariat Vnutryennikh Dyel) - People's Commissariat of Internal Affairs;

KGB (Komitet Gosudarstvjennoi Bezopasnosti) - Committee of State Security;

MGB (Ministryerstvo Gosudarstvvennoi Bezopasnosti) - Ministry of State Security.

policy of the most powerful state in the postwar Europe - France, relating to the conflict in the Eastern Galicia in 1918 - 1919. The particular attention is paid to the activity of the French military missions on the Ukrainian-Polish front. On the base of the study of the French press, documents, and historiography the author exposes unfavorable, even sometimes frankly hostile, policy of French government was one of the main reasons of the defeat of West-Ukrainian People's Republic and the Polish occupation of the Eastern Galicia.

Olexandr Pavlyuk

WEST-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC AND THE POLICY OF HUNGARY

In the article reveal the history of relation between the states ZUNR and Hungary on the bases of the Archives of ZUNR. After the World War I. and disintegration of the Empire of Habsburgs in 1918 both states began their existence in the same time. That's why they had the natural tendencies for rapprochement. The diplomatic relations between ZUNR and Hungary were under way during the whole existence of West-Ukrainian People's Republic.

Yaroslav Syrnyk

TO THE ISSUE OF INTERNMENT OF THE ARMY OF UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC IN POLAND, 1920 - 1924

The article is devoted to the almost unknown page of Ukrainian history - to the internment of soldiers of UNR army on the territory of Poland after the defeat of Ukrainian revolution. On the base of the little known materials from the Polish archives the relation between Ukrainian and Polish governments is shown, as well as the political activity of the Ukrainian soldiers in the Polish camps.

Panteleimon Vasylevs'kyi

KUBAN' IS THE DAUGHTER OF UKRAINE

The memories of the veteran of Liberated struggle move us to Kuban' in the years of 1930s. The author reproduces life, character of Russians and Kubanians, shows pictures from the time of Stalin repression and famine. The author describes the vitality of Ukrainian traditions and ethnic peculiarities in Kuban'.

NEGOTIATIONS OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY WITH THE ARMY OF HUNGARY

The young historian refers to the theme of development of relations between the Hungarian military command and UPA in the years of 1943 - 1944. During the World War II. the Hungarian troops were located in Ukraine. It was important for UPA leaders either to join the Hungarians on their side or to preserve neutrality of the Hungarian army. The article sheds the light on the little known problems of Ukrainian military diplomacy.

Yaroslav Dashkevych

STROKES TO THE POLITICAL PORTRAIT OF ROMAN SHUKHEVYCH. ESSAY

The author shows contradictions in the theoretical and political activity of the OUN. The Organization, which wasn't involved into the terrorist methods of the struggle, did nothing for paying back for killing of its famous leaders (E.Konovalets', R.Shukhevych, S.Bandera and others). The main directions of the political activity of R.Shukhevych are determined on the ground of his description, which was done by the security bodies in 1950, as well as on the plan of division of the Russian Empire (USSR), being worked up by R.Shukhevych.

Borys Monkevych

ORGANIZATION OF THE REGULAR ARMY OF UKRAINIAN STATE IN 1918

The work of the famous Ukrainian military historian was written almost half a century ago. But owing to the force of political circumstances it was not published, and has laid in the funds of Lviv Archives. The author shows the process of formation and development of the Ukrainian army in the time of hetman Pavlo Skoropads'kyi, gives full register of military units approximate quantity of soldiers there, dislocation etc. The work shows that up till now the hetman's military formations were not taken to the account by the researchers.

Mykola Lytvyn

**DOCUMENTS OF REGIONAL ARMY ABOUT MILITARY-
POLITICAL OPPOSITION IN WESTERN UKRAINE IN THE YEARS
OF THE 2nd WORLD WAR**

One can find some documents from the Archives of New Acts in Warsaw. They give possibility to see the opinion of AK on different Ukrainian problems and on the issues of Polish-Ukrainian coexistence. There are not only documents about UPA activity, but also a general spirit of Ukrainians and Poles in Western Ukraine, operations of the bolshevik partisan detachment of S.Kovpak in this region. It is worth mentioning that the documents reflect a universal view on the events. This view is based on the information of the Polish secret service.

Kostyantyn Bondarenko

**ANOTHER DOCUMENT FROM THE TIME OF STRUGGLE OF
THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY**

The author analyses the document, which was drawn up in 1945 by Roman Shukhevych, the Commander-in-Chief. The document gives clear notices for the organization of the struggle of UPA against the soviet army. The program of cultural, educational, agitation, economic and other activity of UPA in winter 1945/46 is collected here. The criticism of moral-ideological spirit and fighting possibility of the army, as well as ideas of overcoming the negative moments are exposed.

Orest Dzyuban

**MATERIALS TO THE HISTORY OF ANTIBOLSHEVIK MOVEMENT
OF OPPOSITION IN LVIV 1945 - 1946**

On the base of the documents from the former Lviv Archives of the Communist Party an activity of nationalistic underground and general feeling of the population in Lviv in the postwar years is shown. The

documents testify that the main part of the population met an ordinary coming of the Soviets and resisted actively and passively.

Mykola Dubas

DOCUMENTS FROM THE INSURGENT ARCHIVES

The author narrates about the composition of Insurgent Archives, completed and systematized by the Lviv organization "Memorial". The register of the documents from the archives with the note about a place of their finding and a level of preservation is shown. Some materials from the archives are given as well.

Volodymyr Kozachok

ONE REMINISCENCE ABOUT DR. HAVRYIL KOSTEL'NYK, THE CATHEKHET OF THE LVIV BRANCH OF ACADEMIC GYMNASIUM

The author, being the former pupil of Dr. Havryil Kostel'nyk, recollects the story of his old friend Theodore Zin'ko about the murder of the teacher in Lviv in September 1948. T.Zin'ko was a witness of the crime.

Oleh Hol'ko

ITINERARIAL PAPER

The document, given by the author, shows, how cynically the army of NKVD took peaceful population off to Siberia from the Western part of Ukraine. The Itinerarial paper is an evidence of hard life conditions of the migrators on the departing place.

TO THE HISTORY OF MGB PROVOCATIONS IN UKRAINE

The author presents the documents, which were maintained till recent times in the archives of the Communist Party in Kyjiv. They shed light on the activity on the organs of MGB - KGB in Ukraine, on blood crimes of this organization against the Ukrainians. An interesting appropriateness is traced in reference to the polician state, when the machine of terror and violence is turned against those, who set in up.

CONTENTS

ARTICLES

<i>Yaroslav Dashkevych.</i> Investigation of the Nationalism. Introductory Notes.....	7
<i>Vadym Adadurov.</i> The French Policy concerning to the Ukrainian-Polish conflict for Western Galicia in the Period from November 1918 till March 1919.....	28
<i>Olexandr Pavlyuk.</i> West-Ukrainian Peoples Republic and the Policy of Hungary.....	52
<i>Yaroslav Symnyk.</i> To the issue of Internment of the Army of Ukrainian National Republic in Poland, 1920 - 1924.....	45
<i>Andriy Bohyanovs'kyi.</i> Negotiations of Insurgent Army with the Army of Hungary.....	52
<i>Yaroslav Dashkevych.</i> Strokes to the Political Portrait of Roman Shukhevych. Essay.....	60

SOURCES

<i>Borys Monkevych.</i> Organization of the Regular Army of Ukrainian State in 1918.....	67
<i>Panteleimon Vasylev's'kyi.</i> Kuban' is the Daughter of Ukraine.....	113
<i>Mykola Lytovyn.</i> Documents of Regional Army about Military-Political opposition in Western Ukraine in the Years of the 2nd World War.....	129
<i>Kostyantyn Bondarenko.</i> Another Document from the Time of Struggle of the Ukrainian Insurgent Army.....	152
<i>Orest Dzyuban.</i> Materials to the History of Antibolshevik Movement of Opposition in Lviv 1945 - 1946.....	163
<i>Mykola Dubas.</i> Documents from the Insurgent Archives.....	180
<i>Volodymyr Kozachok.</i> One Reminiscence about Dr. Havruii Kostel'nyk, the Cathekheth of the Lviv Branch of Academic Gymnasium.....	209
<i>Oleh Hol'ko.</i> Itinerarial Paper.....	203
<i>Anatolii Rusnachenko.</i> To the History of MGB Provocations in Ukraine.....	217

REVIEWS AND BIBLIOGRAPHY

<i>Kostyantyn Bondarenko. Prokop M. Naperedodni Nezalezhnoyi Ukrayiny. - New York-Paris-Sidney-Toronto- Lviv: T.Shevchenko Scientific Society (Library of Ukrainian Studies, Vol. 62), 1993. - 646 p.....</i>	228
Summaries.....	232
Contents.....	238